

*Mer dat ny solde zijn een kint
Coninck ouer ons heuet ons wonder*

Over Jeugd in het *Boec van Merline*

Susan Beckers, 3279057

19 Juli 2010

Scriptie Master Middeleeuwse Studies

Begeleider: Dr. A.A.M. Besamusca

Ende als die nieuwe soete minne,
Die die jonge herte hebben inne

Merlijn Continuatie, 16375-16376

Woord Vooraf

Een aantal jaar geleden, nog op de middelbare school, deed ik een vergelijkend onderzoek naar kinderen in de Klassieke Oudheid en kinderen nu. In mijn conclusie schreef ik: ‘Helaas kom je er natuurlijk nooit helemaal achter hoe het leven van een kind toen precies in elkaar stak en wat een kind precies de hele dag deed.’ Toen al wilde ik meer te weten komen over kinderen in de geschiedenis. Ik wilde weten wat ze deden en wat ze moesten leren. Er hebben altijd kinderen rondgelopen. Hoe zagen mensen kinderen in verschillende perioden?

Toen ik aan het begin stond van het schrijven van een scriptie wilde ik graag weer onderzoek doen naar jeugd, dit keer jeugd in de Middeleeuwen. Omdat tijdens mijn studie telkens weer Arturromans een bijzondere aantrekkingskracht op mij hadden leek het me interessant om onderzoek te doen naar jeugd in Arturromans. Zo kwam ik terecht bij een onderzoek naar jeugd in het *Boec van Merline*.

Voorafgaand aan mijn verslag wil ik iedereen die mij op enige wijze heeft geholpen bij het maken van deze scriptie hartelijk bedanken. Iedereen die er tijd en energie in heeft gestoken om me met raad bij te staan heeft ervoor gezorgd dat ik aan het denken werd gezet en dat ik verder kon komen met mijn onderzoek.

Ik hoop dat ik met dit onderzoek anderen kan aansporen tot verder onderzoek. Ik denk dat er nog veel onderzoek gedaan kan worden naar wat er aan de hand van teksten in Arturromans te zeggen is over opvattingen die men in de Middeleeuwen in bepaalde kringen over jongeren had. Ik heb het idee dat jongeren, Arturromans en het publiek van deze teksten onderwerpen zijn waarover nog veel te ontdekken is.

Samenvatting

Het *Boec van Merline* bestaat uit een dubbelroman van Jacob van Maerlant, gevormd door *Historie van den Grale en Merlijn*, afgerond in 1261, en een vervolg daarop van Lodewijk van Velthem, *Merlijn Continuatie*, dat hij voltooide in 1326. In *Merlijn* en *Merlijn Continuatie* komen veel jongeren voor. In *Merlijn* wordt de zestienjarige Artur koning en in *Merlijn Continuatie* trekken jongelingen naar het hof van koning Artur om tot ridder geslagen te worden.

In dit onderzoek is gekeken naar de opvattingen over jeugd en jongeren die naar voren komen in het *Boec van Merline*. Om daarachter te komen wordt in de eerste plaats ingegaan op de herkomst en overlevering van de tekst. Vervolgens wordt aandacht besteed aan jeugd in de Middeleeuwen: wat kunnen we te weten komen over jongeren en volwassenwording in die tijd? Welke eigenschappen werden aan jeugd gekoppeld en wat moesten jongelingen leren?

Daarna wordt gefocust op de tekst zelf. Hoe worden de jongelingen in het *Boec van Merline* beschreven en welke waarden worden voor hen aanbevolen? In de eerste plaats gaat dat over jonge ridders, maar er komen ook twee bijzondere gevallen naar voren: Merlijn zelf en jonge vrouwen.

Ten slotte wordt er een koppeling gemaakt tussen de theorie en de bevindingen uit de tekst. Er wordt ook ingegaan op de vraag of de tekst eventueel voor een jong publiek bedoeld zou kunnen zijn.

Inhoud

Woord Vooraf	p. 3
Samenvatting	p. 4
Inhoud	p. 5
Inleiding	p. 7
Hoofdstuk 1: Het <i>Boec van Merline</i>	p. 11
1.1 Tekstoverlevering	p. 11
1.2 Bronnen	p. 13
1.3 Schrijvers: Jacob van Maerlant en Lodewijk van Velthem	p. 14
1.4 Opdrachtgevers	p. 15
1.5 Wat staat er in de tekst?	p. 16
1.6 Onderzoek	p. 17
Hoofdstuk 2: Jeugd in de Middeleeuwen	p. 18
2.1 Jeugd: Een ingewikkelde term	p. 18
2.2 Kinderen in de Middeleeuwen?	p. 19
2.3 Levensfasen	p. 23
2.4 Leren	p. 28
2.5 Volwassenwording	p. 31
2.6 Jeugdliteratuur in de Middeleeuwen?	p. 32
2.7 Ridderromans en Jacob van Maerlant: het <i>Boec van Merline</i> als jeugdliteratuur?	p. 33
Hoofdstuk 3: Jeugd in het <i>Boec van Merline</i>	p. 36
3.1 Hoe worden jongelingen beschreven?	p. 36
3.1.1 Termen	p. 37
3.1.2 Leeftijden	p. 39
3.1.3 Opvoeding, ouders, losmaken en liefde	p. 40
3.1.4 Eigenschappen van jongelingen	p. 49

<i>3.2 Welke waarden worden voor de jongelingen aanbevolen?</i>	<i>p. 53</i>
<i>3.2.1 Vrijgevigheid</i>	<i>p. 53</i>
<i>3.2.2 Afkomst</i>	<i>p. 55</i>
<i>3.2.3 Saamhorigheid</i>	<i>p. 58</i>
<i>3.2.4 Goede raad aannemen</i>	<i>p. 59</i>
<i>3.2.5 Onderdanigheid</i>	<i>p. 60</i>
<i>3.2.6 Moed</i>	<i>p. 62</i>
<i>3.2.7 Hoofsheid</i>	<i>p. 64</i>
<i>3.2.8 Trouw</i>	<i>p. 68</i>
<i>3.2.9 Liefde</i>	<i>p. 69</i>
<i>3.2.10 Geheimhouding</i>	<i>p. 71</i>
<i>3.2.11 Wijsheid</i>	<i>p. 71</i>
Hoofdstuk 4: Twee bijzondere gevallen	p. 73
<i>4.1 Merlijn</i>	<i>p. 73</i>
<i>4.2 Jonge vrouwen</i>	<i>p. 76</i>
Hoofdstuk 5: Slotbeschouwing	p. 83
<i>5.1 Jeugd in het verhaal</i>	<i>p. 83</i>
<i>5.2 Jeugd als mogelijke doelgroep van het verhaal?</i>	<i>p. 85</i>
<i>5.3 Besluit</i>	<i>p. 86</i>
Literatuurlijst	p. 88

Inleiding

Al heel lang interesseert het me om onderzoek te doen naar kinderen en jongeren in de geschiedenis. In geschiedenisboeken wordt bijna uitsluitend aandacht besteed aan volwassenen en hun wereld. Dat is op zich niet zo vreemd. De bronnen vormen vooral de neerslag van die wereld. Zeker wat de Middeleeuwen betreft, is het bij gebrek aan bronnenmateriaal lastig gebleken een beeld te krijgen van de wereld van jongeren in die tijd. Daar komt bij dat er in wetenschappelijke kringen al lange tijd een discussie wordt gevoerd over de vraag of er in het verleden wel sprake is geweest van een aparte wereld voor jongeren. Werden kinderen niet al direct als kleine volwassenen beschouwd die meededen in de wereld van ‘grote mensen’? Was het kind als apart wezen waarvoor gezorgd moest worden en waarvan gehouden moest worden niet een uitvinding van later datum?¹

Hoe het ook zij, er waren ongetwijfeld jongeren in de Middeleeuwen, of ze nu als aparte groep werden gezien of niet. Dat blijkt ook uit verschillende Arturromans. Er worden daarin nogal eens opmerkingen gemaakt over jeugdigen. Er wordt bijvoorbeeld -ook al is het soms wel heel summier- de jeugd van een ridder besproken. Een voorbeeld hiervan is te vinden in *Torec*. Daarin wordt de jeugd van de held van het verhaal als volgt beschreven:

Men dede den kinde sine behoefte al
Ende droecht daer ten kerstenhede
Ende es Torec geheten mede,
Want sijn oudervader hiet alsoe.
Men gaf hem ene voestere doe,
Die tkint wel achterwaren can.
Het wies sere ende werde vrome dan.
Daerna dede hem Ydor (zijn vader, SB) leren
Alrehande spel met groten heren,
Want en was en gene dinc
Daer hi sinen sin toe hinc,
Hine leret bat dan enech man.
Ende oec was hi di melste daer an
Diemen enegen wiste tien tiden.

¹ Deze discussie werd zeer beïnvloed door de opvattingen van Philippe Ariès (1960). Ik ga hier nader op in in hoofdstuk 2.

Ende oec conde hi bat riden
Dan ieman diemen vinden conde.
Ende oec en was nieman ter stonde
Soe starc also Torec, sijt seker das.²

Uit deze regels blijkt dat de jonge Torec door een voedster werd verzorgd en dat hij veel leerde voordat hij een wijs en vroom man werd die overal erg goed in was.³ Zijn jeugd wordt voorgesteld als een periode waarin hij verzorgd moet worden en waarin hij nog vanalles moet leren. Het verhaal begint daarna pas echt. Als Torec twintig jaar oud is, vraagt hij zijn vader om hem tot ridder te slaan.

Ja, doe hi.xx. jaer out was,
Quam hi toten vader gegaen
Ende wilde riddere sijn gedaen,
Dattie vader gerne dede
Ende oec, in sire eren mede,
So maecti .c. ridders daer,
Die Torec alle gichte daer naer.⁴

De ridderslag lijkt een keerpunt. Daarna kan het ‘echte’ werk beginnen. Dat wil overigens niet zeggen dat Torec dan uitgeleerd is. Hij moet ook als ridder nog veel leren. Het lijkt er echter op dat met de ridderslag een periode is afgesloten en dat Torec daarna een volwaardig lid van de gemeenschap is geworden. Het is op zich opmerkelijk dat er informatie wordt gegeven over de levensfase daarvoor. De Middeleeuwen waren zich er blijkbaar van bewust dat het leven van de mens fasen kende. Een daarvan was de jeugd.⁵

Naast de beschrijving van de jeugd van de hoofdpersoon komen er in Arturromans ook vermeldingen van andere jeugdigen voor. In *Walewein ende Keye* helpt Walewein een jonge zoon van een graaf,⁶ in *Perchevael* helpt Walewein een jonge jonkvrouw.⁷

² *Torec*, v. 198-215.

³ *Torec* is niet het enige voorbeeld van een Arturroman waarin kort wordt gewezen op de jeugd van de held. In *De Roman van Walewein* vertelt Walewein dat hij in zijn jeugd naar school ging: ‘Ic ghinc .vij. jaer ter scole/ In mine kintscheit.’ *Roman van Walewein*, v. 4904-4905.

⁴ *Torec*, v. 216-222.

⁵ Op de kijk van Middeleeuwen op de levensfasen kom ik later nog uitvoeriger terug.

⁶ *Walewein ende Keye*, v. 2176, het hele fragment beslaat v.1863-2180. Het gaat hierbij om ‘sine sonen den jongelinc’.

Een Arturroman waarin betrekkelijk veel aandacht wordt besteed aan jongeren, is het *Boec van Merline*. Daarom heb ik juist die tekst gekozen voor mijn onderzoek naar opvattingen over jeugd in Arturromans.

In het *Boec van Merline* zien we een aantal jonge mannen op weg naar volwassenheid.⁸ Ze vertrekken om zich te gaan bewijzen.⁹ Ze zijn nog geen echte ‘ridders’; ze worden in de tekst steeds ‘kinder’ genoemd. Ze zijn in de ogen van de verteller blijkbaar nog niet volwassen. De jongelui maken heel wat mee: ze gaan op zoek naar hun oom, vechten en redden hun moeder. Zij zijn dan ook niet de eersten de besten. Het gaat om de neven van koning Artur zelf. De tekst stelt hen als volgt voor:

Dor die soete nuwe tijt,

Die doe was angegaen; -

In deser tijt, heb ic verstaen,

Doe gevil dat Gawein

Ende Garies ende Agravein

Ende Gwerries, ende Galescins, twaren

Entie in haer geselschap waren

Wouden varen ten koninck Arture

Ende als iu sal tellen daventure

Alle dese kinder nu

Waren Arturs susterkinder, seggic iu; (MC, v. 16382-16392)¹⁰

(‘In het lieflijke seizoen dat toen begon-in die tijd, heb ik vernomen, wilden Walewein, Gariët, Agravein, Gaheriës en Galescins met hun vrienden naar koning Artur gaan. Zoals het verhaal u zal uitleggen waren zij allemaal kinderen van Arturs zusters.’)¹¹

⁷ In dit geval gaat het om ‘haer susterkijn,/Dat jonger was vele in scijn’: *Perchevael*, v. 285-286, het hele fragment beslaat v. 283-633.

⁸ In Arturromans lijkt er vaak sprake van dat een jonge ridder ‘leert’; van jonge man wordt hij een volwassen ridder met riddercapaciteiten. Veel Arturromans worden daarom in verband gebracht met Bildungsromans, romans waarin de ontwikkeling, vorming en vaak ook opvoeding van de hoofdpersoon worden beschreven.

⁹ De uitgangssituatie wordt beschreven in MC, v. 16355-16381.

¹⁰ Voor de citaten van de tekst heb ik gebruik gemaakt van de edities van Sodmann en Van Vloten: Jacob van Maerlant, *Historie van den Grale und Boec van Merline*. Nach der Steinfurter Handschrift herausgegeben von Timothy Sodmann. Keulen/Wenen, 1980 en Jacob van Maerlants *Merlijn, naar het eenig bekende Steinfurter Handschrift*. Uitgegeven door J. Van Vloten. Leiden, 1880. Voor *Merlijn* gebruik ik de editie van Sodmann, voor *Merlijn Continuatie* de editie van Van Vloten. Ook de versnummers van beide edities houd ik aan. Ik verwijs naar *Merlijn* met M, naar *Merlijn Continuatie* met MC.

¹¹ Voor de vertalingen heb ik, waar het mogelijk was, gebruik gemaakt van: Jacob van Maerlant en Lodewijk van Velthem, *Merlijn, de tovenaer van koning Arthur*. Keuze, tekstbezorging en vertaling: Frank Brandsma. Amsterdam, 2004.

Het gaat in de tekst overigens niet alleen om deze jongeren. Een groot aantal jonge mannen trekt naar koning Artur. Bovendien is Artur zelf nog jong. Hij trekt het zwaard uit de steen trekt en wordt op zestienjarige leeftijd koning. Er moet heel wat geleerd worden door al deze jonge heren. Het verhaal geeft informatie over zowel eigenschappen die eigen lijken te zijn aan hun jonge leeftijd als over de zaken die zij zich eigen moet maken voor ze als volwaardig lid van hun gemeenschap kunnen gaan functioneren. Het lijkt erop dat we door wat daarover verteld wordt veel over jeugdigen te weten kunnen komen. Wat we zoal te weten kunnen komen, zal ik bespreken aan de hand van de vraag: Welke opvattingen over jeugd en jongeren kunnen we vinden in het *Boec van Merline*? Daarbij besteed ik vooral aandacht aan de waarden die zij moesten leren. Het is mogelijk dat de waarden die in de tekst als belangrijk naar voren komen vooral gericht zijn op een jeugdig publiek.

In de eerste plaats ga ik nader in op de herkomst en de tekstoverlevering van het *Boec van Merline*. In het tweede hoofdstuk ga ik in op de vraag wat in de Middeleeuwen werd verstaan onder 'jongeren'. Kunnen we daaruit iets te weten komen over welke eigenschappen aan kinderen werden gekoppeld en de eisen die aan de opleiding van kinderen werden gesteld? In het daaropvolgende hoofdstuk komt de inhoud van de tekst aan de orde. Wat zijn de opvattingen over de jeugd die uit deze tekst blijken? Welke waarden worden voor deze jongelingen aanbevolen? Daarna besteed ik aandacht aan opvallende jeugdigen in het *Boec van Merline*, Merlijn zelf en jonge vrouwen. In de slotbeschouwing ga ik na in hoeverre de opvattingen die in de tekst te zien zijn overeen komen met de bevindingen in hoofdstuk 2 en of deze tekst voor jeugd bedoeld zou kunnen zijn geweest. Ten slotte zal ik een antwoord proberen te formuleren op de hoofdvraag.

Hoofdstuk 1

Het *Boec van Merline*

‘Nu hoert voert de auenture...’¹²

Allereerst is het nodig om te kijken wat we weten over de herkomst van de tekst. Ik zal daarbij achtereenvolgens aandacht besteden aan de tekstoverlevering, de bronnen, de schrijvers en de mogelijke opdrachtgevers van de Middelnederlandse tekst over Merlijn. Daarna zal ik kort vertellen wat er in de tekst staat.

1.1 Tekstoverlevering

De Middelnederlandse tekst over Merlijn, het *Boec van Merline* bestaat uit drie delen: een dubbelroman die Jacob van Maerlant rond 1261 afrondde en een deel dat Lodewijk van Velthem ongeveer een halve eeuw later, in 1326, voltooide, de *Merlijn Continuatie*. Maerlants deel bestaat daarbij eigenlijk uit twee boeken namelijk *Historie van den Grale* en *Merlijn*.¹³ Het *Boec van Merline* neemt 36218 regels in beslag. De dubbelroman van Van Maerlant neemt 10092 regels in beslag. Het vervolg dat Van Velthem erbij schreef, is dubbel zo lang.¹⁴ Het eerste stuk van het verhaal, de *Historie van den Grale*, laat ik in mijn onderzoek verder buiten beschouwing.¹⁵

Zowel Van Maerlant als Van Velthem baseerden hun deel op van oorsprong Franse verhalen.¹⁶ De Middelnederlandse teksten zijn echter in de loop der jaren verloren gegaan. Er zijn alleen nog enkele fragmenten van over.¹⁷ Deze stammen uit drie verschillende Middelnederlandse handschriften. Het gaat hierbij allereerst om enkele fragmenten in Münster. Deze werden in het verleden gebruikt als boekversteving en werden later

¹² M, v. 3094.

¹³ Besamusca (2000), p. 191. Voor de termen van de afzonderlijke delen heb ik gebruik gemaakt van Besamusca, Sleiderink en Warnar (2009), ik houd de titels aan die zij gebruiken op p. 12-13. Het *Boec van Merline* bestaat dus uit *Historie van den Grale* en *Merlijn*, toegeschreven aan Maerlant en *Merlijn Continuatie*, toegeschreven aan Van Velthem. Het gebruik van de titels van de delen is tamelijk ingewikkeld, Van Vloten noemt het geheel *Merlijn*, Sodmann gebruikt voor de dubbelroman de titels *Historie van den Grale* en *Boek van Merline*. In Besamusca (2000) wordt ook gesproken over *Historie van den Grale*, *Boek van Merline* en *Merlijn Continuatie*. De termen die ik gebruik zijn *Boec van Merline* voor het geheel, de dubbelroman bestaat uit *Historie van den Grale* en *Merlijn*. Het deel dat Van Velthem later toevoegde noem ik *Merlijn Continuatie*.

¹⁴ In de editie van Vloten (1880) eindigt het eerste deel bij regel 10408, in de editie van Sodmann (1980) is de eindregel 10092. Het aantal regels in totaal heb ik afgeleid uit de editie van Vloten en klopt dus niet met het totaal aantal regels waarop Sodmann zou zijn uitgekomen.

¹⁵ Het eerste boek eindigt met regel 1926. Het boek dat vervolgens begint wordt in de tekst ‘dat boeck van Merlyne’ genoemd. In dit eerste boek wordt na een proloog de historie van de Graal besproken. Het verhaalt over de geboorte en dood van Jezus en over Joseph van Arimethea, de het bloed van Jezus opvangt.

¹⁶ Brandsma (2004), p. 199.

¹⁷ Deschamps (1972), p. 33-35.

teruggevonden.¹⁸ Verder is in Leiden op één blad een stuk van het verhaal aangetroffen. Daarnaast bevindt zich in Maastricht nog een sterk beschadigd blad met een fragment.¹⁹

Ondanks het gegeven dat de Middelnederlandse teksten maar zeer fragmentarisch overgeleverd zijn, kunnen we kennis nemen van de inhoud van de complete tekst. Dit komt doordat er een Middelnederduits handschrift uit ongeveer 1425 met de tekst bewaard is gebleven.²⁰ De tekst daarvan is eigenlijk een ‘kopie’ van de Middelnederlandse tekst die ooit bestaan heeft. Het omzetten van de Middelnederlandse tekst naar het Middelnederduits heeft voor de inhoud van de tekst geen ingrijpende gevolgen gehad. De tekst is een ‘Umschreibung’ van wat er in het Middelnederlands stond. Dat betekent dat de woordvolgorde vaak niet eens veranderd werd, maar dat alleen de woorden in de variant van de eigen taal werden ‘omgeschreven’.²¹ Hierdoor kennen we de inhoud van de Middelnederlandse tekst over Merlijn.

Het handschrift in kwestie is al sinds de Middeleeuwen in bezit van de graven van Bentheim-Steinfurt. Omstreeks het eind van de negentiende eeuw leenden zij het uit aan een predikant te Batenburg. Dat hadden ze waarschijnlijk beter niet kunnen doen. Volgens sommige bronnen gingen de kinderen van deze predikant niet erg zachtzinnig met het handschrift om. Ze scheurden er mogelijk zelfs enkele bladen uit.²² Misschien is dat de reden dat de eigenaren het daarom niet meer zo graag uitleenden.²³ De wetenschappelijke belangstelling ervan was bovendien gering en het handschrift leidde zo lange tijd een wat verborgen leven.

In 1880 bracht Johannes van Vloten de tekst ‘in het licht’.²⁴ Hij maakte echter geen editie van het bestaande Middelnederduitse handschrift. Hij reconstrueerde de Middelnederlandse tekst. Hij produceerde dus eigenlijk een tekst die nooit exact zo bestaan heeft. Hij maakte op die manier als het ware een nieuwe Middelnederlandse tekst. Voor de inhoud had dat geen ingrijpende gevolgen.²⁵ Van Vlotens uitgangspunt was immers een ‘Umschreibung’ uit het Middelnederduits. Van Vloten maakte als het ware een ‘Umschreibung’ terug naar het Middelnederlands. Er kwam zeer veel kritiek op deze editie.

¹⁸ Zie bijvoorbeeld Verdam (1899) en Verdam (1901).

¹⁹ Sodmann (1980), p. 42-44, Deschamps (1972), p. 33-35.

²⁰ Besamusca (2000), p. 194, het gaat om Manuscript Burgsteinfurt, Fürst zu Bentheimsche Schlossbibliothek B 37, en Sodmann (1980), p. 25-35.

²¹ Brandsma (2004), p. 203.

²² Sodmann (1980), p. 25, zie ook Van Vloten (1880), p. VII, Brandsma (2004), p. 195, of dit waar is of niet is niet helemaal duidelijk. Het gaat om twee bladen uit het deel met de *Historie van den Grale*, zie Besamusca, Sleiderink en Warnar (2009), p. 23.

²³ Brandsma (2004), p. 203.

²⁴ Van Vloten (1880), p. 480.

²⁵ Brandsma (2004), p. 204.

Deze kritiek had er vooral mee te maken dat Van Vloten een Middelnederlandse tekst ‘produceerde’.²⁶

Door al die kritiek leek het erop dat er snel een nieuwe editie zou verschijnen en nodig was.²⁷ Die kwam er echter niet. Van Vlotens tekst uit 1880 is nog steeds de enige complete uitgave van de Middelnederduitse tekst over Merlijn. Inmiddels is er door Timothy Sodmann een diplomatische editie gemaakt van Maerlants dubbelroman. Deze editie verscheen in 1980, 100 jaar na Van Vlotens werk. Het deel van Van Velthem is nog niet opnieuw uitgegeven. Daar is van Vloten nog steeds de enige editie.

1.2 Bronnen

Zoals gezegd baseerden Jacob van Maerlant en Lodewijk van Velthem baseerden hun teksten over Merlijn op Franse bronnen.²⁸ De figuur Merlijn bestond waarschijnlijk al lang in de orale vertelcultuur. In de eerste helft van de twaalfde eeuw schreef Geoffrey van Monmouth een aantal teksten die het Merlijnbeeld erg hebben beïnvloed. De *Historia Regum Britanniae*, de geschiedenis van de Britse koningen, is daarvan het belangrijkste gebleken. Deze tekst werd enige tijd later door de dichter Wace in het Oudfrans vertaald. Door deze *Roman de Brut*, die omstreeks 1155 werd geschreven, werden verhalen over Koning Artur in een volkstaal bekend. Het werd het begin van een opbloei van Arturliteratuur in de volkstaal.²⁹

De figuur Merlijn treedt op de voorgrond wanneer Robert de Boron *Joseph d’Arimathie* en *Merlin* schrijft. Hierin worden het lijdensverhaal van Christus, de geschiedenis van de Graal en de Britse verhaalstof aan elkaar gekoppeld. Waarschijnlijk schreef Robert de Boron in verzen, die kort na hun ontstaan werden omgezet in proza.

Deze verhalen van Robert de Boron vormden de basis voor de tekst van Van Maerlant over Merlijn. Van Maerlant kende waarschijnlijk niet de originele tekst van De Boron, maar alleen de ervan afgeleide prozatekst. Zo heeft hij het in zijn tekst over ‘Mijn her robrecht van barioen / De in dat walsch screyff al dit doen/ Vnde sonder rime al gader dichte’(M, r. 1560-1562). Van Maerlant kende blijkbaar een prozatekst, zonder rijm.³⁰

Van Velthem vertaalde de *Suite-Vulgate du Merlin*.³¹

Van Maerlant benaderde de tekst van De Boron enigszins kritisch. Zo schrijft hij in zijn inleiding: ‘Dat ick de historie vele valsch / Ge vonden hebbe in dat walsch’ (M, r. 22-

²⁶ Zie voor de kritiek Lodder (2003), p. 87-88 en Sodmann (1980), p. 16-20.

²⁷ Sodmann (1980), p. 16-23.

²⁸ Brandsma (2004), p. 199.

²⁹ Brandsma (2004), p. 196-197.

³⁰ Van Vloten (1880), p. IX.

³¹ Besamusca (2000), p. 194.

23).³² Hij probeerde de verhalen, zoals hij die bij De Boron vond, te rijmen met de Bijbel en met de geschiedenis zoals hij die kende.³³ Deze kritische houding is vooral goed merkbaar in het eerste deel, dat handelt over Joseph van Arimathea. In het vervolg van het verhaal en in *Merlijn* houdt Van Maerlant zich getrouw aan het verhaal van De Boron.³⁴

Wat wel opvalt is dat er ongeveer 900 regels zijn ingevoegd. Daarin wordt een rechtszaak beschreven waarin wordt gestreden tussen de Duivel en Maria. Dit stuk wordt *Maskeroen* genoemd. Het is gebaseerd op *Litigacio Mascaron contra genus humanum*.³⁵ Dit stuk is waarschijnlijk later aan het deel van Van Maerlant toegevoegd.³⁶ Misschien schreef Van Velthem niet alleen verder waar Van Maerlants deel eindigde, maar bewerkte hij ook dat eerdere deel.³⁷ Deze ingreep maakt duidelijk dat Van Velthem en eventueel ook andere kopiisten en compilers de hele tekst, dus inclusief het deel van Van Maerlant kunnen hebben ‘geëditteerd’. Het is belangrijk om ons daarvan bewust te zijn.

1.3 Schrijvers: Jacob van Maerlant en Lodewijk van Velthem

Al lijkt het er in de editie van Van Vloten op dat alleen Jacob van Maerlant bij het schrijven van het hele boek van *Merlijn* betrokken was, ook Lodewijk van Velthem had er een groot aandeel in.³⁸ Dat het werk vooral aan Van Maerlant wordt toegeschreven vindt wellicht zijn oorzaak in het gegeven dat deze schrijver erg beroemd was, zowel bij zijn tijdgenoten als in de tijd daarna. Jan van Boendale noemde hem al: ‘vader der dietsche dichteren’.³⁹ Die reputatie heeft hij gehouden. In de literatuurgeschiedenis wordt nog steeds een grote plaats voor hem ingeruimd.

Jacob van Maerlant werd waarschijnlijk tussen 1225 en 1235 geboren te Brugge. Hij stierf tussen 1291 en 1300.⁴⁰ Hij was zeer productief. Vermoedelijk heeft hij onderwijs en opvoeding genoten die niet voor iedereen waren weggelegd. Dat zou kunnen betekenen dat hij van goede afkomst was. Omdat er maar weinig informatie over de afstamming van Van

³² Besamusca (2000), p. 192.

³³ Johnson en Claassens (2004), p. 19.

³⁴ Besamusca (2000), p. 192.

³⁵ Van Oostrom (1996), p. 41-46.

³⁶ Warnar (2009), p. 139-140. Wie dat precies gedaan heeft is niet duidelijk, maar het gebeurde in elk geval na 1315. De toevoeging pas in het patroon van Van Velthems opvattingen. Maar het is mogelijk dat anderen het hebben toegevoegd.

³⁷ Zie Warnar (2009), p. 139-140.

³⁸ Zie ook Sodmann (1980), p. 16.

³⁹ Jan van Boendale lekenspiegel II 15, 119 in J. van Mierlo (1946).

⁴⁰ Sodmann (1980), p. 4-7.

Maerlant te vinden is, lijkt het echter waarschijnlijker dat hij door iemand die zijn talenten erkende, werd geholpen om onderwijs te kunnen volgen.⁴¹

Rond 1260 wordt hij vermeld als ‘koster’.⁴² Zijn eerst bekende werk, *Alexanders Geesten*, schreef hij al eerder: waarschijnlijk in 1258. Daarna volgde de tekst over Merlijn.⁴³ Van Maerlant kan in verband gebracht worden met Floris V. Het werk van Van Maerlant is verbonden met bestemmingen en opdrachtgevers die tot de vroegste kringen rond Floris V. behoren.⁴⁴

Jammer genoeg is er minder wetenschappelijke aandacht besteed aan Van Velthems aandeel in het *Boec van Merline*.⁴⁵ Ook over de persoon Lodewijk van Velthem weten we minder dan over Van Maerlant. Naar zijn geboortjaar kan men bijvoorbeeld enkel gissen. Wel wordt duidelijk dat hij al voor het einde van de dertiende eeuw toegang had tot de hogere maatschappelijke kringen. Waarschijnlijk was hij afkomstig uit Brabant.⁴⁶ In 1304 blijkt Lodewijk priester te zijn. Hij vermeldt zelf dat hij dan werkzaam is als kapelaan. Later verhuisde hij naar Velthem.⁴⁷ Hoe de carrière van Lodewijk na 1326 verliep, is een raadsel. Dat hij in 1326 het *Boec van Merline* voltooide, zou een aanwijzing kunnen zijn dat hij goede banden aanknoopte met de heer van Voorne.⁴⁸ Dat brengt ons bij de opdrachtgevers van het de teksten.

1.4 Opdrachtgevers

De dubbelroman van Jacob van Maerlant werd gemaakt voor Albrecht van Voorne, burggraaf van Zeeland. In de proloog staat vermeld dat het werk voor hem bedoeld is: ‘Dichte ick to eren hern alabrechte / Den heer van vorne wal myt rechte’ (M, r.15-16). Dit werd waarschijnlijk opgeschreven in 1261. De edelman Albrecht behoorde tot een geslacht dat een belangrijke rol speelde aan het Hollandse hof. Opvallend is dat Albrecht dan pas rond de 10 jaar oud is.⁴⁹

De *Merlijn Continuatie* van Lodewijk van Velthem is vermoedelijk gemaakt voor de zoon van Albrecht, Gerard van Voorne. De tekst van Van Velthem is waarschijnlijk bedoeld

⁴¹ Van Oostrom (1994), p. 2-3.

⁴² Van Oostrom (1994), p. 2.

⁴³ Sodmann (1980), p. 4-7.

⁴⁴ Van Oostrom (1994), p. 4.

⁴⁵ Besamusca, Sleiderink en Warnar (2009), p. 29.

⁴⁶ Sleiderink (2005), p. 110.

⁴⁷ Sleiderink (2005), p. 111.

⁴⁸ Sleiderink (2005), p. 123-124.

⁴⁹ Brandsma (2004), p. 199.

om de tekst van Van Maerlant compleet te maken.⁵⁰ Het gegeven dat beide delen van de tekst vermoedelijk geschreven werden voor jonge mannen, doet de vraag rijzen of de inhoud ervan toegesneden is op gebruik door deze ‘doelgroep’. Is het mogelijk dat deze teksten bestemd waren voor jonge mannen, of preciezer voor jonge edelmannen?⁵¹

1.5 Wat staat er in de tekst?

Het *Boec van Merline* is zoals vermeld op te delen in *Historie van den Grale*, *Merlijn* en *Merlijn Continuatie*. In *Historie van den Grale* wordt de geschiedenis van de Graal uiteen gezet.

Daarna begint *Merlijn*. In de eerste plaats verhaalt dit over de verwekking van Merlijn. Een duivel verwekt hem bij een jong meisje, wanneer ze slaapt. Merlijn wordt geboren en pleit zijn moeder vrij wanneer er recht over haar wordt gesproken. De koning van Brittanië, Constans, overlijdt. Wanneer de drossaart van de koning, Vortigern, de kans krijgt om Constans' jonge opvolger te vermoorden grijpt hij de macht. De andere zoons van de koning vluchten. Vortigern wil een toren bouwen, maar deze stort telkens in. Volgens zijn raadsheren moet hij op zoek naar een kind zonder vader, het gaat hier om Merlijn. Wanneer mannen namens Vortigern Merlijn komen zoeken, verlaat Merlijn zijn ouderlijk huis. Hij gaat naar Vortigern om daar voorspellingen te doen. De verdreven kinderen van koning Constans, Pandragoen en Uter, keren dan terug en overwinnen. Pandragoen overlijdt en Uter wordt vervolgens koning. Om zijn overleden broer te herdenken wordt hij Uter Pandragoen genoemd. Merlijn wordt zijn raadsheer. Uter wordt verliefd op Ygerne, die helaas al een man heeft. Vermomd als haar man verwekt hij een kind bij haar. De man van Ygerne overlijdt en Uter trouwt met haar. Niemand weet echter dat het kind door Uter verwekt is. Het kind wordt, op aanraden van Merlijn, opgevoed door Auctor en zijn vrouw, verstandige, maar niet rijke mensen, die hun eigen kind Keye naar een voedster brengen.

Wanneer Artur zestien is, is er nog steeds geen nieuwe koning. Er verschijnt een zwaard in een steen dat niemand er uit kan trekken, alleen de uitverkoren koning. Wanneer broer Keye in het gevecht een zwaard nodig heeft, gaat Artur er een voor hem halen. Dit is het zwaard uit de steen. De edelen zijn zeer verbaasd dat zo'n jonge jongen van lage afkomst koning over hen moet worden. Toch is Artur de uitverkoren koning en worden ook de edelen daarvan overtuigd. Artur wordt geïnstalleerd als koning.

⁵⁰ Besamusca (2000), p. 191-192.

⁵¹ Zie ook Brandsma en Besamusca (1996), ik zal hier nog dieper op ingaan.

Vervolgens begint de *Merlijn Continuatie*.⁵² Hierin blijkt dat de edelen toch nog steeds niet overtuigd zijn van Arturs geschiktheid als koning. Loth, Neutres, Uriens, Crados Britos, Anguisant en Ydier zijn de hoge heren die zich tegen Artur keren. Het volk kiest echter wel voor Artur. Artur wordt vrienden met de koningen Ban en Bohort. Ondertussen is er voortdurend strijd tegen de Saksen.

Dan besluiten de zoons van Loth, Neutres en Uriens zich door Artur tot ridder te laten slaan, samen met andere edele jongelingen. Omdat Artur er niet is, beschermen ze zijn land. Artur ontmoet bij Leodegan, waar hij en Ban en Bohort is gaan helpen tegen Rioen, Leodegans' dochter Genevere.⁵³ Rioen wordt verslagen en Genevere en Artur trouwen. De jonge ridders worden door Artur tot ridders geslagen. Door zijn zoons, die een verzoening eisen, is Koning Loth als eerste edele over de brug en de anderen volgen. Allemaal verzoenen ze zich met Artur. Ondertussen maakt Merlijn uitstapjes naar Blasius, zodat die alles opschrijft.

In het verhaal krijgen de jonge mannen met diverse obstakels te maken. Artur verslaat verschillende vijanden, Walewein verandert in een dwerg en Merlijn lost ook de problemen op van de keizer in Rome. Uiteindelijk wordt Merlijn verliefd op Nimiane, waarna hij telkens naar haar teruggaat en ten slotte door haar wordt opgesloten. De ruzie tussen Artur en de edelen en de zoektocht van de jonge ridders naar koning Artur staan centraal.

1.6 Onderzoek

De Middelnederlandse teksten over Merlijn zijn altijd een beetje in de schaduw van het onderzoek gebleven. De belangrijkste oorzaak daarvoor is waarschijnlijk gelegen in het feit dat er op wat fragmenten na geen oorspronkelijke Middelnederlandse tekst van bewaard is gebleven. Dat maakt bestudering een lastige zaak. We weten eigenlijk niet hoe de teksten van Van Maerlant en Van Velthem er precies uit hebben gezien. We weten niet wat Van Velthem nog gewijzigd heeft aan het gedeelte dat wordt toegeschreven aan Van Maerlant. Het deel van Van Velthem kent nog altijd geen 'geschikte' editie om onderzoek mee te doen. Bovendien is het deel van Van Maerlant veel eerder geschreven dan het deel van Van Velthem. Toch bekijk ik *Merlijn* en *Merlijn Continuatie* als één geheel, omdat het in dit handschrift zo is overgeleverd. Ik zal beide delen meenemen in mijn onderzoek. Daarnaast is het nog belangrijk om te vermelden dat ik dit verhaal los van andere Arturverhalen zal bestuderen.

⁵² Waarschijnlijk eindigde het deel van Van Maerlant met de mededeling dat Artur nog lange tijd in 'vreden' (M, 10082) regeerde. Van Velthem verving dat echter door 'onvreden'. Zie Besamusca (2000), p. 193.

⁵³ In de editie van Van Vloten (1880) heet Genevere Jenover. In de vertaling van Brandsma (2004) heet ze Genevere. In de citaten heb ik de naam Jenover aangehouden en in mijn tekst noem ik de jonkvrouw Genevere.

Hoofdstuk 2

Jeugd in de Middeleeuwen

*‘Dese kintsce etaet strecket te waren
alsemen seghet te .xv. iaren’⁵⁴*

Natuurlijk waren er ook in de Middeleeuwen jonge mensen. Over hen werd geschreven en ze zijn te zien op afbeeldingen. Toch is voorzichtigheid geboden wanneer er wordt gesproken over ‘jongeren in de Middeleeuwen’.⁵⁵ Want wat verstond men in die tijd onder jongeren?

Het is daarom belangrijk een paar zaken rond jongeren op een rijtje te zetten. In de eerste plaats moeten er een aantal termen worden verduidelijkt. Daarnaast wil ik de visies die onderzoekers hierover in de loop van de tijd hebben geformuleerd aan bod laten komen.

2.1 Jeugd: een ingewikkelde term

Wat is jeugd? Dit is een zeer moeilijk te beantwoorden vraag. ‘Kind’ lijkt tegenwoordig een overkoepelende term te zijn voor mensen onder de achttien jaar. Het begin is duidelijk, maar het is moeilijk aan te geven wanneer de jeugd eindigt.⁵⁶ In de moderne tijd hebben we heel wat onderverdelingen in de jeugd aangebracht. Algemeen gangbaar is daarbij de indeling: baby, de fase tot de eerste verjaardag, dreumes, tot aan de tweede verjaardag, peuter tot de vierde verjaardag, kleuter tot aan de zesde verjaardag. Kinderen tussen zes en twaalf jaar worden schoolkinderen genoemd. Op je twaalfde kom je in de puberteit en daarna volgt de adolescentie. Deze overgang kent geen exacte leeftijdsgrens en ook het einde van de adolescentie is niet goed vast te leggen. Het gaat in beide gevallen om mensen die bezig zijn met hun volwassenwording.⁵⁷

⁵⁴ Van Maerlant, *Der Naturen bloeme*, v. 183-184.

⁵⁵ Bij het schrijven over kinderen en jeugd in de Middeleeuwen moeten onderzoekers er telkens rekening mee houden dat bronnen schaars zijn en dat we niet zeker weten of de bronnen de realiteit laten zien of ideologieën. Het doel van de bron en de subjectiviteit van de bron moet de hele tijd in de gaten worden gehouden. Zie: Goldberg, Riddy en Tyler (2004), p. 7.

⁵⁶ Orme vraagt zich bijvoorbeeld in zijn boek *Medieval Children* af waar ‘kind-zijn’ dan eindigt. Eindigt het met puberteit of is dat ook nog een deel van het kind-zijn? Waar begint dit dan en varieert dit niet van kind tot kind? Een jong persoon is nog niet volgroeid in zijn puberteit. Bovendien zit er in de periode van kind-zijn heel veel ontwikkeling. Alle kinderen zijn kleiner, minder ervaren dan volwassenen, maar een baby of een adolescent zijn nauwelijks ‘hetzelfde’ te noemen. Volwassenen en kinderen hebben ook dingen gemeen. Zie: Orme (2001), p. 3-4.

⁵⁷ Erikson is bijvoorbeeld een bekende ontwikkelingspsycholoog die het leven van de mens opdeelt in acht stadia. Hij stelt dat het leven is opgedeeld in een zuigelingen fase, een peuterleeftijd, een kleuterleeftijd, de basisschoolleeftijd, de adolescentie, de vroege volwassenheid, de middelbare volwassenheid, ten slotte de late volwassenheid, die loopt van 55-65 tot de dood, zie: <http://mens-en-samenleving.infonu.nl/psychologie/34088-acht-levensfasen-ontwikkelingsfasen-van-de-mens-erikson.html>.

Deze moderne termen zijn niet zonder meer te transponeren naar de Middeleeuwen.⁵⁸ Dat komt vooral doordat de terminologie die in de Middeleeuwse teksten wordt gebruikt om naar kinderen te verwijzen heel verwarrend kan zijn voor de moderne lezer.⁵⁹ In de eerste plaats hebben woorden die naar kinderen zouden kunnen verwijzen vaak meer betekenissen. Het Middelnederlandse woord ‘kint’ bijvoorbeeld kan gewoon ‘kind’ betekenen, maar het kan ook verwijzen naar een jongeling van adellijke afkomst.⁶⁰ Er werd in de aanduiding geen onderscheid gemaakt tussen jongere kinderen en adolescenten.⁶¹ Daarnaast is het zo dat ook volwassenen soms als ‘kinder’ werden aangeduid. Zo is bijvoorbeeld te vinden in Verdams *Middelnederlandsch woordenboek* dat de term ‘kindere van der stede’ werd gebruikt om stadsdienaars, veldwachters en dergelijke aan te duiden.⁶² Ook in veel teksten wordt het woord ‘kinder’ gebruikt, waar het om ‘geestelijke kinderen’ zou kunnen gaan, de kinderen van God. In leerteksten of preken komt dit vaak naar voren. De vertrouwelijkheid en rolverdeling van het ouderschap worden dan als het ware op de didactische situatie geprojecteerd. Veel van dit soort geestelijke teksten kunnen dus tot kinderen gericht lijken te zijn, maar ze kunnen een veel ouder publiek bedoelen, dat in zijn rol als leerling wordt aangesproken.⁶³ Daarvan moet men zich bewust zijn wanneer men conclusies aan deze termen wil verbinden over het publiek van de teksten. Aan de andere kant zou dit kunnen inhouden dat het woord ‘kinder’ wordt gebruikt voor mensen die nog moeten leren; ‘kinder’ is een begrip dat vooral gebruikt wordt voor mensen die nog niet klaar zijn met hun ontwikkeling en die nog zaken moeten leren.

Dat komt ook naar voren in het gebruik van het woord ‘kinder’ voor onnozelen, mensen die nog niet ‘wijs’ zijn.⁶⁴ Er is voorzichtigheid geboden. Omdat de woorden ‘kint’ en ‘kinder’ ruim gebruikt konden worden, is niet overal duidelijk wat er precies bedoeld wordt.

2.2 Kinderen in de Middeleeuwen?

Een belangrijk probleem is of middeleeuwers zich wel bewust waren van het concept ‘kind’ in de moderne betekenis. Kenden zij een overgangperiode tussen ‘kind-zijn’ en ‘volwassen-

⁵⁸ Vaak wordt gedacht dat kinderen in de Middeleeuwen erg op volwassenen leken en dat er naar hen werd gekeken alsof ze mini-volwassenen waren. Zie bijvoorbeeld de opmerkingen hierover van Orme (2001), p. 3-4. Ik kom later nog op deze problematiek terug.

⁵⁹ Oosterwijk (2000), p. 282.

⁶⁰ Oosterwijk (2000), p. 282. Dit is ook zo in de Merlijnteksten.

⁶¹ Oosterwijk (2000), p. 282. In andere talen komt dit probleem ook voor: hetzelfde geldt namelijk voor de betekenis van het Middelenlengelse woord ‘childe’ en het Middelfranse ‘enfant’.

⁶² Verdam (1911), aangehaald door Oosterwijk (2000), p. 283.

⁶³ Van Oostrom (1989), p. 20-21.

⁶⁴ Van Oostrom (1989), p. 21.

zijn'? Er is in het verleden wel beweerd dat er niet echt sprake was van verschillende werelden en dat kinderen en volwassenen ongeveer hetzelfde deden en ook hetzelfde benaderd werden.

'Het kind' als onderzoeksgebied voor historici wordt wel gezien als de creatie van Philippe Ariès.⁶⁵ Voor het verschijnen van zijn boek *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, in 1960, was de geschiedenis van het kind eigenlijk geen onderzoeksgebied.⁶⁶ De Middeleeuwen vormden zeker niet het belangrijkste onderdeel van zijn boek. Toch is het standpunt dat hij inneemt ten aanzien van het kind in de Middeleeuwen van zeer grote invloed. Ariès schrijft dat het concept 'kind' in de Middeleeuwen ontbrak.⁶⁷ Het kind was toen eigenlijk een soort 'minivolwassene'.⁶⁸ Het begrip 'opvoeding' was in de Middeleeuwen als zodanig ook onbekend. De Middeleeuwse wereld zag het verschil tussen kind en volwassene niet en ze kende dus ook niet het idee van een overgang. Dat kwam allemaal pas later, toen het kind als zodanig met zijn eigen kenmerken werd 'ontdekt'.⁶⁹

Ariès komt zo tot de conclusie dat de Middeleeuwse samenleving geen gevoel had voor het kind. Hij zegt daarbij wel dat dit niet wil zeggen dat kinderen toen werden verwaarloosd, aan hun lot overgelaten of geminacht. Hij schrijft in dat verband: 'Wat ik 'gevoel voor het kind' heb genoemd, is niet hetzelfde als affectie voor het kind, maar heeft te maken met bewustzijn van het eigene van het kind, datgene wat het kind wezenlijk onderscheidt van de volwassenen, ook de jonge volwassenen. Dit bewustzijn bestond niet.

⁶⁵ Goldberg, Riddy en Tyler (2004), p. 1, Heywood (2001), p. 5.

⁶⁶ Toch werden er wel al zaken over kinderen in de geschiedenis gepubliceerd, zoals van Johanna Drost (1914), *Het Nederlandsch kinderspel voor de zeventiende eeuw*. Er werden ook al uitspraken over kinderen in de Middeleeuwen gedaan. Al rond 1900 werden er zaken over kinderen in de Middeleeuwse tijd gezegd. De algemene mening lijkt te zijn dat er weinig ruimte was voor het kind-zijn in de Middeleeuwen. Zowel Kalff als Huizinga laten zich uit over kinderen in de Middeleeuwen en komen tot de conclusie dat daar weinig sprake van is: Kalff schrijft in 1907 over het kind in de kunst en de literatuur: 'Kinderen nemen in de Middeleeuwse kunst op verre na niet zulk een belangrijke plaats in als in de kunst van later eeuwen; ook in onze vroegere literatuur zijn kinderfiguurtjes schaars.' Zie: Kalff (1907), p. 241. Huizinga schrijft in zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* dat er over het kinderleven in de Middeleeuwen in de literatuur bijzonder weinig terug te vinden is: 'Noch de kerkelijke, noch de wereldlijke literatuur kennen eigenlijk het kind.' Zie: Huizinga (1919), p. 157 In 1935 komt een boek uit van Van den Eerenbeemt. Hierbij is een grote verandering in visie te zien: Van den Eerenbeemt wil dan laten zien dat er wel degelijk kinderen in de Middeleeuwse literatuur te vinden zijn. Hij laat zien dat de onderzoekers van zijn tijd ervan uitgingen dat de Middeleeuwen het kind niet kenden, omdat het kind in literatuur en afbeeldingen ontbreekt. Van den Eerenbeemt weerlegt dit. Hij laat aan de hand van fragmenten uit de Middeleeuwse literatuur, zowel in het Latijns als in het Middelnederlands, zien dat er wel degelijk plek was voor het kind. Hij bespreekt allerlei plekken in de literatuur waar kinderen voorkomen, zowel groepen kinderen als individuele kinderen. Ook schilderkunst en miniaturen bespreekt hij. Zie Eerenbeemt (1935), p. 1-5.

⁶⁷ In de Middeleeuwse kunst waren bijvoorbeeld geen afbeeldingen van kinderen, omdat er volgens hem geen plaats was voor het kind in de Middeleeuwse leefwereld, zie: Ariès (1960), p. 43.

⁶⁸ Dit idee wordt in het boek op allerlei manieren onderbouwd. Ariès bekijkt zo bijvoorbeeld de levensfasen die worden besproken in de Middeleeuwen, de termen die men voor de jeugd hanteerde, graftombes, kleding van kinderen en afbeeldingen van kinderen. Zie: Ariès (1960), p. 30.

⁶⁹ Ariès (1960), p. 11.

Daarom behoorde een kind, zo gauw het leven kon zonder de voortdurende zorg van moeder, min of baker, tot de wereld van de volwassenen'.⁷⁰

Het boek van Ariès was niet de eerste studie die over het kind in het verleden werd gepubliceerd. Het is echter wel het beginpunt van zo ongeveer elke historische studie over het onderwerp dat erna verscheen.⁷¹ Het lijkt erop dat iedereen op zoek ging naar bewijzen voor of tegen zijn stellingen.⁷² Er ontstonden al snel twee richtingen in het onderzoek. Evolutionisten kwamen tegenover structuralisten te staan. De evolutionisten dachten dat de verhouding tussen opvoeders en kinderen en tussen kinderwereld en de wereld van volwassenen in de loop van de geschiedenis fundamenteel is veranderd. Vroeger had het kind het 'slecht' en inmiddels is het beter geworden. De structuralisten vinden dat er best veel is veranderd in de opvoeding in de loop van de geschiedenis, maar dat deze veranderingen niet de basis hebben geraakt van het kinderlijk en het ouderlijk gedrag, het kind als *animal educandum* en de ouder als opvoeder.⁷³

Nu het kind in het verleden een onderzoeksgebied was geworden werd duidelijk dat Ariès' kijk op het Middeleeuwse kind wat eenzijdig was. Nieuw onderzoek leverde een ander beeld op van het 'Middeleeuwse kind'.⁷⁴ Dit nieuwe onderzoek bekeek het materiaal en de schriftelijke bronnen anders.⁷⁵ Wetenschappers toonden aan dat er wel ruimte was voor kinderen in de Middeleeuwen. Shulamith Shahar publiceerde in 1990 bijvoorbeeld het boek *Childhood in the Middle Ages*. Zij stelt daarin dat Middeleeuwse personen zeker kennis hadden van verschillende stadia van het leven. Ook toen al investeerden ouders in het materiële en emotionele welzijn van hun kinderen. Zij wil aantonen dat er hoe dan ook een idee van 'kind' was, of het nou een positief of een negatief concept was, het kind zijn werd

⁷⁰ Ariès (1960), p. 125.

⁷¹ Willemsen (1997), p. 195-196.

⁷² Willemsen (1998), p. 26-27.

⁷³ Dekker (2006), p. 21-23, hierbij is ook het beeld van een zwarte, waarin kinderen het in de geschiedenis slecht hadden en dat hun plaats in de samenleving steeds 'beter' wordt, en een witte legende, waarin kinderen altijd als als een speciale groep met zorg en liefde werden behandeld, in de opvoeding interessant, zoals te vinden in Dekker (1995).

⁷⁴ Dit nieuwe onderzoek is erg veelzijdig. Willemsen komt bijvoorbeeld in 1998 met een proefschrift over speelgoed uit de Middeleeuwen. Zij schrijft dat in schriftelijke bronnen over kinderen juist spelen als dé typering van kinderen wordt gebruikt. Om dus meer over hen te weten te komen, moeten we dit speelgoed gaan bekijken. Zie: Willemsen (1998), p. 27-29. De Jong deed onderzoek naar kinderen in kloosters, waaruit bleek dat deze kinderen niet als 'leerlingen' werden gezien, maar als jonge leden van de kloostergemeenschap, met ongeveer dezelfde activiteiten als die van de overige kloosterlingen. Toch denkt de Jong dat er hier onderscheid werd gemaakt tussen volwassenen en kinderen. Er werd rekening gehouden met de beperkte lichaamskracht van kinderen en er bestond speciale supervisie en een aangepast strafregime voor hen. Zie: De Jong (1986), p. 158-160. Ook afbeeldingen van kinderen zijn opnieuw bekeken. Oosterwijk toont bijvoorbeeld aan dat er allerlei afbeeldingen terug te vinden zijn van kinderen in Bijbelse en historische taferelen. Het kind ontbreekt volgens haar niet in de kunst, maar de manier waarop kinderen worden afgebeeld kan wel tot verkeerde interpretaties leiden. Zie: Oosterwijk (1997), p. 218.

⁷⁵ Willemsen (1997), p. 200.

gezien als een apart erkend stadium.⁷⁶ Het onderzoek naar het kind bleek niet zonder interdisciplinariteit te kunnen.⁷⁷

Er wordt steeds nieuw archeologisch onderzoek gedaan naar kinderen dat voor nieuwe inzichten zorgt. In graven van kinderen worden voorwerpen aangetroffen.⁷⁸ Ook krijgen de kinderen uit die tijd steeds meer een gezicht. Op basis van schedelresten van kinderen worden gezichtsconstructies gemaakt. Hierdoor wordt steeds meer duidelijk over het uiterlijk en de groei van kinderen in het verleden.⁷⁹

In zowel materiële als schriftelijke bronnen uit de Middeleeuwen zijn kinderen te vinden. Bij de schriftelijke bronnen lijken *Vita*, heiligenlevens, een rijke bron voor onderzoek naar de geschiedenis van kinderen te zijn.⁸⁰ Zij vertellen immers vaak over de kindertijd van een heilige.⁸¹ Eruit blijkt dat families uit ouders en kinderen konden bestaan. Vaders en moeders beslissen over hun kinderen en wat er met hen gebeurt. Ook zijn deze ouders bezorgd om hun kinderen.⁸² Heiligenlevens moeten echter voorzichtig behandeld worden, omdat hun waarheidsgehalte niet duidelijk is.⁸³ Het gaat om geïdealiseerde voorstellingen van de jeugd van uitzonderlijke mensen. Ook Mirakelboeken leveren veel informatie wanneer het gaat om de omgang van volwassenen met kinderen.⁸⁴ In deze boeken wordt vaak een beeld gegeven van bezorgde en liefhebbende ouders als ideaal.⁸⁵ Ook geven deze teksten veel informatie over de kinderen zelf, bijvoorbeeld over de dingen waar ze mee speelden.⁸⁶ Kinderen lijken vanuit deze teksten naar voren te komen als een aparte groep mensen.

Vanaf ongeveer 1200 maakte ook de kerk verschil tussen volwassenen en kinderen.⁸⁷ Kinderen onder de zeven konden bijvoorbeeld niet zelf zonden verrichten. Vanaf het zevende levensjaar deden kinderen wel zelf zonden en biechtten ze deze ook zelf op. Hier waren wel aparte regels voor, die anders waren dan de regels voor de volwassenen.⁸⁸

In verschillende bronnen uit de Middeleeuwen zijn kinderen terug te vinden. Onderzoekers stellen nu vaak dat er toen wel al een aparte plek voor kinderen was, waarvoor

⁷⁶ Shahar (1998), p. 1 en 20.

⁷⁷ Willemsen (1998), p. 28.

⁷⁸ Crawford (1999), p. 30. Ook de afbeeldingen van kinderen op grafmonumenten zijn voorwerp van studie geworden. Zie: Van Beek (1997), p. 265.

⁷⁹ Arts (2003)

⁸⁰ De Jong (1993), p. 69.

⁸¹ Van 't Spijker (1997), p. 206.

⁸² De Jong (1993), p. 52.

⁸³ Crawford (1999), p. 33-34.

⁸⁴ Willemsen (1998), p. 196-197.

⁸⁵ Crawford (1999), p. 172.

⁸⁶ Willemsen (1998), p. 28-29.

⁸⁷ Orme (2001), p. 7-8.

⁸⁸ Meens (1994), p. 55-61.

speciale zaken en zorg nodig waren.⁸⁹ Natuurlijk namen kinderen in die tijd ook deel aan het volwassen leven. Waarschijnlijk is het inderdaad ook zo dat kinderen eerder als volwassenen werden behandeld dan nu.⁹⁰

Ten slotte is het belangrijk om te vermelden dat dé positie van hét kind in dé Middeleeuwen eigenlijk niet bestaat.⁹¹ Willemsen verwoordt dat in haar proefschrift als volgt: ‘Hét kind in dé Middeleeuwen bestaat niet – er zijn allerlei verschillende kinderen te vinden in allerlei verschillende Middeleeuwen’.⁹² De verschillen waren waarschijnlijk zeer groot.

2.3 *Levensfasen*

Net als in de moderne wetenschap bestonden er in de Middeleeuwen ideeën over de levensfasen van de mens.⁹³ In de Middeleeuwen waren deze levensstadia zelfs een zeer populair thema.⁹⁴ De levensfasen namen voor deze Middeleeuwers een zeer belangrijke plaats in, ze vielen samen met de vier elementen, de jaargetijden en de lichaamssappen.⁹⁵ De leeftijden hangen samen met fasen om dingen te doen. Ariès noemt in zijn boek deze fasen ook al. Hij vertelt dat de ‘levensfasen’ of ‘levenstijden’ ruime aandacht krijgen in de pseudo-wetenschappelijke verhandelingen van de Middeleeuwen.⁹⁶ Hij stelt dat de levensfasen uit geleerde woorden bestonden die pas later algemeen gangbaar werden. De termen werden wel nogal door elkaar gebruikt en daarom vormden ze niet echt een leeftijdaanduiding. Er was geen overgang tussen kindertijd en volwassenheid en het idee om kindertijd te laten eindigen met een overgangsfase als puberteit bestond niet.⁹⁷ Deze levensfasen zijn voor Ariès dus geen reden om aan te nemen dat Middeleeuwers kinderen en jeugdigen echt als een aparte groep zagen met een overgangsfase.

⁸⁹ Het onderzoek is nog lang niet afgerond. Dat uit zich bijvoorbeeld in initiatieven als de Society for the study of childhood in the past, zie <http://www.sscip.org.uk/>. De vraag of er in het verleden een concept van ‘kind’ was of dat deze wezens werden gezien als kleine volwassenen blijft in het onderzoek een hoofdvraag. Er komen steeds meer publicaties bij, maar een sluitend antwoord heeft nog niemand geleverd.

⁹⁰ Orme (2001), p. 8-9.

⁹¹ Zwaan (1993), p. 340.

⁹² Willemsen (1998), p. 195-196.

⁹³ Sears (1986), p. xvii.

⁹⁴ Orme (2001), p. 6 en Oosterwijk (2000), p. 283.

⁹⁵ De levensfasen werden ook in verband gebracht met de vier seizoenen, elementen, lichaamssappen en temperamenten. De kindertijd wordt hierbij vergeleken met lente, lucht en bloed met als eigenschappen vochtig en heet. Zie: Oosterwijk (2000), p. 283.

⁹⁶ De wortels van deze indeling van het leven liggen al bij Pythagoras, in de tijd van de Oude Grieken. Maar het werd al snel overgenomen door christelijke auteurs als Isidorus van Sevilla en de Engelse monnik Beda. Het meest simpele type is dat van de drie levensfasen: groei, volwassenheid en ouderdom, maar daarnaast ontstonden ook uitgebreidere schema's. Mensen werden ingedeeld in bepaalde leeftijden: kind, knaap, jonge man en oude man. De opsplitsing van het leven in verschillende fasen werd en bleef een zeer populair thema. Door de jaren heen is er telkens op deze fasen gevarieerd. Voor een zeer uitgebreide uitleg en overzicht hiervan, zie: Sears (1986).

⁹⁷ Ariès (1960), p. 27-37.

Tegenwoordig neigt men ertoe de levensfasen juist te zien als een aanwijzing dat de jeugd als een aparte fase met eigen kenmerken in de ontwikkeling van de mens gezien werd.⁹⁸ Bronnen tonen immers aan dat kinderen anders dan volwassenen waren in gedrag en temperament, ze hadden eigen karakteristieken, zoals de ‘uncontrolled passions’.⁹⁹ Het kind was niet perfect of compleet. Het was een stap naar volwassenheid. Kinderen waren vooral ‘geen volwassenen’.¹⁰⁰

Geschiedkundigen stellen wel dat de kindertijd zeer veel korter was dan tegenwoordig. Vanaf 12 of 14 jaar konden mensen trouwen. Jeugdigen kregen steeds meer verantwoordelijkheden en sommige jongeren moesten al heel jong volwassen beslissingen nemen. Behoren ze hiermee dan ook automatisch tot een volwassen groep mensen? Aan het einde van de kindertijd werden in de Middeleeuwen verschillende leeftijden gekoppeld. Er lijkt niet echt een leeftijd te zijn waarop de grens van de volwassenheid ligt. Het is duidelijk dat er verschillen tussen jongens en meisjes worden gemaakt over het moment waarop ze een bepaald stadium bereiken.¹⁰¹

Bartholomeus Anglicus is een bijzonder belangrijk persoon op dit gebied. Hij schreef een omvangrijke encyclopedie *De proprietatibus rerum*, waarvan de datum omstreden is, men plaatst het ergens tussen 1230 en 1250.¹⁰² Hij stelt dat ‘die eerste etaet is kinsheit’ (BA, r. 15809).¹⁰³ Deze eerste staat is wanneer de tanden worden gewisseld. Er wordt vanuit gegaan dat het niet-volmaakte gebit samenhangt met het niet-spreken, het kind ‘hietet ‘Infans’, omdat het niet kan spreken. De volgende staat duurt tot veertien jaar: ‘Hier nae coemt puericia want die kinder noch puer sijn tot haren vierthienden iaer’ (BA, r. 15821-15823). Ook de adolescentie bespreekt hij:

⁹⁸ Shulamit Shahar gebruikt de levensfasen juist om te bewijzen dat kindertijd en jeugd als een aparte fase in het leven werd gezien. Ze stelt dat auteurs van Middeleeuwse werken, didactische literatuur, net als onderzoekers van nu verschillende stadia in kind zijn en in het menselijk leven over het algemeen zagen. De fasen werden uitgewerkt. De fasen zijn niet in alle teksten exact hetzelfde. Vak werd de fase voor de volwassenheid in drie stadia verdeeld. In de eerste plaats bestond de ‘infantia’, vanaf de geboorte tot 7 jaar. Vervolgens de ‘pueritia’, van het zevende levensjaar tot het twaalfde bij meisjes of veertiende levensjaar bij jongens en vervolgens de adolescentia, die liep tot de volwassenheid. Bij elke fase hoorden bepaalde eigenschappen en een bepaalde ontwikkeling. Bij de verschillende auteurs zijn de stadia niet allemaal helemaal hetzelfde, maar de grove indeling is vaak hetzelfde. Shahar werkt de stadia uit in haar boek. Zij beschrijft in haar tweede hoofdstuk kort de drie fasen infantia, pueritia en adolescentia. Zij schrijft dat ‘infantia’ ongeveer tot zeven jaar oud duurde. Vaak wordt deze periode ook nog onderverdeeld in een aparte ‘babytijd’, die duurde tot ongeveer 2 jaar oud en dan vervolgens de ‘infantia’ tot 7 jaar. De tweede fase is meestal de ‘pueritia’. Dit is de geschikte leeftijd voor kinderen om naar school te gaan. Dat deze fase apart is, is ook af te lijden aan dat kinderen minder zware straffen krijgen dan oudere mensen. Zie: Shahar (1990), p. 21-31.

⁹⁹ Crawford (1999), p. 171.

¹⁰⁰ Crawford (1999), p. 174.

¹⁰¹ Shahar (1990), p. 30.

¹⁰² Janssen-Sieben (1994), p. 234.

¹⁰³ Bartolomeus Anglicus, *De proprietatibus rerum*. Middelnederlandse vertaling, gedrukt door Bellaert (1485). Ik verwijs naar deze tekst met BA.

Desen volghet adolescencia dat is was-
singhe ende dese eyndt tot drieweruen
seuen iaren dat is totten beghin van twe
ende twintich iaren als viaticus seyt en-
de ysidorus seyt tot acht ende twintich
iaren ende die medicus tot xxx. iaren (BA, r. 15826-15831)

Anglicus geeft dus zelf al aan dat er onduidelijkheden bestaan over wanneer de adolescentia tot een einde komt. Er wordt duidelijk dat een mens in deze fase nog niet volgroeid is. De volgende staat die hij bespreekt, is overigens nog niet volwassenheid, maar ‘Hier na coemt iuuentus dat is die ioecht ende dese is die middel onder allen etaten Ende si is die starctse’ (BA, r. 15837-15840), het is de middelste en de sterkste staat. In onze termen zou het de jongvolwassenheid kunnen worden genoemd. Eigenlijk werkt een mens daarnaartoe vanaf zijn geboorte, totdat hij dit midden, de sterkste periode, bereikt. Daarna begint het verval.

Anglicus wijdt over het kind nog verder uit, hij vertelt over de ‘puericia’ dat mensen in deze levensfasen ‘leersam van sin’ zijn en ‘sonder sorgen’, en ‘si sijn prisende alle boertelike dinghen’ (BA, r.16283-16285). Verder vertelt hij dat

die cleyn kinderkijn heb-
ben dicwijle quade zeden si en dencken
niet verder dan hem die naze lanc is dat
is die dingen die tegenwoerdich sijn ende
vanden toecomende dinghen en roeken si
nymmermeer | si minnen die spuelen ende
ander ydelheit ende si en dencken op gheen
winninghe noch op nutscap’ (BA, r. 16312-16319)

Kortom: Kinderen zijn zonder zorgen, ze denken alleen aan het nu en niet aan enig nut. Maar zij zijn wel leergierig.

Ook Jacob van Maerlant beschrijft de levensfasen, in *Der Naturen Bloeme*, rond 1270. Hij begint bij de geboorte: ‘alst kint comet ter werelt in / so eist bouen allen dieren cranc / want het neuet crupen no ganc’¹⁰⁴ (JM, v. 162-164) (‘als een kind ter wereld komt, is het

¹⁰⁴ Van Maerlant, *Der naturen bloeme*. Editie M. Gysseling. Ik verwijs naar deze tekst met JM.

zwakker dan enig pasgeboren dier, het kan niet kruipen en het kan niet lopen¹⁰⁵). Bovendien is het zeer belangrijk dat men er rekening mee houdt ‘dat kindekin ne doet noch weet / altoes negheen quaet / voer dat sprekens bestaet’ (JM, v. 170-172) (‘totdat het kind begint te praten, heeft het geen besef van goed en kwaad’). Bij de grens van het kunnen spreken, gaat bij Maerlant dan ook de tweede fase in. Vervolgens vertelt Maerlant dat ‘dese kintse etaet strecket te waren / alsemen seghet te .xv. iaren’ (JM, v. 183-184) (‘de kindertijd eindigt in het vijftiende levensjaar’). Maerlant heeft daarbij kritische opmerkingen:

ende heuet ene name van suuerheden
in latijn; maer al nu heden
es die quateit so verheuen
datter lettet suer leuen
tote dat si tharen daghen comen
hier bi heuet menscheit af ghenomen (JM, v. 185-190)
(‘en ontleent haar naam (*pueritia*) aan het woord dat ‘zuiverheid’ betekent (*puritas*); tegenwoordig viert de verdorvenheid echter hoogtij, zodat maar weinig mensen een zuiver leven leiden totdat ze vijftien jaar oud zijn. Hierdoor is de mensheid achteruit gegaan.’)

Na de kindertijd begint de echte volwassenheid nog niet:

Ioghet hetet de derde etaet
die te .xv. iaren bestaet
ende strecket tote xxv. iaren
dan wint die mensche uort te waren
mar lase de menscelichede
vloiet so nu in die onsuerhede
dat de mensce hem seluen vertert
met te doene dat hi beghert
dat hi cume mach heten man
gans ende salech raet wart dan
datmen huwelic wilde sparen
tot .xxii. iaren

¹⁰⁵ Voor de vertalingen van Van Maerlants *Der Nature bloeme* heb ik gebruik gemaakt van Jacob van Maerlant, *Het boek der Natuur*. Samenstelling en vertaling Peter Burger. Amsterdam, 1989.

dan sijn die senewen entie been

beede wlcomen ouer een

ende die waesdom es al wlcomen (JM, v. 191-205)

(‘De adolescentie, het derde levenstijdperk, duurt van het vijftiende tot het vijfendertigste levensjaar. In deze periode plant de mens zich voort. Maar helaas, de menselijke aard vloeit zó over van onzuiverheid, dat de mens zichzelf verzwakt door toe te geven aan zijn lusten, zodat hij het nauwelijks meer waard is man genoemd te worden. Het zou een gezonde taak zijn als men het huwelijk uitstelde tot het tweeëntwintigste jaar, wanneer zenuwen en botten evenwichtig zijn ontwikkeld en de groei voltooid is.’)

Eigenlijk spreekt Jacob van Maerlant naast de levensfasen hoe hij de zaken ziet en hoe de mensen in bepaalde leeftijdsgroepen zich volgens hem werkelijk gedragen en hoe ze zich zouden moeten gedragen. Deze derde periode wordt niet positief gewaardeerd.¹⁰⁶

Hij gaat door met de vierde fase:

Manneit es die vierde etaet

die te .xxxv. jaren ane gaet

dan es die mensce wlcomen

ende nature heuet ghenomen

hare groue ende hare linghe

entie luxurie ende hare dinghe

beghinnen inden man te gaen

dan willi starke dinc bestaen (JM, v. 207-214)

(‘De manlijkheid, het vierde levenstijdperk, begint in het vijfendertigste jaar. De mens is volgroeid en in de kracht van zijn leven, de vleselijke lusten beginnen af te nemen. Hij wil nu zijn moed bewijzen.’)

Jacob van Maerlant stelt dat jongeren vroeg onzuiver zijn, ook al ontlenen ze hun naam aan de zuivere staat. Hij stelt dat de mens tussen zijn vijftiende en vijfendertigste vaak

¹⁰⁶ In de christelijke wereld lijkt duidelijk dat er een grote rol voor kleine kinderen is weggelegd. Met volwassenwording en de periode van adolescentie hadden de christelijke denkers veel minder. Zo heeft bijvoorbeeld Julien de Vézeley, Iulianus Vizeliacensis over adolescentie geschreven tussen 1085 en 1165. Hij schreef dat adolescenten ongedisciplineerd zijn en dat deze groep mensen denkt dat deugd vermoeiend en moeilijk is, en dat ze eigenlijk alleen maar uit zijn op genot. De adolescenten laten zich niet leiden door hun ratio, of door het advies van anderen, maar gaan alleen af op de plaats waar het meeste genot te behalen is. Bovendien zijn adolescenten instabiel: de ene dag willen ze iets en de volgende dag al niet meer. Zie: Alexandre-Bidon en Lett (1997), p. 23.

alleen aan lusten denken. Hij lijkt er vooral nadruk te leggen op dat iemand die jonger is nog niet volwassen en volgroeid is.

Deze ideeën over de levensfasen zijn sterk beïnvloed door teksten van klassieke denkers. Het concept dat Aristoteles had van ‘het kind’ en ‘de jeugd’ bleef lang geldig. Aristoteles schreef bijvoorbeeld dat kinderen niet kunnen kiezen, en niet handelen vanuit hun ratio. Het kind is het ‘laagste’ stadium in het menselijk leven. Kinderen zijn nog niet volmaakt, en dus imperfect.¹⁰⁷ In zowel *Politica* als *Ethica* schrijft hij over kinderen dat zij nog geen capaciteiten hebben om net zo te functioneren als volwassenen. Kinderen gebruiken hun ratio nog niet.¹⁰⁸ Naast Aristoteles heeft Augustinus veel invloed gehad op de eigenschappen die aan de fase vóór de volwassenheid werden gekoppeld. Hij was niet echt optimistisch was over deze periode in het leven.¹⁰⁹ Kinderen werden immers niet geleid door hun ratio, maar door hun driften.¹¹⁰

2.4 Leren

Bij elk van de levensfasen horen volgens de middeleeuwers aparte eigenschappen. De jeugd lijkt daarbij bij uitstek een tijd om te leren. Over dit voorbereidende karakter van de jeugd schrijft Jan van Boendale in zijn *Lekenspieghel*, die ontstond tussen 1325-1328. In het derde boek in het hoofdstuk ‘Hoemen kindre houden sal, ende wies jonghe liede pleghen selen’¹¹¹ (‘Hoe men kinderen dient op te voeden en hoe jonge mensen zich moeten gedragen’¹¹²) wordt verteld hoe men met kinderen, ‘jonghe liede’ om moet gaan. Hierbij worden ook eigenschappen van deze jonge mensen uit de doeken gedaan, maar het gaat vooral om wat kinderen moeten leren.¹¹³ In het begin van het leven moet er vooral voor kinderen gezorgd worden, maar daarna kan er tot leren worden overgegaan. Van Boendale begint bij de geboorte van het kind. Als het kind geboren wordt moet er voor worden gezorgd: ‘Ende

¹⁰⁷ Shahar (1990), p. 15.

¹⁰⁸ Aristoteles, (1976), p. 250.

¹⁰⁹ Een kind is volgens hem namelijk eigenlijk al zondig wanneer het geboren wordt, omdat het kind het resultaat is van de zonde van de ouders, Zie: Shahar, p. 15 en Heywood, p. 14-15.

¹¹⁰ Ook hij deelde het leven op in aparte stadia, infantia, pueritia en adolescentia, perspectievelijk tot 7 jaar oud, van 7 tot 12 jaar oud en van 12 of 14 tot 21. Hij had ook zijn ideeën bij de ontwikkeling en eigenschappen van kinderen. Vanaf 12 of 14 kunnen ze steeds meer: ze zijn sociaal, niet op nut uit, ze kunnen oordelen, ze kunnen verantwoordelijkheid op zich nemen voor hun eigen daden, de persoonlijkheid wordt steeds ‘volmaakter’. Vanaf dan gaan de kinderen hun ratio steeds meer gebruiken. Zie: Shahar, p. 21-31.

¹¹¹ Jan van Boendale, *Der leken spieghel. Leerdicht van den jare 1330*. Editie Matthias de Vries. Leiden 1844-1848. Ik verwijs naar de tekst met JB.

¹¹² Voor de vertalingen van Van Boendales *Lekenspiegel* heb ik gebruik gemaakt van Jan van Boendale, *Lekenspiegel*. Samenstelling en vertaling: Ludo Jongen en Miriam Piters. Amsterdam, 2003.

¹¹³ Ook Aristoteles lijkt te bevestigen dat kinderen veel moeten leren. Hij is van mening dat kinderen twee perioden educatie moeten krijgen. Eén van zeven tot de puberteit en twee van de puberteit tot het eenentwintigste levensjaar. Lezen en schrijven zijn zaken die ze bijvoorbeeld moeten leren. Aristoteles (2000), p. 299-302.

groete sorghe daertoe draghen / Beide bi nachte ende bi daghen;’ (JB, v. 5-6) (‘en er dag en nacht grote zorg aan te besteden.’). Een reden om goed voor je kinderen te zorgen is: ‘Diermen wel pleeght inder joncheit / Sijns te vromer inder outheit.’ (JB, v. 9-10) (‘Wie goed verzorgd wordt in zijn kindertijd, is als volwassene deugdzamer.’)¹¹⁴ Vanaf vier jaar kan het kind iets geleerd worden. Er dient te worden begonnen met het aanleren van de juiste basishouding: ‘Dan soe salmen hem leren / Hoefscheide metter roeden / Ende van mesgane verhoeden.’ (JB, v. 24-26) (‘Vanaf dat moment moet men het ook beleefdheid leren met behulp van de roede en het behoeden voor het begaan van dwalingen.’) Met zeven kan een kind naar school: ‘Ten sevenden jaren, zonder letten, / Salmen tkint ter scolen zetten,’ (JB, v. 27-28) (‘Als het kind zeven jaar oud is, moet men het naar school laten gaan’). Daar moeten de kinderen leren ‘lesen ende scriven’ (JB, v. 30) (‘lezen en schrijven’). Ook moeten kinderen ‘alle goede zeden’ (JB, v. 38) (‘alle goede omgangsvormen’) leren. Daarnaast is het leren van praktische zaken van groot belang. Zeker voor kinderen uit de beste kringen. Van Boendale schrijft onder andere dat deze: ‘Vroech doen leeren riden (JB, v. 49) (‘op jeugdige leftijd een paard leren te berijden’). Van paardrijden zijn prestaties in toernooien en zowel jagen als vluchten in oorlogen afhankelijk:

Want an riden leeght hen vele:

Tornoye, tafelronde, spele,

In orloghen jaghen ende vlien,

Moet men meest met ridene plien. (JB, v. 51-54).

(‘Zij zullen namelijk voor veel afhankelijk zijn van paardrijden: in toernooien en stekspelen, bij het opjagen of vluchten in een oorlog.’)

Ook moeten kinderen leren ‘wapene hanteren’ (JB, v. 58) (‘wapens hanteren.’).

Van Boendale beschrijft in zijn werk vier punten die een goed kind zich eigen dient te maken. Allereerst moeten kinderen onderdanig zijn aan vader en moeder. Goede kinderen doen altijd wat hun ouders zeggen (JB, v. 117-124). Ten tweede moeten kinderen gedienschtig zijn aan iedereen. Als ze al vroeg hun wil willen doorzetten is dat een slechte zaak (JB, v. 135-140). Ten derde moeten kinderen ‘stil en gedwee zijn, niemand in de weg lopen, niet te veel praten over iets waar ze geen verstand van hebben’ (JB, v. 167-176). Verder doen jongeren er goed aan de raad van wijze, oude mannen te zoeken. Ze moeten graag in het

¹¹⁴ Verderop schrijft hij: Ende soe wie sal hebben doeght, / Moeter beghinnen inder joeght’ (JB, v. 107-108). (‘Wie eer wil verdienen, moet al in zijn jeugd beginnen met leren’).

gezelschap verkeren van deugdzaame mensen en wijze geleerden (JB, v. 232-240).¹¹⁵ Mensen hebben van nature geen wijsheid. Het is iets dat aangeleerd moet worden (JB, v. 241-248). Een kind moet nog van anderen leren. Van Boendale wijst in dat verband erop dat het van groot belang is met wie je omgaat (JB, v. 254-256). Van Boendale meldt ook op het einde van het hoofdstuk dat kinderen zijn werk nog eens over moeten lezen (JB, v. 272-277).

Ook Thomasin von Zirclaria, die leefde rond 1186-1235, geeft in Boek I van *Der Welsche Gast*, een hoofs leerdicht dat hij schreef in de vroege dertiende eeuw, advies over wat jonge kinderen zouden moeten leren. Hij heeft het zowel over jonge mannen als over jonge vrouwen. Als je slechte zaken doet in je jeugd, wordt dat alleen maar erger wanneer je ouder wordt, lijkt hij te zeggen. Bescheidenheid is een goede eigenschap, maar opscheppen, liegen en spotten kun je beter niet doen.¹¹⁶ Hij benadrukt dat de schoonheid van vrouwen niets voorstelt wanneer ze ontrouw of baldadig zijn.¹¹⁷ Opvallend is dat hij stelt dat voorbeelden belangrijk zijn bij het leren. Jonge, edele mannen die een ridder zien, moeten denken: “That was how that good knight behaved at court today: I must try very hard to emulate him.”¹¹⁸ Goede voorbeelden moeten nagestreefd worden.

Middeleeuwse didactici lijken te geloven in de kracht van opvoeding.¹¹⁹ Vaak was de opvoeding gebaseerd op geloof, in de eerste plaats ging het erom om een christelijk mens op te voeden.¹²⁰ Daarnaast ging het er ook om dat iemand werd voorbereid op zijn rol in de samenleving.¹²¹ Veel kinderen van edelen kregen gevarieerd onderwijs.¹²² Vaak werden deze kinderen door iemand anders opgevoed dan hun eigen ouders. Vaak gebeurde dat met nog andere jonge edelen erbij. Steeds meer van deze jongeren leerden lezen.¹²³ Er waren veel dingen die ze moesten leren en daarvoor werden ze getraind. De training daarvan kon beginnen rond het twaalfde tot het veertiende levensjaar, zodat ze op ongeveer zeventienjarige

¹¹⁵ Hij stelt ook: ‘Daer es den meneghen af gheschiet/ Grote scade ende lanc verdriet,/ Die hem te vroech als here sciep/ Ende sinen meester te vroech ontliep; /Want eer hi wiste oft conste verstaen/ Wat hi laten soude oft anegaen,/ Was hi soe sere met allen/ In scade ende in scande ghevalen / Dat hire ewelec in moeste bliven/ Ende ghetelt [sijn] mettien caytiven.’ (JB, v. 153-162). (‘Menigeen heeft schade en verdriet geleden, door zich te vroeg tot heer uit te roepen en te vroeg de school te verlaten. Voor hij immers wist of kon begrijpen wat hij wel of niet moest doen in zijn leven, was hij al zo diep in de ellende gezonken dat hij er voor de rest van zijn leven in vast bleef zitten en bij de ellendelingen gerekend werd.’). Een kind dat te vroeg zelf meester wordt in plaats van in opleiding te blijven, daar loopt het hoe dan ook slecht mee af.

¹¹⁶ Von Zirclaria (2009), p. 58, 217. Zwijgen, goede manieren tonen en niet veel lachen zijn voorbeelden van adviezen die hij noemt.

¹¹⁷ Von Zirclaria (2009), p. 67, 946, p. 68, 1022.

¹¹⁸ Von Zirclaria (2009), p. 60, 344.

¹¹⁹ Shahar (1990), p. 162.

¹²⁰ Hoe belangrijk die christelijke opvoeding was, blijkt door de autoritaire teksten die het laten weten: Paulus in de Bijbel en Augustinus als kerkvader wijzen op het belang van een goed opvoeding. Zie: Schultz (1995), p. 78.

¹²¹ Shahar (1990), p. 165-166.

¹²² Alexander-Bidon en Letz (1997), p. 117.

¹²³ Shahar (1990), p. 209.

leeftijd als ridder konden worden geïnstalleerd. Er moest daartoe niet alleen kracht en gevechtscapaciteiten worden ontwikkeld, maar er moest ook worden geschoold in ‘hoofse manieren’. Men moest bijvoorbeeld leren schaken. Verder werd aandacht besteed aan welsprekendheid en een instrument bespelen. Zaken als moed, initiatief, uithoudingsvermogen, familietrots en manieren om je goed te gedragen bij vrouwen moesten dus allemaal geleerd worden aan jonge ridders in wording.¹²⁴

2.5 *Volwassenwording*

Het is duidelijk dat er aandacht is voor kinderen en dat de jeugd een periode is waarin het kind vooral nog niet volwassen is en waarin het nog veel zaken moet leren. Maar is er ook een besef van volwassenwording en hoe die in zijn werk gaat? Jongeren zijn volgens de levensfasen ook een apart soort mensen, anders dan kinderen en anders dan volwassenen. Zij zitten het meest in de fase van ‘volwassenwording’.¹²⁵

In de volwassenwording verandert de band met de ouders. Ouders spelen een belangrijke rol in opvoeding en ook in volwassenwording. Moeders worden vaak in verband gebracht met de jonge kinderen, terwijl vaders meer betrokken zijn bij de opvoeding van oudere jongens. Voor meisjes blijft de moeder het belangrijkste.¹²⁶

Het verlaten van de ouders en het steeds meer les krijgen van anderen is een deel van ouder en volwassener worden.¹²⁷ Waarschijnlijk heeft dat er ook mee te maken dat voor veel jongeren volwassen worden samenhang met het huis verlaten.¹²⁸ Volwassen worden had vaak ook te maken met het krijgen van meer verantwoordelijkheden omdat een ouder was overleden. Aan volwassen worden waren geen exacte leeftijden verbonden.¹²⁹ Op juridisch gebied zijn er soms wel duidelijke grenzen. Zo was vastgesteld vanaf welke leeftijd een kind kon getuigen en kon terechtstaan voor zijn eigen daden.¹³⁰

Een ander belangrijk punt in volwassenwording is liefde en seksualiteit. Bij het bereiken van de puberteit beginnen er ook lichamelijke veranderingen op te treden. Middeleeuwse schrijvers erkenden dat meisjes eerder de puberteit bereikten, rond hun twaalfde, jongens rond hun veertiende.¹³¹ Wanneer dat precies gebeurde, was, net als nu, van

¹²⁴ Shahar (1990), p. 214.

¹²⁵ Pleij schrijft in dit verband dat men toen veel eerder als volwassen werd beschouwd, niet zelden onmiddellijk vanaf de puberteit. Zie: Pleij (2005), p. 389.

¹²⁶ Heywood (2001), p. 103-110.

¹²⁷ Shahar (1990), p. 21-31 en p. 216.

¹²⁸ Orme (2001), p. 317.

¹²⁹ Orme (2001), p. 317.

¹³⁰ Orme (2001), p. 231-322.

¹³¹ Orme (2001), p. 328-329.

mens tot mens verschillend.¹³² De meeste Middeleeuwse jongeren bereikten hun puberteit tussen hun twaalfde en vijftiende jaar, afhankelijk van hun afkomst en voeding.¹³³

2.6 Jeugdliteratuur in de Middeleeuwen?

Naast de discussie over de vraag ‘Is er plaats voor jeugd in de Middeleeuwen?’ is er de discussie over de vraag ‘Is er plaats voor jeugdliteratuur in de Middeleeuwen?’ Door onderzoekers wordt de vraag gesteld of er in de Middeleeuwen teksten waren, die speciaal waren bedoeld voor kinderen of waarbij kinderen ook deel uitmaakten van het primaire publiek.

Van Oostrom stelt dat dit een gecompliceerde zaak is, waarin maar weinig echte feiten naar voren zullen komen.¹³⁴ Hij schrijft dat er op de vraag of er jeugdliteratuur in de Middeleeuwen was onderzoekers twee antwoorden zouden kunnen geven: Er was helemaal geen jeugdliteratuur of alles was jeugdliteratuur. Toch vindt hij beide antwoorden jeugdliteratuur geen recht aan doen.¹³⁵

Bij het eerste antwoord zou kunnen worden gezegd dat een afzonderlijke jeugdliteratuur, gescheiden van de literatuur voor volwassenen, pas ontstond aan het einde van de achttiende eeuw.¹³⁶ Daarvoor was er blijkbaar niets specifiek voor de jeugd bedoeld. De jeugdliteratuur lijkt pas te beginnen in 1778, bij Hieronymus van Alpen, met zijn *Proeve van kleine gedigten voor kinderen*. Kinderen werden vanaf toen gezien als een apart publiek, dat op een aparte manier moest worden aangesproken. Door deze gedichten konden kinderen ‘spelend leren’.¹³⁷ Dat maakt ‘jeugdliteratuur’ een vrij jong fenomeen.¹³⁸

Bij het tweede antwoord zou men kunnen zeggen dat kinderen misschien geen eigen literatuur hadden, maar dat alles ook voor hen was bedoeld. Kinderen namen vroeg deel aan de wereld van volwassenen en hadden geen eigen literatuur.¹³⁹ Eigenlijk waren alle teksten ook jeugdliteratuur.¹⁴⁰ Alle literatuur werd door iedereen begrepen en gewaardeerd.¹⁴¹

¹³² Orme (2001), p. 329.

¹³³ Dit was ook de leeftijd waarop jongeren mochten trouwen van de kerk. Vaak gebeurde dat echter pas op oudere leeftijd. Alleen in edele kringen trouwden jongeren vaak zo jong en zelfs nog jonger. Zie: Orme (2001), p. 329-330, 334-336.

¹³⁴ Van Oostrom (1989), p. 15-16.

¹³⁵ Van Oostrom (1989), p. 16.

¹³⁶ Zie bijvoorbeeld de bloemlezing *De Nederlandse kinderliteratuur in 100 en enige verhalen*, samengesteld door Abdelkadir Benali (2009) en De Vries (2002), p. 5.

¹³⁷ De Vries (2002), p. 8.

¹³⁸ Ghesquière (2009), p. 10-12.

¹³⁹ De Vries (2002), p. 6.

¹⁴⁰ Van Oostrom (1989), p. 15.

¹⁴¹ Daalder (1976), p. 30-31.

Toch stelt men zich steeds meer de vraag met welke verhalen jeugdigen dan in aanraking kwamen en of sommige teksten niet echt speciaal voor hen werden geschreven. De Vries schrijft dat er wel boekjes verschenen die speciaal voor kinderen bedoeld waren, die vooral didactisch van aard waren. Ze schrijft ook dat er maar een paar teksten doen denken aan de jeugdliteratuur zoals wij die nu kennen, zoals bakerrijmen en kinderprenten.¹⁴² Er bestonden leerleesboekjes en Bijbelverhalen. Jonge ridders en monniken lazen tijdens hun opleiding teksten die men voor hen geschikt achtte. Teksten konden een rol spelen bij de voorbereiding op het echte leven.¹⁴³ Volgens Pleij kunnen liederen en thuisliteratuur goed voor jeugdigen bedoeld zijn.¹⁴⁴ Hij schrijft dat jongeren en kinderen ook tot het publiek van prozaromans, heldenverhalen, exemplerverzamelingen en fabelbundels behoorden. Het kan dat jongeren alleen participeerden bij literatuur die in de eerste plaats op volwassenen gericht was, maar het kan ook zo zijn dat deze teksten juist primair voor jongeren bedoeld waren.¹⁴⁵

2.7 Ridderromans en Jacob van Maerlant: het Boec van Merline als jeugdliteratuur?

Zaken die worden genoemd wanneer er wordt gesproken over jeugdliteratuur in de Middeleeuwen zijn ridderromans en Jacob Van Maerlant. Dat is een interessant idee wanneer we meer te weten willen komen over het *Boec van Merline*. Dat is namelijk een ridderroman, waarvan een deel zeker aan een jonge edele geadresseerd is, door Jacob van Maerlant.

Ridderromans, zoals Arturverhalen in de volkstaal, worden genoemd als verhalen die voor jongeren bedoeld zouden kunnen zijn. Middeleeuwse ridderromans fungeerden mogelijk voor een jeugdige elite. Er is het een en ander dat hiervoor pleit. Zo beveelt Thomasin von Zirclaria de romans in zijn *Der Welsche Gast* steeds speciaal voor ‘diu kint’ aan. De jeugd kan volgens hem in de helden van de hoofse romans inspirerende voorbeelden vinden.¹⁴⁶

Ik zal U zeggen wat kinderen moeten horen en lezen, en wat voor hen van nut kan zijn.(...) Jonge edellieden moet horen over Walewein, Cliges, Erec en Iwein, en hun jeugd richten naar Waleweins deugd. Volg de edele koning Artur na, die schotelt U veel goede lessen voor, en sluit ook de edele koning Karel de Grote in Uw hart. Laat uw jeugd niet ongebruikt voorbij gaan; denk aan Alexanders deugdzaamheid!¹⁴⁷

¹⁴² De Vries (2002), p. 5.

¹⁴³ Van Oostrom (1989), p. 28, p. 34.

¹⁴⁴ Pleij (2007), p. 258-260 en p. 610.

¹⁴⁵ Pleij (2007), p. 728-730.

¹⁴⁶ Van Oostrom (1989), p. 36.

¹⁴⁷ Dit citaat is te vinden in Van Oostrom (1989), p. 36. Zie ook: Von Zirclaria (2009), p. 68-69.

Nog een aanwijzing voor een jeugdig, edel publiek van dit soort romans zou kunnen zijn dat de gedrukte uitgave van de *Lancelot en prose* uit 1488 zich met veel nadruk richt op ‘speciallement les jeunes chevaliers desireux de vertu et de gloire’.¹⁴⁸

Een andere aanwijzing kan zijn dat veel ridderromans worden geopend met ‘Enfances’, waarin de kinderjaren van de held uitvoerig worden beschreven.¹⁴⁹

Ten slotte zou jeugd als het veronderstelde publiek goed erbij aansluiten dat veel ridderromans ontwikkelingsromans zijn en de groei verbeelden van een jonge held naar volwassenheid en volmaakte ridderlijkheid.¹⁵⁰ Daarbij zijn vaak niet zozeer vijanden een struikelblok maar vaker de eigen fouten wat betreft de juiste omgangsvormen.¹⁵¹ Door die inhoud zouden de teksten onderdeel kunnen zijn geweest van pedagogisch handelen.¹⁵²

Toch zijn deze zaken ook allemaal weer te weerleggen.¹⁵³ Er zijn ook historische bewijzen voor een volwassen bemoeienis met de ridderliteratuur. Er is te weinig reden om die teksten alleen voor de jeugd te reserveren.¹⁵⁴

Van Maerlant wordt genoemd als auteur voor jeugd. Van Oostrom stelt de vraag of de lezers van Van Maerlant kinderen, jongeren of volwassenen waren. Het antwoord ‘volwassenen’ is naar zijn inzicht het meest waarschijnlijk, maar Van Oostrom wil ook laten zien dat er jeugdig publiek was voor Van Maerlants teksten. Van Maerlant heeft voor verschillende zeer jonge mannen leerdichten gemaakt. Floris V, Albrecht van Voorne en Nicolaas Cats waren allemaal nog geen twintig toen Van Maerlant voor hen schreef. Ze stonden op de grens van de volwassen wereld.¹⁵⁵

Het is mogelijk dat Van Maerlant een literair-educatief programma voor deze jongens verzorgde.¹⁵⁶ *Alexanders geesten*, *Torec* en *Historie van den Grale*, teksten die hij schreef, gaan alledrie over jonge ridders die verschillende lessen leren. Alle drie eindigen ze met het bezit van een nieuw rijk.¹⁵⁷ Met Van Maerlants lessen in deze teksten konden jonge mannen worden voorbereid op grote taken.¹⁵⁸

¹⁴⁸ Van Oostrom (1989), p. 37.

¹⁴⁹ Van Oostrom (1989), p. 36.

¹⁵⁰ Van Oostrom (1989), p. 36.

¹⁵¹ Pleij (2005), p. 399.

¹⁵² Pleij (2005), p. 381.

¹⁵³ Van Oostrom (1989), p. 36 Zo hebben bijvoorbeeld ‘Enfances’ hebben een andere functie dan kindgericht zijn. Hun functie is eerder dat ze de legitimering leveren van de latere voortreffelijkheid van de volwassen held.

¹⁵⁴ Van Oostrom (1989), p. 37.

¹⁵⁵ Van Oostrom (1989), p. 22-23.

¹⁵⁶ Van Oostrom (1996), p. 127-128 en p. 422. Men vermoedt zelfs dat Albrecht en Floris V samen werden opgevoed. Zie ook: Gerritsen (1979), p. 81.

¹⁵⁷ Van Oostrom (1996), p. 134.

¹⁵⁸ Van Oostrom (1989), p. 23.

Albrecht staat als *Boec van Merline* voor hem wordt gemaakt op het punt de troon van zijn vader te bestijgen. Het boek eindigt op een soortgelijk punt. De vader van Albrecht, Hendrik van Voorne, overleed in 1259. Wie hem moest opvolgen was een lastig punt: Albrecht was nog erg jong en broers of ooms waren er niet. Men weet niet zeker wat Albrechts geboortejaar is, maar hij komt pas in 1261 zelfstandig in bronnen voor.¹⁵⁹ Het zou kunnen dat het *Boec van Merline* werd gebruikt bij de scholing van Albrecht, waarbij Van Maerlant betrokken kan zijn geweest.¹⁶⁰ Wat hierbij opvallend is, is dat de verteller zijn publiek in vers 543 in de tekst aanspreekt met ‘kinder’(JM, v. 543).¹⁶¹

Wanneer de mogelijkheid bestaat dat ridderromans ook voor jeugdigen zijn bedoeld en dat Van Maerlant vaak gericht op jonge, veelbelovende, edele jongens schreef, is de vraag wat jongeren dan uit teksten moesten leren. Besamusca en Brandsma gaan in op deze vragen. Zij gaan op zoek naar wat Van Maerlant didactisch van belang vond. In de eerste plaats begint het verhaal met een Bijbelvaste bewerking van het Franse verhaal. Alles is kloppend met de Bijbel gemaakt. Juist hier staat de regel: ‘Kinder, dit was omber waer’(v. 543).¹⁶²

Besamusca en Brandsma vragen zich af of de tekst ook nog andere lessen bezit die de adellijke jongelingen wellicht nog meer geboeid zullen hebben.¹⁶³ Een van de lessen is: Er moet een heerser zijn, maar wel een rechtmatig heerser. Daarnaast komen in het verhaal veel positieve eigenschappen aan de orde zoals vrijgevigheid en wijsheid.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Van Oostrom (1996), p. 127-129.

¹⁶⁰ Brandsma (2004), p. 199.

¹⁶¹ Brandsma (2004), p. 199.

¹⁶² Brandsma en Besamusca (1996), p. 117-118.

¹⁶³ Brandsma en Besamusca (1996), p. 121.

¹⁶⁴ Brandsma en Besamusca (1996), p. 122- 124.

Hoofdstuk 3

Jeugd in het *Boec van Merline*

In de tekst over Merlijn komen veel jonge mensen voor. Bij deze jeugdigen komen verschillende kenmerken kijken. Bovendien moeten ze nog bepaalde zaken leren. In dit hoofdstuk besteed ik aandacht aan de vragen: Hoe worden de jongelingen beschreven en welke waarden worden voor de jongelingen aangeprezen?

3.1 Hoe worden jongelingen beschreven?

In de eerste plaats ga ik in op de vraag: Hoe worden de jeugdigen beschreven? Daarbij zullen allerlei zaken de revue passeren. Welke termen worden er voor de jongelingen gebruikt? Welke leeftijdsgrenzen zijn er aan kind-zijn? Welke zaken over de omgang met hun ouders komen naar voren? In het verhaal worden er door verschillende personages eigenschappen met de jongeren verbonden. Hoofdzakelijk is het de verteller die de kinderen beschrijft en op die manier eigenschappen aan hen toeschrijft.

In de tekst treden telkens andere, nieuwe jongeren op de voorgrond.¹⁶⁵ In *Merlijn* is er in de eerste plaats sprake van de zonen van koning Constans: Moynes, Uter en Pandragoen.¹⁶⁶ Vervolgens komt de jonge Artur, die nog veel moet leren en nog geen ridder, maar een kind is. Ook Keye komt als jongere aan bod in het verhaal.

In de *Merlijn Continuatie* komen weer nieuwe jongelingen naar voren. De zoons van Koning Loth, Walewein¹⁶⁷, Agravein, Gaheries, Gariët en Mordret, de zoon van koning Neutres, Galescins, de zoons van koning Uriens, Ywein Overdoem en Ywein de Grote. Dit zijn allemaal kinderen van zussen van Artur, dus neven van Artur.¹⁶⁸ Dan is er nog de zoon van de dochter van de koning van Constantinopel, Sagrimor.¹⁶⁹

Wanneer deze jongelingen ridders zijn geworden, komt er een nieuwe jongeling, Elisier, de zoon van koning Pelles, die wordt opgeleid door Walewein. Er is zo telkens plek voor jongens 'in opleiding'.

¹⁶⁵ Natuurlijk is er in *Merlijn* ook sprake van de jonge Merlijn zelf, maar omdat Merlijn atypisch is en heel andere zaken moet leren, bespreek ik hem apart. In hoofdstuk 4 bespreek ik welke zaken Merlijn zo bijzonder maken en waarom ook dat belangrijk is. Ook komen er jonge vrouwen voor in de tekst. Die laat ik hier ook nog buiten beschouwing, ze komen aan bod in hoofdstuk 4.

¹⁶⁶ Wanneer Uter en Pandragoen terugkomen, wordt wel over hen gezegd dat ze de kinderen van de koning zijn en dat ze jong zijn, maar zij worden nergens zelf als kinderen of jongelingen benoemd. Daarom spelen ze verder geen grote rol in in mijn onderzoek. Ze hebben overigens wel vaak raad nodig.

¹⁶⁷ In de citaten wordt Walewein als Gawein aangeduid.

¹⁶⁸ Behalve Ywein Overdoem, die buitenechtelijk is verwekt.

¹⁶⁹ Zie voor het voorstellen van deze jongemannen in het verhaal bijvoorbeeld MC, v. 19182-19197 of MC, v. 11461-11498, MC, v. 16390-16410.

3.1.1 Termen

In de tekst is te zien dat aan de titel ‘kint’ een grens zit. Op een gegeven moment is de tijd van kind zijn voorbij. Maar wanneer is dat dan? Welke termen worden er gebruikt?

Wanneer Artur geboren wordt, wordt hij een ‘kindelijc’ genoemd. ‘Got verlozede ze van der dracht/ Vnde gaff er eyn kindelijc’(M, v. 8934-8935) (‘God verlost haar van haar zwangerschap en gaf haar een kindje.’). Meteen daarna wordt Artur door zijn moeder zelf ‘dit kint’ genoemd: ‘Lieue zegede ze nemet dit kint/ Geuet dat den eirsten den gij vint’ (M, v.8939-8940) (‘Liefje’, zei zij, ‘pak het kind en geef het aan de eerste die je vindt.’). Ook in het verhaal wordt Artur vanaf het begin steeds ‘kint’ genoemd. Wanneer Artur een net geboren baby is, wordt hij ‘kint’ genoemd, maar ook wanneer hij zestien is.

Arthur wordt zowel door de verteller als door zijn vader kind genoemd. Wanneer hij het zwaard uit de steen heeft getrokken, stelt Auctor¹⁷⁰ hem voor aan de bisschop met de woorden: ‘Heer dit is mijn kint dat nicht ritter is’ (M, v. 9819) (‘Heer, hier is mijn zoon die nog niet eens ridder is,’) Artur is een kind omdat hij nog niets ‘anders’ is. In *Merlijn* wordt Artur tot zijn koningskroning ‘kint’ genoemd. In *Merlijn Continuatie* wordt hij niet meer met ‘kint’ meer aangeduid. Hij is dan immers koning. Wel wordt duidelijk gemaakt dat hij nog jong is: ‘Hier es die koninck Artur, die een ionc man es’ (MC, v.12989) (Hier is koning Artur, die een jonge man is.)

Ook de neven van Artur worden aangeduid met de term ‘kinder’. Dat begint bij de beschrijving van hun jeugd. Vanaf hun eerste vermelding in de tekst worden ze allemaal samen ‘kinder’ genoemd: ‘Ende als iu sal tellen daventure / Alle dese kinder nu/ Waren Arturs susterkinder, seggic iu;’(MC, v. 16390-16392) (‘Zoals het verhaal u zal uitleggen waren al deze kinderen kinderen van Arturs zusters.’) De kinderen opereren als een soort eenheid: ‘Doe die kinder hoerden van dien,/ Waren si des blyde, ende zeiden doe,/ Si souden daer alle komen alsoe,’ (MC, v. 16442-16444) (‘De jongelingen waren verheugd over het bericht en zeiden dat zij allemaal met liefde zouden komen’) Niet alleen de verteller, maar ook personen in het verhaal noemen deze jongeren ‘kinder’: ‘>Hier sijn komen kinder vry, (...)/ Die jonge liede sijn ende stout’ (MC, v. 16930-16935) (‘Er zijn dappere jongelingen gekomen: (...) jonge en strijdvaardige mannen.’)

Het doel van de ‘kinder’ is om ridder te worden: ‘Ende es hier komen, seggic iu/ Ombdat gyne ridder sult maken nu’ (MC, v. 24925-24926) (En ze zijn hier gekomen, vertel ik u, opdat u ze ridder tot ridder zal slaan.) Ze worden allemaal ridder gemaakt: ‘Dus worden

¹⁷⁰ Auctor wordt in de teksten zowel Auctor als Antor genoemd. In mijn tekst kies ik de naam Auctor, in de citaten kan dus zowel de naam Antor als Auctor voorkomen. Dezelfde persoon wordt dan bedoeld.

die kinder gemaket daer,/ Ende alle diegen die wouden daernaer,/ Nuwe ridders van koninck Arturs hant;’ (MC, v. 24985-24987) (Dus werden de jongelingen en daarna iedereen die dat wilde tot nieuwe ridders geslagen door Artur.) Vanaf dat moment worden de jongelingen steeds ‘nuwe ridders’ genoemd.¹⁷¹ Ook bij Walewein wordt er ondanks het feit dat deze nieuwe term nu wordt gebruikt toch aandacht op gelegd dat hij jong is: ‘Gawyn, die so jonc was’ (MC, v. 25647) (Walewein, die zo jong was). Het overgangsstuk is belangrijk. Vanaf het moment dat Artur de jongens tot ridder slaat, verandert er iets in de manier waarop ze worden aangeduid. Dit kan inhouden dat er dan ook iets verandert in de manier waarop de jongens gezien worden door hun omgeving.

Er treedt echter weer een verandering op, op het moment dat Koning Loth in het verhaal terugkomt. Vanaf dat tijdstip worden Walewein en zijn broers weer een tijdje ‘kinder’ genoemd, omdat ze na hun vader koning Loth worden vermeld. Het gaat voortdurend over ‘konink Lot ende sinen kindren’ (MC, v. 29951-29952). De term lijkt hier hun verwantschap te verduidelijken en niets te maken te hebben met hun leeftijd. Toch worden ze ook weer apart van Loth ‘kinder genoemd: ‘Die kinder zeiden:’ (MC, v. 30164) (De jongelingen zeiden).

Een andere jongeling die voorkomt in het verhaal is Elisier. Hij wordt door de verteller slechts een enkele keer ‘kint’ (MC, v. 30602) genoemd, maar vaker ‘joncheren’ en ‘jongelinc’, of ‘tjonkerlijn’ (M, v. 30961-30964). Door Walewein wordt hij ‘kint’ genoemd, wanneer deze hem aanspreekt: ‘Heer Gawyn seide: >lieve kint, ic secget iu’ (MC, v. 30986) (Walewein zei: ‘Lieve kind, ik zeg het u.’).

De jongeren worden vanaf hun geboorte tot hun ridderschap of koningschap als ‘kint’ aangeduid.¹⁷² Ook in aanwezigheid van hun ouders worden ze ‘kinder’ genoemd, zelfs nadat ze tot ridder zijn geslagen. Andere termen zijn ‘kindelijn’, waarschijnlijk alleen voor zeer jonge kinderen, en ‘jongelinc’ (MC, v. 16136, 24775), en ‘ioncheren’ (MC, v. 19736, 24894) waarschijnlijk juist voor wat oudere kinderen. Zowel de verteller als de personages in het verhaal gebruiken verschillende termen om jongeren aan te duiden.¹⁷³

¹⁷¹ Zie bijvoorbeeld MC, v. 25329., v.25951, v. 27640, v. 27646, v. 27704.

¹⁷² Er is ook een passage waar met ‘kinder’ over ‘geestelijke’ kinderen gepraat lijkt te worden. De duivels spreken dan: Dus hebbe wij de kinder verloren/ de onse weren hijr to voren/ Dat en sy dat ze in zonden vallen (M. v. 1654-1656) (‘Zo hebben wij de kinderen verloren, die ons voorheen toebehoorden, tenzij zij tot zonde vervallen.’) De mogelijkheid is er dat het hier meer om geestelijke kinderen gaat, dus ook om volwassenen, dan dat hier over jongelingen wordt gesproken.

¹⁷³ Kinderen worden ook telkens genoemd als een aparte groep, die niet gespaard blijft tijdens oorlog of die ook naar een gevecht gaan kijken, zoals ‘Man wijff kinder vnde knechte’ (M. v. 9815) (mannen, vrouwen, kinderen en bedienden), of ‘Datsi nieman en spaerden ter stede/ Manne, wijf, kinder mede/ Sloegensi doet, gelijc honden’ (MC, v. 13896-13897) (Ze spaarden niemand, mannen, vrouwen en ook kinderen sloegen ze dood als honden). De kinderen worden als een aparte groep mensen genoemd.

3.1.2 Leeftijden

Bij de bespreking van de gebruikte termen werd al duidelijk dat er bij kind geen verschil wordt gemaakt tussen een baby en een zestienjarige. In het verhaal worden op verschillende plaatsen de leeftijden van de betrokkenen genoemd.

De eerste van wie de leeftijd voor ons bekend is, is Artur zelf. Wanneer hij het zwaard uit de steen trekt, is hij ‘sesteen iaren’ (M, v. 9430) (zestien jaar oud). Artur wordt in het verhaal niet veel ouder. In de *Merlijn Continuatie* wordt er, pas tegen het einde overigens, opnieuw informatie over de leeftijd van Artur gegeven:

Die koninck Artur was eer oppe mede,
Want hi was ionck ende hadde maer
Tuscen seventien ende achtien iaer,
Entie koninck Rioen hadde wel nu
Twe ende veertich iaer, seggic iu. (MC, v. 23532-23536)
(‘Meteten stonden zij weer op, koning Arthur iets eerder, want hij was jong, tussen de zeventien en achttien, terwijl koning Rioen wel tweeënveertig was.’)

Koning Artur is hier dus ongeveer zeventien of achttien jaar. De tegenstander van Artur is een stuk ouder. Er zijn meer jonge jongens te ontdekken van Arturs leeftijd. Zo wordt er informatie gegeven over de leeftijd van Sagrimor wanneer hij op weg gaat naar het hof van zijn oom: ‘Ende was van vijftien jaren een jongelinc’ (MC, v.16136) (En hij was een jongeling van vijftien jaar oud.) Ook Elisier van koning Pelles, die eenzelfde plan heeft, is vijftien jaar oud: ‘Hadde enen sone, die niet ridder en es/ Die out was wel vijftien iaer’ (MC, v. 30460-30461) (Had een zoon, die nog geen ridder was, die vijftien jaar oud was.)

Verder wordt de leeftijd van de jongste zoon van koning Loth genoemd: ‘Ende sijn kint Mordret alsoe,/ Dat maer drie jaer out was doe’ (MC, v. 21416-21417) (En ook zijn kind Mordret, dat maar drie jaar oud was.) Mordret is slechts drie jaar oud en ook hij is ‘kinde’ (MC, v. 21664).¹⁷⁴

Daarnaast zijn er ook nog twee twintigers. Bij hen wordt aangegeven dat ze nog jong zijn. In de eerste plaats is dat Guiomer, waarvan wordt gezegd: ‘Die hovesc was ende sone, twaren, / Ende jonck, van vijf ende twintich jaren’ (MC, v. 22454-22455) (‘een hoofse en knappe jongeman van vijfentwintig jaar’). In de tweede plaats wordt de leeftijd van de

¹⁷⁴ Er wordt nog een zeer jong kind genoemd in het verhaal genoemd door koning Pelles: ‘Dat mijn dochter hoedet vorwaer,/ die noch maer en hevet seven iaer’. (MC, v. 30483-30484). Zij wordt verder niet genoemd.

dwergridder Evadan genoemd: ‘Ende hi es maer xxij jaer out mede,/ Nochtan scijnt hi veertich iaer ter stede; (MC, v. 35583-35584) (‘Hij is nog maar tweeëntwintig jaar oud, toch lijkt hij wel veertig te zijn.’).¹⁷⁵ In de twintig is dus ook nog jong, maar het kinderstadium is dan zeker gepasseerd.

Zo worden er dus verschillende leeftijden genoemd, maar de leeftijd van vijftien, zestien jaar lijkt een soort overgangleeftijd te zijn naar de ‘volwassen’ wereld.

3.1.3 Opvoeding, ouders, losmaken en liefde

Een paar elementen komen duidelijk naar voren wanneer er over de jongeren wordt gesproken: het belang van opvoeding, de rol van ouders, het losmaken van de ouders en liefde die mensen die voor kinderen zorgen voor hen koesteren.

De eerste plaats in de tekst opvoeding aan bod komt, is waar het gaat om Artur en Keye. Artur kan niet worden opgevoed bij zijn eigen ouders. Daarom moet hij de meest verstandige mensen die er zijn als ouders krijgen. Het gaat om: ‘De beste van den koninckrijke/ Vnde zijn wijff ock sekerlike/ Is de beste de ik vinde’(M, v. 8785-8787) (‘De verstandigste man van het koninkrijk, en zijn vrouw is de beste die ik kan vinden’). De twee surrogaatouders zijn niet rijk. Auctor is degene ‘Die de koninck opvoede, mede,/ Van clenen kinde, dat verstaet’(MC, v. 10548-10549) (‘Die de koning van kleins af aan opvoedde.’). Artur krijgt zo de best mogelijke opvoeding: ‘Want ny en was gevoed/ Eyn kint noch zo wal behoet’ (M, v. 9785-9786) (‘want zo goed beschermd en opgevoed was nog nooit een kind.’).

Wie een kind de borst geeft, maakt, in de ogen van de verteller, iets uit voor zijn verdere ontwikkeling. Er wordt duidelijk gezegd dat de vrouw aan wie Artur gegeven wordt Artur moet voeden: ‘Vnde de vrouwe salt zelue sogem/ Ores selues kint sal ze gedogen/ Dat dat eyne amme sogem sal’(M, v. 8795-8797) (‘De vrouw moet het de borst geven, terwijl zij haar eigen kind door een voedster moet laten zogen.’). Dat heeft later invloed op de twee jongens. De slechte dingen die Keye later in zich heeft, zijn afkomstig van zijn min. Zijn vader zegt daarover:

Want ick ene anders dede sogem

Vnde gij sijn goede soch soget

Hier bij is dat recht dat gij gedoget

¹⁷⁵ Hier wordt nog een leeftijdaanduiding gegeven: Dat Evadan een dwerg werd gebeurde hem op dertienjarige leeftijd: ‘Want hi was een dat scoenste kint./ Dat men iergen vant omtrint./ Ende doen hi hadde dertien jaer/ Gesciede hem dit al openbaer’ (MC, v. 35579-35583) (‘Hij was een van de knapste kinderen die men zou kunnen vinden, maar toen hij dertien jaar was overkwam dit hem.’)

Sine onmatelike seden (M, v. 9806-9809)

(‘want ik liet hem elders zogen, terwijl u zijn goede moedermelk dronk. Daarom is het terecht dat u zijn onhebbelikheden gedooft.’)

Later deelt de verteller nog mee:

Entie quade zede, zonder waen,
Die Keye, die drossate, hadde ontfaen,
Haddi van siner voedmoeder nu,
Diene zogede, dat seggic iu;
Want sijn vader een goet man was,
Ende sijn moeder, zijt zeker das,
Was ene herde goede vrouwe
Ende herde hovesch ende getrouwe,
Ende herde mylde oec mede (MC, v. 12549-12557)

(En de kwade zeden die Keye, de drossaat had ontvangen, kwamen zonder twijfel van zijn min, die hem zoogde. Want zijn vader was een goed man en zijn moeder was een zeer goede, hoofse, trouwe en vrijgevige vrouw.)

De slechte eigenschappen kunnen niet van zijn ouders komen, want die hebben een goede aard.

De surrogaatouders van Artur beloven: ‘Dat ze dat zolen in der gebeer/ Hoeden off dat or selues weer’ (M, v. 8799-8800) (‘Dat zij het kind zullen beschermen alsof het hun eigen kind is.’) Hier achter zit het idee dat ouders voor een eigen kind goed zullen zorgen. Op de vorming van je karakter hebben opvoeding en moedermelk invloed, maar je kunt ook zaken van je ouders van nature erven. Walewein, bijvoorbeeld, heeft van nature allemaal goede eigenschappen:

Want hi was die beste, geleertste man
Die ie was entie hovescste ter stede
Entie wiseste van der werlt mede,
Ende dit was hem angeboren al
Ende van naturen, groet ende smal; (MC, v. 24807-24811)

(Want hij was de beste, meest geleerde, en de meest hoofse man van de stad, en de meest

wijze man van de wereld, en dit had hij allemaal van nature.)¹⁷⁶

Door je ouders krijg je zaken mee.¹⁷⁷ De vader is hierin belangrijk. Wanneer Auctor Artur vertelt dat hij niet zijn echte vader is, barst Artur in tranen uit. Hij zegt dan: ‘ick bidde iv altoes/ Dat gij my nicht en maket vaderloes/ Ick en wiste my waer bekeren’ (MC, v. 9789-9791) (‘Ik vraag u vooral mij niet vaderloos te maken, ik zou niet weten wat ik dan zou moeten doen.’)

Ook de moeder is voor kinderen een belangrijk persoon. De vaders lijken vaak weg te zijn, de kinderen zijn dan bij hun moeders. Zo wordt over de zoons van koning Loth gezegd:

In die stat, daer die kinder waren,
Metter moeder; maer die vader, twaren,
Was te Hauterive in der stat,
Daer die Sennen lagen by dat. (MC, v.16427-16430)
(‘bij de plaats waar de jongelingen verbleven met hun moeder. Hun vader was in de stad Hauterive, waar de Saksen zich bevonden.’)

De jongens bevinden zich nog in een soort zorgeloze situatie met hun moeder, van waaruit ze naar de volwassenheid trekken.

Voor de jonge jongens lijkt hun moeder vaak de enige informatiebron. Walewein refereert aan zijn moeder wanneer hij vertelt wat hij weet over koning Artur:

Gawyn seide doe also houde,
Dat hijt heeft horen seggen al
Hoe dat gesciede, groet ende smal,
Ende mijn moeder zaidet oec my

¹⁷⁶ Ook Merlijn heeft erfelijke kenmerken van zijn vader. Hij heeft geërfd van zijn vader dat hij graag in het bos is: ‘Oec wil ick dat gy wetet nu./ Dat die seden nu zijn van my/ Dat ick in bosschen geerne zy:/ Dit komt my van naturen an./ Van den vader die my wan’ (MC, v. 11554-11558) (‘Ook wil ik dat u weet dat het mijn gewoonte is in de bossen te verblijven. Dit heb ik van nature, door de vader die mij verwekte’).

¹⁷⁷ Wat voor kind je krijgt en wat je kind overkomt, is duidelijk ook afhankelijk van de ouders. De dwergrijder heeft een aanzienlijke en machtige vader en daarom verwondert het de mensen dat God hem zo’n zoon gaf: ‘Maer my wondert sere openbaer /Dat Onse Here gaf sulke vrucht heme/ Die ridder zeide: >Onses here geteme/ Sijn wonderlike; want moeder ende vader/ Verdienen des dickewile beide gader,/ Dat hem dus gedane dinc gesciede met/ Die kinder verdienet oec mede dat wet’ (MC, v. 35572-35578) (Maar het verwondert mij dat Onze Heer hem zo’n zoon gaf.’ De ridder zei: ‘Wat Onze Heer onderneemt, is wonderbaarlijk, want vaak verdienen een vader en moeder het niet dat hun zoiets overkomt en de kinderen zelf verdienen het ook niet.’) Hoe een kind is, is dus afhankelijk van God en de ouders. In het geval van de dwergrijder is het zo dat een jonkvrouw die zijn liefde niet kreeg hem deze vorm heeft gegeven.

Hoe alle dinck gesciet sy. (MC, v. 16524-16528)

(‘Walewein zei vervolgens dat hij had horen vertellen wat er gebeurd was: ‘En mijn moeder vertelde het mij ook.’’).

Ook Galescins heeft informatie van zijn moeder gekregen: ‘Nu hoerde Galescins, Co. Ventres sone, / Sine moeder seggen dicke na datgone/ Dat die koninck Artur waer sijn oem;’ (MC, v. 16411-16413) (‘Nu hoorde Galescins, de zoon van koning Neutres, zijn moeder vaak zeggen dat koning Artur zijn oom was.’). Met die informatie willen de jongens graag naar hun oom toe.

Een belangrijk punt voor de jongeren lijkt het zich losmaken van de ouders. Voor hen begint telkens bij dit verlaten van de ‘normale’ situatie de weg naar het ridder worden. Ze vertrekken bij hun ouders om de wereld in te gaan. De meesten vragen daarbij eerst om toestemming aan hun ouders, maar sommigen doen dat ook niet. Vanaf het moment dat ze het ouderlijke huis verlaten, krijgen ze andere leraren en informatiebronnen dan alleen hun ouders.¹⁷⁸

Wanneer de jonge Sagrimor vertrekt wordt duidelijk gemaakt dat hij het met zijn vader al over zijn ridderschap gehad heeft. Hij zal namelijk het land erven en zal dus ridder worden. Sagrimor heeft een leeftijd bereikt waarop hij ridder kan worden: ‘Dat [Sagrimor] nu so groet was, als wy lesen,/Dat hi wael ridder mochte sijn nu’(MC, v. 16122-16123) (Dat nu zo oud was, dat hij ridder kon worden). Twee ridders die hun ouders om toestemming vragen om te vertrekken, zijn Jonet, die later Ywein de Grote wordt genoemd, en Elisier. Elisier vraagt toestemming aan zijn vader. Ook hier is duidelijk dat vader en zoon in gesprek gaan over de vraag wanneer de zoon ridder zal worden, waarbij de zoon antwoordt dat hij ridder wil worden als de beste die er in de wereld is hem ridder zal maken. Bovendien wil hij eerst nog drie jaar bij deze ‘beste persoon’ in de leer, zodat hij genoeg van wapens weet (MC, v. 30459-30469). Hij zegt dan tegen zijn vader dat hij naar het hof van koning Artur wil en zijn vader geeft hem daarvoor toestemming (MC, v. 30490-30536).

Bij de andere jongens ontbreekt toestemming vragen aan vaders, omdat die vaders in gevecht zijn met koning Artur. Jonet vraagt wel goedkeuring aan zijn moeder. Hij vraagt:

>lieve moeder, ic wil varen nu

¹⁷⁸ Misschien hebben ze die overigens al gehad: In het verhaal wordt nergens iets verteld over een ander soort scholing die de jongelingen al hebben ontvangen van misschien andere leerkrachten, maar de mogelijkheid is natuurlijk niet uitgesloten.

Toten koninck Artur, zeggic iu,
ende ombe hem dienen mede,
Also minen oeme, in elker stede,
Of dat iu wille sij, vrouwe, verstaet,
Ic en willes niet, sonder uwen raet,
Nu raet mi, moeder, des biddic iu; (MC, v. 19672-19678)
(‘Lieve moeder, ik wil naar koning Artur gaan om hem overal te dienen als mijn oom.
Moeder, is dat wat u wil? Ik wil het niet zonder uw toestemming. Nu geef mij advies moeder,
dat vraag ik u.)

De moeder is heel erg blij omdat de zoon naar haar familie wil.¹⁷⁹ Maar ze vraagt de jongen ook: ‘>Lieve kint, wildy my laten dan/ Ende uwen vader, ombe enen man/ Dien gy niet en wetet, wat hi es?’ (MC, v. 19704-19706) (Lieve zoon, wil je mij en je vader dan achterlaten voor een man, waarvan je niet eens weet wie hij is?). Uiteindelijk vertrekt hij.¹⁸⁰ Dat zijn moeder daar wel van weet en zijn vader niet staat ook in de brief aan zijn neven:

Dat ic sonder mijns vader orlof nu
Ben enwech gesceden, zeggic iu,
Ende Ywein Overdoem, mijn broeder,
Maer dat weet wael mijn moeder (MC, v. 20926-20929)
(Dat ik en mijn broer Ywein Overdoem zijn vertrokken zonder toestemming van mijn vader,
vertel ik u. Maar mijn moeder weet het wel.)¹⁸¹

¹⁷⁹ Dit is vergelijkbaar met de moeder van Walewein en zijn broers, die blij is dat haar zoons strijden voor de verzoening tussen Artur en Loth. Wanneer dezen besluiten om de moeder pas weer aan de vader te geven na de verzoening, is de moeder blij: ‘Des was die moeder blyde ter stat,/Doe si die kinder hoerde seggen dat.’ (MC, v. 21678-21679) (‘De moeder was verheugd toen zij haar kinderen dat hoorde zeggen.’). De moeders van de jongens zijn dus blij dat dezen knokken voor de verzoening.

¹⁸⁰ Jonet ondergaat zelfs op het moment van zijn vertrek een naamverandering. In zijn jeugd heette hij Jonet, maar vanaf zijn vertrek heet hij Ywein de Grote: ‘Ende Jonet was van desen male nu/ Ywein die Grote, zeggic iu,/ Ende dat was sijn gerechte name met;/ maer in siner kintheit hiet men hem Jonet.’ (MC, v. 19738-19741) (En Jonet heette vanaf toen Ywein de Grote, vertel ik u. En dat was zijn echte naam, maar in zijn jeugd noemde men hem Jonet.) In zijn jeugd had hij dus een andere naam dan zijn ‘echte’ naam. Daarnaast betekent dat ook dat bij zijn vertrek deze naamverandering ook een stap richting volwassenheid is. Een ander persoon waarvan wordt gezegd dat hij in zijn jeugd anders heette, is de rijkere visser: ‘Ende in siner kintheit, secht men my, /Dat hi Broen was geheten (MC, v. 19108-19109) (‘Als kind, zo vertelt men mij, heette hij Broen’). Deze naamsverandering is een ander verhaal, maar het is wel eveneens een persoon dat in zijn jeugd een andere naam heeft dan wanneer hij volwassen is.

¹⁸¹ Deze brief is door Merlijn geschreven, die het erop laat lijken alsof Ywein hem heeft geschreven.

Zowel de moeder als de vader van Walewein en zijn broers weten van niks:¹⁸² Zij zouden namelijk ‘Hemelike ende oec stillekine’ (MC, v. 16476) naar koning Artur zijn vertrokken. Ook de ouders van Galescins weten niks: ‘Ende es so hemelyc enwech gevaren,/ Dat sijn vader niet en wiste nu’ (MC, v.16546-16547) (‘Hij reed zo heimelijk weg dat zijn vader er niets van merkte.’)¹⁸³

Na het vertrek gaan de kinderen de wereld in. Het weggaan bij de ouders lijkt dus een belangrijke ommekeer in het kind-zijn. Vanaf dan krijgen ze ook informatie van andere personen. Ook voor Artur is het zo dat hij in zijn kindertijd alleen van zijn opvoeders, waarvan hij denkt dat het zijn ouders zijn, informatie heeft gekregen:

So getruwelike hilt he dat twaren

Tote sinen sesteen iaren

Dat dat anders neman ne soech

Dan sijn wijff vnde ock doch (M, v. 9429-9432)

(‘zorgde er zo trouw voor dat tot zijn zestiende jaar niemand behalve zijn vrouw voor de jongen zorgde’)

Voor Artur is het overigens niet zo dat hij weggaat bij zijn pleegouders. Wanneer hij zestien is, verdwijnt zijn vader niet van het toneel. Hij staat Artur lange tijd bij.

Een heel andere verhouding met hun vader hebben de zonen die stiekem van huis gingen en die de kant kiezen van Artur in plaats van die van hun vader. Dat hoort bij het losmaken van de ouders en het vertrekken van huis. De zoons zijn zelfs zo trouw aan koning Artur, dat ze vechten tegen hun eigen vaders. Bij wie dit het duidelijkst aan bod komt, zijn Walewein en zijn broers. Koning Loth en zijn zoons worden tegenover elkaar geplaatst. Deze confrontatie komt tot uiting in een gevecht tussen Walewein en zijn vader. Wanneer Walewein zijn tegenstander bijna heeft verslagen, ontdekt hij dat het om zijn vader gaat. Loth vraagt Walewein hoe hij heet, maar Walewein laat Loth eerst zeggen wie hij is. Wanneer Walewein daarna zegt wie hij is, springt Loth op van vreugde en omhelst zijn zoon, maar Walewein zegt:

¹⁸² Later in de tekst vraagt Walewein wel toestemming aan zijn moeder om te vertrekken, op aanraden van Merlijn: ‘Doe sciet Gawijn ende ginck gereet/ Te siner moeder ende nam orlof daer;’ (MC, v. 25138-25139) (Dus ging Walewein naar zijn moeder en vroeg haar toestemming).

¹⁸³ Dat bij de zoons van koning Loth en bij Galescins de ouders van niks wisten, wordt nog eens benadrukt in v. 19652-19653: ‘Dat des vader no moeder en wisten niet/ Hoe dese dinge nu sijn gesciet’ (MC, v. 19652-19653) (Dat zowel vader als moeder niet wisten hoe deze dingen zijn gebeurd).

>Mijn vader en zijdy niet, secgic iu,

Noch mijn vrient oec nembermeer

Tote desmaels dat versoent sy eer

Tuscen den koninck Artur ende iu mede (MC, v. 28324-28327)

(Mijn vader bent u niet, noch ooit nog mijn vriend, tot u zich verzoent met koning Artur.)

Wanneer de vader opgeeft, is Walewein toch bedroefd, omdat hij zijn vader heeft gekwetst:

‘Ende weende, ombdat hi, daer ter stede/ Synen vader gequetset hadde mede’ (MC, v.

28341-28342) (En hij hilde, omdat hij zijn vader zo gekwetst had.) Ook al beweert

Walewein dus dat hij Loth niet meer ziet als zijn vriend of als zijn vader tot die vrede heeft gesloten met koning Artur, het raakt hem wel als hij zijn vader kwetst. Deze kinderen die hun moeder redden en hun vader verslaan, zijn los van de ouderlijke zorgen. Ze laten zien dat ze klaar zijn om als volwassenen te handelen. Door trouw te zijn aan iemand anders, laten ze ook zien dat ze zelfstandig zijn.

Walewein lijkt toch liefde voor zijn vader te koesteren. Ook voor zijn moeder is dat het geval. Wanneer de Saksen haar mishandelen, lokt iemand hem uit:

>En kedy die vrouwe iet, segget my

Mindegy se ie, so wreket se daerby’.

En alsse Gawijn sach, kende hise daer,

Ende hi wart so erre daernaer,

Dat hi wel na verwoedet was (MC, v. 21570-21574)

(‘‘Ken je die dame soms? Als je van haar houdt, wreek haar dan.’ Walewein herkende haar en werd bijna gek van woede.’)

Kortom: door voor haar te vechten, laat hij zien dat hij van zijn moeder houdt.¹⁸⁴

Ook komt ‘ouderliefde’ aan bod. Dit hoeft niet alleen van ouders te zijn, maar ook van mensen die voor kinderen zorgen of die hen iets leren of op een andere manier iets voor hen betekenen. Wanneer de Tafelronde-riders voor het eerst bij elkaar komen, zeggen ze tegen elkaar: ‘Vnde onser en geen ne anderen sach/ Vnde elc den andern nv dus mynt/ Off he weer sijns selues kint’ (M, v. 7102-7104) (‘Wij hadden elkaar tot vandaag nooit eerder gezien, en

¹⁸⁴ Ook als Auctor wordt verslagen in het gevecht, gebeurt er iets soortgelijks bij Artur: ‘Ende stack Antor opten helm so wel, Dat Antor vil ter aerden nu;/ Des was erre, dat seggic iu,/ Die koninck;’ (MC, v. 14408-14411) (En hij stak Auctor op zijn helm, zo hard, dat Auctor op de grond viel, toen werd de koning boos, zeg ik u.)

nu hebben wij elkaar lief, zoals een vader zijn eigen kind.’). Dit zou betekenen dat vaders hun kinderen zeer lief hebben. Is dat ook terug te vinden in de tekst? In de eerste plaats komt er liefde bij kijken, wanneer Artur net is geboren en zijn moeder hem afstaat. Ook de ouders van Keye vinden het moeilijk om hun eigen kind aan een andere voedster te geven. De ouders hebben alle drie verdriet om hun kleine kind, dat ze niet meer zullen zien. De moeder van Artur huult om de zaken die zijn gebeurd: ‘De vrouwe weende ombe de dinck’ (M, v. 8960) (‘De koningin huilde om wat er gebeurd was.’). De ouders van Keye vinden het moeilijk om hem te laten ‘verbasteren’:

Dat gij biddet dat men mijn kint
To eyner andern ammen brenge sint
Vnde ick mijn kint dar onnature
Al soldet my werden een deel to sure
Jck wene ick des mynen wiue best vrage (M, v. 8835-8839)
(‘ik moet mijn kind naar een andere voedster brengen en zo laten verbasteren, ook al komt mij dat duur te staan. Ik denk dat ik dat beter met mijn vrouw kan bespreken.’)

De moeder van Keye vindt het ook moeilijk: ‘Vnde zegede wo mochte ick gedogen/ Dat ick iemand anders zolde sogen’ (M, v. 8851-8852) (‘‘Hoe kan ik het over mijn hart verkrijgen een ander kind te zogen?’’). Toch doen de twee het en nemen ze Artur in huis en wordt Keye ondergebracht bij een andere voedster. Dat is lastig voor de moeder van Keye:

Dat kint wirt harde dicke s ur
Want ze sogede dat vnde helt
Vnde eres selues kint dede ze ombe gelt
Eynen anderen doen holden vnde sogen
Al dede ze dat node ze moste dat gedogen (M, v. 9026-9030)
(‘Het kind kostte haar de nodige tranen, omdat zij het de borst gaf en opvoedde, terwijl zij haar eigen kind voor geld door een ander liet verzorgen en de borst geven. Al deed zij het met tegenzin, zij moest het doen.’)

Hier heeft ook ‘houden van’ iets mee te maken. Merlijn voorspelt Auctor namelijk:

Bij een dinck machstu vor seen
Dat dij goet dar aff sal geschien
Want des dar ik my harde wal vermeten
Dat gij my nicht en zolet weten
Welck van em twen gij meest mynt
So dit so uwes selues kint | (M, v. 9005-9010)

(‘Er is één ding waaruit u kunt afleiden dat het u goed zal doen: ik maak mij sterk dat u niet zult weten van welk van de twee kinderen u het meest houdt, van dit of van uw eigen kind.’)

Deze voorspelling wordt waar: ‘En weet he wen he meer mynt/ So artur so keyen sijn kint’ (M, v. 9433-9434) (‘Hij wist niet van wie hij meer hield, van Artur of van zijn eigen kind Keye.’). Het lijkt er dus op dat het vanzelfsprekend is dat een mens veel van zijn eigen kind houdt, al vanaf de geboorte, maar dat het bijzonder is als je meer van iemand houdt die niet je eigen kind is. De vader van Keye dreigt overigens ook met deze liefde die hij voor zijn kind heeft. Wanneer Keye zegt dat hij het zwaard uit de steen heeft getrokken, zegt hij: ‘Liegestu ick en mynne dij nember meer’ (M, v. 9733) (‘Als je tegen mij liegt, zal ik nooit meer van je houden.’). Dit werkt, want Keye biecht hierna de waarheid op.

Artur is ook geliefd bij iemand die veel voor hem betekent, namelijk de bisschop. Door de omgang met Artur gaat de bisschop van hem houden: ‘De biscop de dat kint sere mynnen’ (M, v. 9890) (de bisschop ging veel van het kind houden) De bisschop is dan ook een leraar voor Artur. In het begin van het verhaal, waar het nog gaat om de kleine jongens Uter en Pandragoen, is er al sprake van liefde van verzorgers voor de hun toevertrouwde kinderen: ‘Wij mynnen de kinder | al zin ze clene/ Dat is quaet late wij ze doet slaen / Alze wij ze in hoede hebben ontfaen’ (M, v. 4321-4323) (‘Wij houden van zijn zonen, al zijn zij nog klein, en het is een slechte zaak als wij hen laten vermoorden, terwijl zij aan ons zijn toevertrouwd.’) Hierbij wordt gezegd, dat ondanks de jeugdigheid van de kinderen, er toch van ze gehouden wordt. Degenen die iets moeten leren aan kinderen of een bepaald soort zorg voor hen dragen, gaan in deze gevallen van hen houden.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Hier kan vergeleken worden dat Artur erg veel van Walewein gaat houden. Walewein wordt door hem tot ridder geslagen. Merlijn voorspelt al dat Artur hem zeer lief gaat hebben: ‘Ende dien gy meest sult minnen’ (MC, v. 11470) (‘En degene van wie u het meest zult houden’). Artur vertelt dit later zelf aan de vader van Walewein: ‘Iuwes sones, dien ic, lude ende stille,/ Liever dan ieman hebbe, die levet nu;’ (MC, v. 28398-28399) (Uw zoon, die ik het liefst heb van iedereen die nu leeft.) Ook hier houdt een ‘opleider’ van een jonge jongen. Toch is het zo dat er te veel verschillen zijn met de andere situaties om deze hier op te nemen: Artur en Walewein zijn waarschijnlijk qua leeftijd en vaak ook qua strijdniveau eigenlijk elkaars gelijken.

3.1.4 Eigenschappen van jongelingen

In de tekst komen uit de mededelingen van de verteller en de verhaalpersonages ook eigenschappen van kinderen naar voren. Enkele verschijnselen verdienen daarbij meer aandacht. In de eerste plaats zijn er dingen die slechts één keer genoemd worden, maar die wel gekoppeld worden aan de jeugd. Zo wordt er gezegd dat jonge herten liefde in zich hebben: ‘Ende als die nieuwe soete minne,/ Die die jonge herte hebben inne’ (MC, v. 16375-16376) (zoals de nieuwe, zoete liefde, die jonge mensen in hun herten dragen). Ook houden jongeren van de aangename uren:

Si minden sere die soete tijt

Als die jonck waren ende jolijt,

Si waren noch, wetet, te doene niet

Grote pine, (MC, v. 16581-16584)

(‘Bovendien hielden zij van die aangename uren, zoals mensen doen die jong en vrolijk zijn. Zij hoefden zich niet erg in te spannen.’).

Verder blijkt dat de jongelingen idealistisch zijn. Het raakt hen, wanneer ze mensen in nood zien, die worden aangevallen door Saksen. ‘Enten kindren wies haer herte/ Van den verdriete ende van den smerte,/ Die die Sennen daer daden int lant’ (MC, v. 16673-16675). (‘De jongelingen werden in het hart geraakt door de ellende die de Saksen in het land veroorzaakten.’).

Er is verschil tussen de manier waarop een jong mens mensen ontvangt en die waarop een oudere man dat zou doen.¹⁸⁶

Ende alsi alle vergadert weren

Ontfincse Artur wael met eren

Gelijck dat een kint doen soude

¹⁸⁶ Wanneer Artur het zwaard uit de steen trekt, wordt er ook heel wat bij verteld. Dit hangt er niet expliciet mee samen dat hij jong is, het kan ook gewoon van hem persoonlijk een eigenschap zijn of van een goede koning-in-wording. ‘Vnde do he dat nicht en konde vinden/ Weende he vnde wart harde gram/ Mit den he vor den monster quam/ Dar de steen lach vnde dat zwert dar in/ Dat he en prouede ne meer noch myn/ He dachte mochte ick dat getrecken aûe/ Dat he dat den broder gerne gaûe/ He reet dar to onverveert/ Vnde nam myt der hant dat zweert/ Vnde heûet dat onder sijn cleet gedecket’ (M, v.9694-9703) (‘Toen hij niet bij het zwaard kon komen, hilde hij van woede. Op dat moment kwam hij bij het klooster waar de steen lag met het zwaard erin. Hij bedacht: Als ik dat eruit kan trekken, kan ik het aan mijn broer geven. Onbevreesd reed hij ernaartoe, pakte snel het zwaard en verstopte het onder zijn kleding.’) Het lijkt er hier dus op, dat hij zowel huilt van boosheid als hij het zwaard niet te pakken kan krijgen als dat hij onbevreesd is. Er worden dus twee belangrijke zaken over hem gezegd, die zo zouden kunnen zijn, omdat hij nog jong is: dit wordt er niet bij vermeld.

Dat noch was van cleenre oude. (MC, v. 10455-10458)

(‘Toen zij allen samengekomen waren, ontving Artur hen eervol, zoals een jongeling dat zou doen.’)

Enkele eigenschappen van jongeren worden benadrukt: de onkunde die sommige ouderen aan hen toeschrijven, de raad en hulp die ze nodig kunnen hebben en hun ongeremdheid.¹⁸⁷

Jongeren: incapabel, of juist niet?

Door de sceptische ouderen in het verhaal lijkt het er op dat men kinderen niet capabel vindt. Een jonge leeftijd zou een reden zijn om een minder goede koning of minder sterke ridder te zijn. Al bij de jonge Moynes is dit het geval. Wanneer Koning Constans overlijdt, is de vraag wie de volgende koning wordt. Moynes is jong en daarom is het een lastige beslissing om hem de kroon te geven. Vortigern maakt er gebruik van dat Moynes jong en onervaren is.

Vnde vtegie dede myt den rijke

Sinen willen want zekerlike

De koninck moynes was nicht olt

Vnde dat volck was vteger holt (M, v. 4218-4221)

(Vortigern had het rijk in zijn macht, want koning Moynes was duidelijk te jong en het volk was Vortigern trouw.’).

Ook bij Artur gaan de hooggeplaatsten die over de opvolging moeten beslissen niet alleen op de afkomst en de voorbestemdheid van de jongeling af. Ze maken een probleem van zijn leeftijd.¹⁸⁸ De mannen zijn verwonderd dat zo’n jonge jongen koning over hen zal worden. De baronnen zeggen dat nooit een zulke jonge jongen over hen zal heersen: ‘Vnde se

¹⁸⁷ Overigens wordt ook van veel jonge mensen gezegd dat ze mooi zijn, iets dat bij ouderen bijna niet naar voren komt. Wanneer Auctor kleine Artur krijgt, wordt er gezegd: ‘Auctor nam dat kind dat scone was’ (M, v. 8993) (‘Auctor nam het mooie kind aan’). Ook van bijvoorbeeld Sagrimor, Ywein en Elisier wordt gezegd dat ze mooi zijn: ‘Een scone kint bleef daernaer,/ Dat scoenste een, dat mochte wesen,’ (MC, v. 16120-16121) (Een mooi kind hadden ze, het mooiste dat bestond). ‘Dese Jonet was Arturs suster sone./ Hi was vrome ende herde scone,’ (MC, v. 19537-19538) (Jonet was de zoon van Arturs zuster. Hij was vroom en erg mooi.). Galescins is dat ook: ‘Die vrome was ende herde scone’ (MC, v. 16349) (die vroom en erg mooi was). En Elisier: ‘De scone was vorwaer’ (MC, v. 30462) (Die mooi was). Ook de zoons van koning Loth zijn mooi: ‘Si waren scone, sijt seker des’ (MC, v. 16408) (‘Zij waren knap’). Bij de dwergridder is het zo dat wanneer hij eruitziet als een dwerg hij niet tweeëntwintig, maar wel veertig jaar oud lijkt. Hij is lelijk en ziet er oud uit. Deze zaken lijken dus aan elkaar te worden gekoppeld.

¹⁸⁸ Bij Artur is niet alleen zijn leeftijd, maar ook zijn lage afkomst een probleem. De hooggeplaatste mannen weten op dat moment nog niet dat Artur een zoon van Uter Pandragoen is. Daarnaast speelt er hier waarschijnlijk ook jaloezie van de hooggeplaatste, oudere mannen mee.

segeden in genen keer / En lieten ze kint wesen heer' (M, v. 9835-9836) ('Zij beweerden echter wel dat zij dit knulletje in geen geval hun heer zouden laten worden') Ook zeggen ze: 'Mer ons wondert dat dus jonc en man/ Dus ongeboren sal zijn onse heer' (M, v. 9920-9921) ('Maar het verbaast ons dat een zo jonge man, die niet van hoge geboorte is, onze heer zal zijn.') en: 'Mer dat nv solde zijn een kint/ Coninck ouer ons heuet ons wonder'(M, v. 9854-9855) ('Maar het verwondert ons zeer dat nu een kind koning over ons moet worden.')189 De inwijding wordt dan ook drie keer uitgesteld.¹⁹⁰

Kinderen worden door verhaalpersonages en in één passage ook door de verteller niet capabel bevonden om een land te besturen. In het geval van Moynes klopte de beoordeling. Al werd hij natuurlijk ook nog eens tegengewerkt door Vortigern. In het geval van Artur hebben de edelen het helemaal mis en is Artur juist een prima koning voor zijn volk en wint hij het van deze vijanden, die uiteindelijk zijn leenmannen worden.

Een ander aspect hierbij is dat jeugdigen in de strijd vanwege hun leeftijd door vijanden minder capabel worden bevonden. Zo zijn de Saksen in het begin niet bang van de jongeren die tegen hen optrekken, omdat ze jong zijn: 'Ombdat die kinder jonck waren/ Ontsagen si se te min ter stede' (MC, v. 16984-16985) (Omdat de kinderen jong waren, waren ze niet bang voor hen.)¹⁹¹ Toch verslaan de jongelingen de Saksen uiteindelijk.

Personages in het boek oordelen dus over de jongeren op basis van hun jeugdige leeftijd. Ze zijn niet bang voor hen of ze vinden hen niet capabel voor grote taken. De jongeren spelen het echter telkens klaar om te overwinnen.¹⁹² Door de jongeren incapabel te noemen, wordt duidelijk gemaakt dat ze eigenlijk tot meer in staat zijn dan de ouderen denken.

¹⁸⁹ In *Merlijn* lijkt deze strijd opgelost, maar in *Merlijn Continuatie* gaat het gewoon verder. Eerst wordt er nog de nadruk gelegd op de jonge leeftijd van Artur, dat verplaatst zich naar de lage afkomst van Artur. Uiteindelijk keren ze zich tegen hem, omdat hij een bastaard is: 'Dat nembermeer negeen bastart/ Over hem koninck wart' (MC, v. 10749-10750) ('Dat nimmer een bastaard koning over hen zou worden').

¹⁹⁰ Eerst tot Onze Lieve vrouwen dag (M, v. 9859-9860), vervolgens tot Pasen (M, v. 9874-9876), dan tot Pinksteren (M, v. 9940-9941).

¹⁹¹ Dit is te vergelijken met de passages waar Artur vecht met de reuzen, Jonap en vervolgens Rioen. Artur is erg klein in verhouding tot hen: 'Ende die hem die rese sach komen daer,/ Ontsach hine luttel, wet vorwaer,/ Want hi en sceen maer een kint/ Tegen die rese daer omtrint;' (MC, v. 22916-22919) ('De reus zag hem aankomen en was niet echt bang, want Artur leek slechts een kind in verhouding tot de reus.') en: 'Want hi dochte hem herde clene;/ Hi en sceen maer een kint gemene/ Tegen die Gigant,' (MS, v. 23503-23505) ('Hij vond hem erg klein. Artur leek slechts een kind in verhouding tot de reus'). De reuzen zijn niet bang, omdat Artur maar klein is. Toch passen deze passages hier niet, het gaat er bij de reuzen niet om dat Artur jong is, maar dat hij klein is.

¹⁹² Dit lijkt ook onderdeel van een verteltechniek: De ouderen hebben geen vertrouwen in de jongelingen en toch lukt het hen te overwinnen. Doordat de verteller laat zien dat de ouderen sceptisch zijn, lijkt dat wat de jongeren klaarspelen een grotere prestatie.

Hebben jongeren hulp nodig?

Verbonden hieraan is dat in de tekst nogal eens duidelijk gesteld wordt dat jongeren nog wat hulp nodig hebben, zowel bij het regeren als in de strijd. Wanneer Artur aan de macht komt, krijgt hij voortdurend advies van Merlijn. Dat advies volgt hij steeds op. Aan het begin van zijn regeerperiode ‘leert’ hij alles van Merlijn: ‘Hoe dat Artur began regneren/ Altemale by Merlijns leren.’ (MC, v. 10423-10424). (‘het begin van Arturs regering volgens de raadgevingen van Merlijn.’) Artur doet alles wat Merlijn hem adviseert.

Niet alleen bij het koningschap hebben jongeren hulp nodig. Ook in de strijd is dat soms noodzakelijk. Gariët bijvoorbeeld trekt alleen ten strijde en dat loopt niet goed af. Hij ligt op de grond en ‘Hi hevet soccoers grote noet’ (MC, v. 16840) (‘Hij heeft hard hulp nodig.’) Walewein komt hem redden in deze strijd. Er wordt bij gezegd:

Dat hi niet vele min met wapene dede

Dan sijn broeder Gawyn vorwaer,

Doe hi sine tijt hadde en sine jaer; (MC, v. 16776-16778)

(‘Dat Gariët met de wapens haast even behendig was als zijn broer Walewein, toen hij eenmaal volgroeid en ervaren was.’)

Een hogere leeftijd en grotere volwassenheid maken iemand sterker in de strijd. Een ander voorbeeld hiervan wordt geleverd door Elisier. Die wordt aangevallen door de Saksen wanneer hij met zijn metgezel door de bossen naar Artur rijdt. Elisier raakt verwickeld in een gevecht dat hij niet in zijn eentje aan kan, al probeert hij het dapper: ‘Dat kint trac wt sijn swaert goet’ (MC, v. 30602) (Het kind trok zijn zwaard) Uiteindelijk vlucht Elisier voor de Saksen, waarbij hij koning Loth en zijn zoons tegenkomt:

Sagen sijt kint komen gevloen,

Ende sijn swaert al bloet hebben doen,

In sijnre hant; ende hem volgeden naer

Wel tweehondert Sennen, diene iagen daer; (MC, v. 30749-30752)

(Zagen zij het kind vluchten met een bebloed zwaard in zijn hand. Hij werd gevolgd door wel tweehonderd Saksen.)

Koning Loth en zijn zoons beschermen Elisier. Tweehonderd Saksen had ook een volwassen man misschien niet in zijn eentje aangekund, maar voor een jongere was het helemaal een

verloren zaak. Daarnaast lijken deze twee jonge jongens, zowel Gariët als Elisier, ook overmoedig, waardoor ze in een situatie terecht komen waarin ze hulp nodig hebben.

Ongeremdheid

Overmoed lijkt zo bij de jonge ridders te horen. Ongeremdheid is een eigenschap die daar op lijkt. Vooral Walewein lijkt ongeremd in de strijd en hij moet nog veel leren wat betreft 'hoofs vechten'. In zijn woede vecht hij maar door: 'Des was heer Gawijn erre ende gram'(MC, v. 27678) (Toen was heer Walewein boos en kwaad). Hij moet dan tot de orde worden geroepen: '>Lieve neve, gy hebt des genoeg gedaen';/Maer hi was verwarmet so seer,/ Dat hi vacht ie lanc ie meer.'(MC, v. 27683-27685) ('Lieve neef, u heeft genoeg gedaan.' Maar hij was zo kwaad, dat hij maar doorging.). Er moeten verschillende mensen worden bijgehaald om hem rustig te krijgen. In het gevecht moet hij zich leren inhouden.

3.2 Welke waarden worden voor de jongelingen aangeprezen?

De jongeren in het verhaal dienen nog veel te leren. De jeugd heeft eigenschappen die bij een 'volwassene' niet van pas komen. Deze moeten worden beteugeld. In de tekst worden daarnaast positieve eigenschappen genoemd die een jongere zich eigen zou moeten maken.

Er worden in de tekst op verschillende plaatsen veel goede eigenschappen genoemd. Ridders worden beschreven of geprezen als 'milde', 'goet', 'beste', 'koenste', 'mildeste' (MC, v. 11592-11597) 'vrome', 'stoute', 'koene', (MC, v. 13379), 'wijs' (MC, v.13821), 'getrouwe' (MC, v. 13822), 'goet met scilde', 'alrebesten', 'soetsten', 'goedertierensten', 'edelsten' (MC, v.16487-16494). Er zijn heel wat deugden waarvoor je geprezen kan worden. Welke deugden worden daarbij nu benadrukt als van belang voor jeugdigen?

De deugden in kwestie worden door verschillende personages verwoord. Natuurlijk is Merlijn een belangrijk figuur die raad geeft, maar de jongeren leren ook van elkaar. Daarnaast leren ze van ouders, oudere ridders of de bisschop. In deze paragraaf zal ik ingaan op de aangeprezen waarden. Daarbij zal ik achtereenvolgens vrijgevigheid, afkomst, saamhorigheid, goede raad aannemen, onderdanigheid, moed, hoofsheid, trouw, liefde, geheimhouding en wijsheid bespreken.

3.2.1 Vrijgevigheid

Een waarde die telkens opnieuw naar voren komt in de tekst is vrijgevigheid. Wanneer Artur als kind koning wordt, wordt hij direct getest op hebzucht:

Vnde deden em cleynhede bringen

Vnde ock ander duere dingen

To siene off he ghirich weer

Do vragede he elken her vnde der

Wat elke sake gelden mochte

Na den dat em dat volck dochte

Gaff he weder dur vnde vndur (M, v. 9981-9987)

(‘en lieten hem allerlei sieraden en dure geschenken brengen om te kijken of hij hebberig was. Hij vroeg toen hier en daar wat elk van de geschenken waard was. Op basis van wat men hem over de waarde vertelde, gaf hij op zijn beurt geschenken, dure en minder dure.’)

Hierdoor stellen de edelen vast dat Artur vrijgevig is: ‘Dar bij proueden de vroede/ Dat zijn sin nicht en stont na guede’ (M, v. 9995-9996) (‘Zo bepaalden de wijze mannen dat hij niet naar rijkdom taalde.’) Er wordt getoond dat Artur vrijgevig is. Ook in de *Merlijn Continuatie* is Artur zijn vrijgevigheid nog niet verloren (MC, v. 10459-10460).

Het uitdelen van geschenken is verbonden met reciprociteit.¹⁹³ Artur leert dat het belangrijk is om te geven. De mensen die hij iets heeft gegeven beloven hem bij te staan tot de dood. Merlijn benadrukt meerdere malen dat vrijgevigheid een goede zaak is. Mensen zullen iets terug willen doen en de koning trouw zijn:

Ende gaf hem cleder ende paerde diere

Ende have ende gelt derregelike

By Merlijns rade myldelike;

Ende zi zwoeren hem na dien dingen

Dat zi hem nembereer af en gingen

Omb ene doet te stervene nu. (MC, v. 11364-11369)

¹⁹³ Merlijn leert Artur deze les ook in een andere gedaante, ‘dorper scier’(MC, v. 15189) (‘boerenkinkel’). Hij zegt Artur dan: ‘>Ic en weet negenen koninck nu ter uer/ Die scat onder der aerden hevet/ Liggende, die so node gevet/ Als gy doet;’ (MC, v. 15220-15223) (‘Ik ken geen enkele koning die een schat in de grond heeft liggen en toch zoveel moeite heeft met geschenken uitdelen als u.’) Artur moet leren om arme mensen zaken te geven, want dan kan hij hun hulp terugkrijgen als beloning. Hierin zit nog een les verstopt. Ouderen, zoals Ulfijn, herkennen dat deze persoon Merlijn is in een andere gedaante. Artur ziet dat echter niet. Ulfijn zegt dan: ‘So en kenty se niet, duncket my,/ Alsi weder vor iu komen, heer;/ Des woudert my van iu herde seer’.’(MC, v. 15324-15326) (‘dan kent u hen niet meer als zij weer voor uw neus staan. Dat valt mij van u tegen.’) Je zou mensen niet moeten vergeten, die veel betekend voor je hebben. Ook Walewein leert dit: Walewein heeft niet meteen door dat hij Merlijn gevonden heeft. Merlijn zegt dan: ‘Wat es dy’, zeide hi, > nu gesciet, Du plages my wel te kennen hiervor’ (MC, v. 35834-35835) (‘Wat is je overkomen? Je placht mij goed te kennen.’). Merlijn vertelt dat men vergeet wat men niet dagelijks ziet.

(‘Hij schonk hun, wederom op aanraden van Merlijn, met gulle hand kostbare kleding en paarden, goederen en geld. Zij zwoeren vervolgens dat zij hem nooit in de steek zouden laten, al moesten zij voor hem sterven.’)¹⁹⁴

Artur ziet de waarde van vrijgevigheid in. Later in de tekst leest men:

Daer gaf die koninck Artur gave groet,

Cleder, paerde, orse, gout roet,

Gelijck hem Merlijn leerde eer;

Hierby wart hi gemint so seer

Met riken ende met armen vorwaer; (MC, v. 12261-12265)

(Daar gaf koning Artur grote geschenken, kleren, paarden, goud, zoals Merlijn het hem leerde. Hierdoor was hij geliefd, zowel bij rijken als bij armen.)

Merlijn blijft door de tekst heen Artur de raad geven zijn eigendommen weg te geven.

Volgens Merlijn moet Artur ervoor zorgen dat iedereen hem zal kennen als de vrijgevigste koning. Volgens hem is er geen betere manier om het volk te binden:

Want gy en moget nergent mede

Iuwe liede bet trecken an iu,

Dan met gave, zeggic iu nu (MC, v. 13735-13737)

(Want u kunt op geen betere manier uw mannen aan u binden dan met geschenken, zeg ik u.)

Uiteindelijk doet Artur dit uit zichzelf: ‘Daer gaf sijn goet doe myldeliken/ Die koninck Artur armen ende riken’ (MC, v. 25003-25004) (Daar gaf koning Artur zijn bezittingen vrijgevig weg aan armen en aan rijken.)

3.2.2 *Afkomst*

Afkomst speelt in de tekst op twee verschillende manieren een rol. In de eerste plaats gaat het om de afkomst van de vader: is de vader rijk en edel of arm en van gewone komaf? In de tweede plaats gaat het om een zekere uitverkorenheid, in dit geval door de test van het zwaard. Artur is op deze twee manieren een rechtmatige koning: Hij is zowel de

¹⁹⁴ Hetzelfde is ook te zien in MC, v.10784-10788.

troonopvolger als de keuze van God. Of hij is de keuze van God omdat hij de rechtmatige troonopvolger is.

Het is de vraag of afkomst wel een eigenschap genoemd kan worden. Het is iets dat de jongeren in het verhaal al vanzelf bezitten. Blijkbaar wordt het echter van belang geacht dat men zich van zijn afkomst bewust is.

De kroon aan iemand anders geven dan aan een rechtmatige zoon van de koning is geen goede zaak. In het begin van de tekst, waar het nog over koning Constans gaat, wordt hier de aandacht al op gevestigd:

Do drogen oÿer een de olden

Ombe dat moynes de oldeste weer

Dat men ene koninck koes aldaer

Al was he ionck dat en weer nicht schone

GeÛe men iemand anders de krone (M, v. 4205-4209)

(‘Toen werden de oude mannen het erover eens dat men Moynes tot koning zou kiezen, omdat hij de oudste was. Al was hij jong, het zou niet goed zijn als men de kroon aan iemand anders zou geven.’)

Ook Uter Pandragoen legt er nadruk op dat iemand die niet zijn zoon is niet de koning zou kunnen worden:

Dat mijn niet en es dat kint

Sone wert recht no redene nu

Dattet waer geërvet, seggic iu

Hier in dat lant, cleen no groet

Dat hi blive koninck na mijner doet; (MC, v. 10664-10668)

(‘Aangezien het mijn kind niet is, zou het niet terecht zijn als het iets zou erven in dit land en koning zou worden na mijn dood.’)

Ook uit de reacties van de edelen blijkt dat afkomst van zeer groot belang is. Zij willen iemand van lage afkomst niet als hun koning. Zij vinden dat iemand van hoge afkomst beter koning kan worden:

En zijn hier nu niet edele baroene

Die bet waren van desen doene

Dan dese knecht, dien men niet weet,

Wanen hi es ofte hoe gedweet"? (MC, v. 10525-10529)

(‘Zijn hier dan geen edele baronnen die beter geschikt zouden zijn voor het koningschap dan deze knaap van wie men niet weet waar hij vandaan komt?’)

Merlijn vertelt de edelen dat Artur niet de zoon van Auctor is, maar die van Uter Pandragoen. Niemand is zo hoog en edel als Artur: ‘Dat hier nieman so edel en sy/ Noch so hoge, sijt seker des, / Noch bet waert dat hi koninck es,’ (MC, v. 10532-10534) (‘Toch is hier niemand even edel of vooraanstaand, wees daarvan verzekerd, noch meer waard koning te zijn’) Merlijn legt de nadruk op de hoge afkomst van Artur.

Door de bisschop wordt vooral op de goddelijke uitverkorenheid gewezen:

prouet vnde leert,

Dat ieman onder ons is goet

Want god dor onsen wille doet

Sulck teiken als gij seen moget (M, v. 9538-9541)

(‘Beproof het zwaard en ontdek of iemand onder ons uitverkoren is, want God geeft ons het teken dat u kunt zien.’)

De bisschop zegt dan tegen Artur dat hij nergens bang voor hoeft te zijn, omdat het land hem volgens de wil van God toebehoort: He segede dit lant komet iv an (M, v. 9891) (‘Hij zei: ‘Dit land behoort u toe.’ Zijn afkomst en Gods wil wijzen erop dat hij de nieuwe koning moet worden.

Een andere manier waarop duidelijk wordt dat afkomst zeer belangrijk is, is dat veel jongelingen wanneer ze zich voorstellen daarbij de naam van hun vader vermelden. Walewein zegt bijvoorbeeld als hij zich voorstelt: ‘>Ick ben koninck Lottes sone’, zeidi doe,/ >Ende koninck Artur es mijn oem daertoe’ (MC, v. 20478-20479) (‘Ik ben de zoon van koning Loth’, zei hij, ‘en koning Artur is mijn oom.’). In het voorstellen wordt de achtergrond dus meteen duidelijk gemaakt. Ook Elisier doet dit wanneer hij zich voorstelt:

Die jongelinc zeide: >ic ben geheten

Elisier here, wildy dat weten

Ende mijn vader, sijt seker des

Es geheten konink Pelles (MC, v. 30963-30966)

(De jongeling zei: ‘Ik heet Elisier, als u dat wil weten, en mijn vader heet Koning Pelles).

Kortom: Het kind zelf heeft nog geen reputatie, maar door de vader kan er worden geoordeeld of het kind iets waard zou kunnen zijn. Dat maakt de afkomst een zeer vermeldenswaardig iets.

3.2.3 Saamhorigheid

Saamhorigheid heeft voor een groot deel te maken met veiligheid. Daarnaast hangt het samen met het helpen van anderen. De jongeren worden er vaak op gewezen dat ze zaken beter niet alleen kunnen doen.

Wanneer Walewein en zijn broers Galescins treffen, vertellen zij dat ze zonder de boodschap die ze van hem kregen ook al van plan waren weg te gaan. Galescins vraagt dan: ‘>Neve, waer wildy varen sonder my?/ Gy en zoudt met rechten negene dinge/ Doen, sonder my sonderlinge;’ (MC, v. 16478-16480) (‘Neef, waar wilde u zonder mij heen gaan? U hoort geen dingen te doen zonder mij.’) Zo ‘leert’ Walewein van zijn neef dat het eigenlijk vreemd is om ‘alleen’ op pad te trekken: de neven behoren samen zaken te ondernemen.

Tijdens gevechten houden de ridders elkaar bijna constant in het oog.¹⁹⁵ Zo rijdt Gariët weg bij zijn broers en neven wanneer de jongelingen in gevecht zijn met de Saksen. Hij trekt er in zijn eentje op uit, maar raakt dan in nood en wordt bijna door de Saksen gedood. Walewein zegt hem dan: ‘Dat was doerheit, dat gy so verre versocht/Van ons te vaerne, gy haddet verkocht/ Des waert iu genoegh, zeggic iu’.’ (MC, v. 16911-16913) (‘Het was stom van u om zo ver van ons weg te rijden, u had het bijna met de dood bekocht. Laat dat een goede les voor u zijn.’) Zo leert Gariët van zijn oudere broer Walewein dat hij niet in zijn eentje het vechtgewoel in moet trekken, maar bij de groep moet blijven. Doordat de ridders elkaar in het oog houden en niet te ver van elkaar weg gaan, kunnen ze elkaar redden: ‘Ende sine broeder, ende sine gesellen mede,/ Quamen daer toe slaende ter stede,/ Ombe hem bescuddene daer.’ (MC, v. 17039-17041) (‘Vervolgens kwamen zijn broers en kameraden eropaf gereden om hem te redden.’) Ook wanneer Walewein een opdracht krijgt, gaat de rest met hem mee: ‘Doe quamen daer sine gesellen gegaen/ Ende zeiden, si souden met hem varen.’ (MC, v. 21491-21492) (‘Zijn kameraden zeiden met hem mee te gaan.’) en ‘>Hier zijn

¹⁹⁵ Wanneer ze dat niet doen, levert dat altijd spannende situaties op waarin ze van elkaar denken dat ze dood zijn.

sine gesellen, zeggic iu,/ Diene node allene laten varen' (MC, v. 21497-21498). ('Zijn metgezellen hier laten hem niet graag alleen gaan.')

Ook Walewein trekt de strijd in zonder de groep in de gaten te houden. Al strijdt hij dan dapper, het weggaan van de groep wordt niet als iets goeds gezien.

Maer van Gawine en wisten si twent

Waer hi henen was gelent;

Want hi was so verre in die Sennen nu

Al vechtende gereden, zeggic iu,

Dat hi quaet te vindene was daer; (MC, v. 17123-17127)

('maar zij hadden geen idee waar Walewein heen was gegaan. Hij was al vechtende zo ver het Saksische leger in gereden dat hij moeilijk te vinden was.')

Hij doet dit ook wanneer hij met zijn vader en zijn broers vecht tegen de Saksen. Hij wil dan graag een paard buit maken en daardoor verlaat hij de groep. Zijn vader wordt daar zeer ongerust van. Hij is bang dat Walewein dood is. Wanneer Walewein gewoon in leven blijkt te zijn, spreekt zijn vader hem toe:

>Lieve kint'', zeidi, >gy hebbet onrecht,

Dat gy my dus verwerket ende iu broeder mede;

Wat duvel lust iu nu ter stede

Onder dese Sennen te blivene allene? (MC, v. 30224-30227)

('Lief kind,' zei hij, 'het is niet slim van u om mij en uw broers te verlaten. Welke duivel zette u aan om alleen te blijven tussen de Saksen?')¹⁹⁶

De vader van Walewein wijst hem er zo op dat het niet verstandig is de groep te verlaten.

3.2.4 Goede raad aannemen

Ook leren de jongeren dat raad aannemen goed is, omdat je daarmee betere resultaten kunt bereiken. Een raadsman is een belangrijk persoon en er moet goed naar anderen geluisterd worden. Merlijn geeft vaak adviezen over wat Artur het beste kan doen. Dat heeft meestal met de strijd te maken. In andere gevallen gaat het om liefde en hoofse manieren of over met wie

¹⁹⁶ Ook wanneer Walewein constateert dat één van zijn neven hulp nodig heeft bij het wreken van zijn verdriet, merkt koning Ban op dat Walewein een vroom en goed ridder zal worden (MC, v. 25735-25737).

Artur moet gaan samenwerken. Artur is telkens dankbaar voor Merlijns raad: ‘God lone iu des rades herde seer./ Ick sal doen al dat gy wilt nu’ (MC, v. 10992-10993) (God loont u zeer voor uw goede raad, ik zal alles doen wat u wilt.)

Daarnaast is het zo dat Artur door Merlijns advies geliefd wordt bij het volk. Nadat Artur iets doet ‘Na Merlijns rade’ (MC, v. 18798) (‘op Merlijns aanwijzing’), zorgt dat ervoor dat hij wordt ‘geprijsset seer’ (MC, v. 18802) (volop geprezen)¹⁹⁷

Artur vraagt dan ook zelf meerdere malen naar de raad van Merlijn.¹⁹⁸ Ook de raad van vrienden wordt opgevolgd. Artur luistert bijvoorbeeld ook naar Ban: ‘>gy raet my / Herde wael ende alse mijn vrient daerby./ Ende ic salt oec doen vorwaert mere’ (MC, v. 29735-29737) (U geeft mij zeer goed advies en bent mijn vriend, ik zal doen wat u zegt.)

Hierbij is het ook zo dat jongeren in eerste instantie leren dat het iets goeds is om te luisteren naar wat andere mensen zeggen. Wanneer Artur door de hoge edelen wordt gevraagd om een vraag te beantwoorden om hem zo op de proef te stellen, doet hij wat zij vragen: ‘Artur dede dat men em hiet’ (M, v. 9884) (‘Arthur deed wat men hem opdroeg.’) De jongeren zijn nog niet de baas en moeten zich onderdanig opstellen. In het begin zijn ze, bijvoorbeeld zoals Elisier, eerst schildknaap bij een persoon die wel al ridder is. Van deze persoon kunnen ze leren. Er staan mensen boven je, wiens raad je kunt aannemen en van wie je kunt leren. Zo komen we bij de volgende waarde.

3.2.5 Onderdanigheid

Iets anders dat belangrijk wordt geacht is onderdanigheid, niet uitgaan boven gezag dat boven jou komt. Artur laat zien dat hij voordat hij koning is geen uitspraken mag doen, omdat hij dan nog niet het recht heeft te beslissen. Hij zegt zelfs dat zonder de heren hij geen eer kan verwerven:

Artur segde dar dat al an staet
Wil gij my manschap doen ontfaen
Dat en weer geen recht sonder waen
Ick en mach v geen gewelt geüen
Eer ick koninck bin verheüen

¹⁹⁷ Ook stelt Merlijn de ridders vaak gerust, wanneer er strijd is. Hij zegt Artur bijvoorbeeld dat hij ‘negeen anxt’ (MC, v. 10878) (geen angst) hoeft te hebben.

¹⁹⁸ Zie bijvoorbeeld MC, v. 12227-12230: Doe zeide die koninck: >Merlijn, ic bid iu/ Dat gy ons wyset ende leret nu./ Want gy konnet dat bet dan ienech baroen/ Ende al dat gy my heet, sal ic doen’ (MC, v. 12227-12230)(Toen zei de koning: ‘Merlijn, ik vraag u, dat u ons wijst en leert nu, want u kunt dat beter dan enig baron, en alles dat u mij zegt, zal ik doen.’)

Vnde gewijget na koninges recht
Vnde dat gij my biddet echt
Heer to sine van den lande
Dat ne mochte nicht sijn sonder scande
Eer ick myn recht hebben ontfaen
Dat gij my biddet to latene staen
Mijn wijgen dor uwen wille
dat late ick gerne staen al stille
Want ick ne mach hier na noch nv
Gene ere hebben sonder iv' (MC, v. 9962-9976)

(‘Artur, die zelf moest bepalen, sprak: ‘Het zou niet rechtmatig zijn als u mij leenhulde wilde doen. Ik mag geen macht over u uitoefenen voor ik tot koning ben verheven en gewijd, volgens het koninklijk recht. Dat u mij vraagt vorst over het land te zijn, is zonder eerverlies niet mogelijk voor ik mijn rechten heb verworven. Ik geef graag gevolg aan uw verzoek mijn wijding uit te stellen, want ik kan nu en in de toekomst zonder u geen eer verwerven.’’)

Dat dit een goede reactie is, blijkt uit de reactie van de hoge heren, die Artur vanwege deze woorden zeer wijs vinden.

Bij Walewein is er iets anders aan de hand, maar ook hij gaat niet boven gezag uit dat er al is. Walewein krijgt de opdracht de buit die is binnengehaald tijdens de gevechten uit te delen: ‘Dele daer hi dat delen wille.’ (MC, v. 17228) (Delen zoals hij het delen wil). Maar Walewein doet dat niet:

Doe zeide Gawijn: >wat des gesciet,
Boven den borchgrave en doe ic des niet,
Want hi kent die liede bet al,
Ende weet bet waer hijt geven sal
An arme an rike, dan ic doe nu
Diese niet en sach, dat zeggic iu:” (MC, v. 17229-17234)

(‘Toen zei Walewein: ‘Wat er ook gebeurt: ik ga niet over het gezag van de burchtheer heen, want hij kent de mensen veel beter en weet waar hij de goederen het beste kan besteden, aan arm en rijk, dan ik die hen nog nooit zag.’)

Dat dit goed is, blijkt uit de reactie van de mensen: ‘Doe prijsden hem die liede herde seer/

Ende zeiden: >daer en gebreke nembermeer/ Goedes mansan, mach hi leven”.’ (MC, v. 17237-17239) (‘Daarvoor prezen de mensen hem zeer. Zij zeiden: ‘Er ontbreekt hem niets om hem een voortreffelijk man te laten worden, als hij in leven blijft.’’)

3.2.6 *Moed*

Een andere deugd die in de tekst wordt aangeprezen is moed in de strijd. Dat valt uiteen in verschillende zaken: sterk zijn, goed met wapens om kunnen gaan en niet bang zijn.

Merlijn zegt tegen Ban en Bohort: ‘Wie sal vor iu vechten ende vorwaertgaen/ Ende vor iu die doet ontfaen/ Als gy iu berget ende vliet mede?’” (MC, v. 25881-25883) (Wie zal voor u vechten en voor u sterven, als u zich verstoppt en vlucht?) Moed is belangrijk.¹⁹⁹

Men is erg onder de indruk wanneer iemand zich sterk toont in de strijd, vooral bij jonge personen is dat het geval: ‘Daer proevede men so wael den iongen koninck/ Dat hem allen wonderde der dinck. / Hi stac daer neder ridder ende paerde;’ (MC, v. 11083-11085) (‘De koning werd daar zo goed op de proef gesteld dat iedereen zich over zijn daden verbaasde.’) De vijand wordt bang: ‘Si waren alle in anxste groet/ Ende vloen alle vor hem ginder.’ (MC, v. 111202-111203) (‘Door enorme angst bevangen vluchtten zij voor hem weg.’)

Ook Walewein wordt geprezen om zijn grote moed:

Maer van dien wonder men noit vernam,

Dat Gawyn dede, want vor hem ter uren

En mochte yser noch stael geduren,

Noch wapene noch man negeen

Die so sterck was, maer nember een. (MC, v. 16716-16720)

(‘Maar men hoorde nooit eerder van de wonderbaarlijke dingen die Walewein deed. Tegen hem baatte geen ijzer of staal en geen wapenrusting; geen enkele man was sterk genoeg.’)

Omgaan met wapens en sterk zijn in de strijd moeten eerst geleerd worden. Elisier is bij Walewein ‘ombedat hi leren/ Wil met hem wapene hanteren.’ (MC, v. 31469-31470) (omdat hij wil leren met wapens om te gaan) Wanneer Elisier even bij Walewein in de leer is geweest, wil hij tot ridder worden geslagen om zich te kunnen bewijzen tegen de Saksen.

¹⁹⁹ De raad om ‘goed man’ te zijn, wordt in het verhaal vaker gegeven. Merlijn zegt tegen Uter en Pandragoen: ‘Denket om to wesene goed man’ (M, v.6683) (‘Streef ernaar goede en dappere mannen te zijn’). Ook nadat Artur de jongens tot ridder heeft geslagen, zegt hij: ‘>God make iu goet man!’” (MC, v. 24980) (Moge God u dappere mannen maken!)

Tijdens het volgende gevecht laat Elisier meteen zien wat hij waard is.

Doe bat Elisier Gawine ene bede,
Ende zeide: >here ic bidde iu,
Dat gy my dierste joeste gevet nu,
Want ic en street sint niet dat ic ridder was.”

Heer Gawein zeide al lachgende nadas:

>By Gode, ic wilt gerne doen”; (MC, v. 32636-32641)

(‘Elisier deed Walewein een verzoek: ‘Heer, ik verzoek u dat u mij de eerste stoot gunt, want ik heb nog niet gevochten sinds ik tot ridder ben geslagen.’ Heer Walewein antwoordde lachend: ‘Bij God dat sta ik graag toe.’’)

Elisier verlaat de groep en trekt op tegen de Saksen. Walewein zegt dan: ‘>Onse nuwe ridder hevet in sciijn/ Wel begonnen!’” (MC, v. 32654-32655) (‘‘Onze nieuwe ridder lijkt aardig begonnen te zijn!’) Merlijn beaamt dit. Doordat Elisier in de strijd zeer goed vecht en weet waar hij nodig is, wordt hij zeer geprezen. Wanneer hij hoort dat een ridder erg gevaarlijk is, gaat hij er op eigen initiatief op af en verslaat deze man. Daar wordt hij vervolgens zeer om geprezen.

Bij moed komt ook uitdaging kijken. Wanneer Merlijn in vermomming Walewein wil lokken naar de plek waar Walewein zijn moeder zal redden, zegt hij:

Die se gedoen konde, dat hy embermeer
Prijs daerof soude hebben ende eer;
Maer ic weet wel gyne hebbets herte niet
Dat gy se gedoen sult dorren iet. (MC, v. 21474-21477)

(‘dat degene die het zal volbrengen eeuwige lof zal bezorgen. Maar ik weet zeker dat u het niet aandurft.’).

Walewein wordt er zeer boos over dat iemand hem laf noemt en laat zien dat hij moedig is.

Aan moed gaat soms wat begerigheid vooraf. Artur is bijvoorbeeld in gevecht met Rioen extra dapper omdat hij het zwaard wil hebben waarmee Rioen vecht. Als hij het zwaard ziet ‘begeerde hijt daer/ Met al siner herten, wet vorwaer’ (MC, v. 23567-23568) (‘wilde hij het hebben met heel zijn hart.’) Rioen zegt dan:

>gy zyt wel koene, sonder waen,
Heer ridder, ic en weet wie gy zyt,
Dat gy my dus verre volget ter tijt
Allene; ende ombedat gy zyt dus koen,
Sal ic iu doen ene hovesceit scoen,
Die ic nieman en dade dan iu;
Gevet my iu swaert ende iu wapene nu,
Ende segget my hoe gy heet daerby,
Ic sal iu dan laten quijt ende vry,
Want my jamert sere van iu
Ombedat gy my so jonck duncket nu”. (MC, v. 23572-23582)

(“U bent zonder twijfel zeer dapper, heer ridder, al weet ik niet wie u bent, dat u mij alleen zo ver acherna rijdt. Omdat u zo dapper bent, za ik u een hoofs aanbod doen, dat ik niemand ooit eerder deed: geef mij uw zwaard en wapenrusting, en vertel mij hoe u heet, dan zal ik u vrij laten vertrekken, want het spijt mij u te doden, omdat u mij zo jong lijkt.”)

Artur wordt dus zeer dapper genoemd en door niet op dit voorstel in te gaan laat hij zien dat hij dat ook is. Rioen vlucht uiteindelijk voor hem en Artur maakt het zwaard buit.

Ook bij Walewein zorgt verlangen voor moed: Hij ziet een paard dat hij graag wil hebben: ‘Hadde hi nu alsulken paert’ (MC, v.30118) (Als hij zo’n paard had). Hij gaat daardoor weg van de groep en vecht met de Saksen. Hij is moedig en verovert het paard.

3.2.7 Hoofsheid

Hoofs gedrag valt in verschillende aspecten uiteen. Het heeft te maken met gedrag in de strijd en tegenover vrouwen. Het gaat wel altijd om omgangsvormen.

Wanneer Walewein op zoek gaat naar Merlijn is hij zo diep in gedachten dat hij niet meer merkt wat er om hem heen gebeurt. Daardoor vergeet hij een jonkvrouw te groeten.

Ende hi dachte ombe Merline, na die dinc,
So sere, dat hi ne wiste wat hem overginc;
Ende doe hi twe mille hadde gereden,
Quam ene joncfrou tegen hem ter steden
Op ene scone tellende paert;
Ende heer Gawyn so in gedochte vaert

Dat hi haerre vergat te groetene doe; (MC, v. 35715-35721)

(‘terwijl hij zo diep nadacht over Merlijn dat hij niet meer wist wat er om hem heen gebeurde. Twee mijl verder kwam hij een mooie jonkvrouw op een telganger tegen. Heer Walewein was zo in gedachten verzonken dat hij vergat haar te groeten.’)²⁰⁰

De jonkvrouw is daardoor zeer kwaad op hem en ze roept:

By Gode, ten es niet waer,

Dat men van iu segget openbaer:

Men secget, heer Gawijn, dat gy sijt

Die beste ridder, die es ter tijt

Entie hovescte oec daarmede,

By Gode, dat es gelogen alle bede (MC, v. 35723-35728)

(‘Bij God, het klopt niet wat men over u vertelt. Men zegt, heer Walewein, dat u de beste en meest hoofse ridder van de wereld bent. Bij God, dat is allebei gelogen.’)

Ze zegt dat hij niet de beste, maar de ‘dorperste’ (MC, v. 35279) (‘lompste’) ridder is die ze ooit heeft ontmoet. Ze geeft precies de reden aan waarom:

Want gy my ontmoetet, God weet,

Allene in midden enen woude nu

Ende niet so vele en oetmoediget iu,

Dat gy my gegroet haddet mede,

Ende gesproken tegen my ter stede; (MC, v. 35730-35734)

(‘u ontmoette mij alleen, midden in het bos, en verwaardigde zich niet eens mij te groeten of aan te spreken.’)

²⁰⁰ In gedachten verzonken zijn is overigens iets dat je beter niet kunt doen. Wanneer koning Leodegan bedenkt dat Artur een geschikte man voor zijn dochter zou kunnen zijn, verzinkt hij ook in gedachten in bijzijn van zijn gasten: ‘Dus dacht hierombe dat hi begevet/ Al sijn eten ende siner gaste mede,/ Ende bleef sittende also ter stede.’ (MC, v. 18908-18910) (‘Hij verzonk zo in gedachten dat hij zijn eten en zijn gasten vergat en stil bleef zitten.’). Hervi van Rivel merkt dat en zegt tegen hem: ‘>Here’, zeidi, >ic en sach iu nie eer/ Mesgrypen an negeen dinck so seer/ Als gy iu nu ter wilen doet,/ Gy zoudet nu maken blydegemoet/ Dese heren, maer gy sittet nu/ Ocht gy sliepet, ende droemde iu/ Gy en zoudet iu dus niet gelaten.’ (MC, v. 18915-18921) (‘Heer, ik zag u nooit eerder zo’n misstap begaan: u zou deze heren moeten vermaken, maar u zit er nu bij alsof u slaapt en droomt. Zo moet u zich niet gedragen!’). Hij zegt: ‘Maer nu en eest geen denkens tijt’ (MC v. 18932) (‘Het is nu geen tijd om te denken’). Het nadenken, terwijl je je gasten zou moeten vermaken, is ongepast.

Walewein schaamt zich hiervoor.²⁰¹ Hij hoopt dat zij het hem vergeeft.

Walewein heeft zijn lesje wel geleerd. De volgende personen die hij tegenkomt, de dwergridder en zijn vriendin, groet hij zeer vriendelijk. Helaas is het te laat. Zijn straf zou zijn dat hij zou gaan lijken op de eerste die hij tegen zou komen. Walewein verandert dan ook in een dwerg.²⁰² Walewein doet later de belofte dat hij een jonkvrouw altijd zal groeten, als dat kan.

Dat gy nembermeer, in negener uer,
Daer vrouwe ocht ioncfrou uwes hevet te doene,
Begeven en sult in genen doene,
Gyne sult haer helpen na uwer macht,
Dat sy dach eder nacht. *Amen.*
(Ende) waer gy vrouwe ochte ioncfrou ontmoet,
Dat gyse ember ierstwerf groet
Ocht gy kont”. (MC, v. 36030-36037)

(‘dat u nooit en nergens als een jonkvrouw of dame hulp nodig heeft, zult weigeren haar te helpen, of het nu dag of nacht is. En waar u ook en dame of jonkvrouw ontmoet, u moet haar altijd als eerste groeten als u dat kunt.’).

Walewein belooft dat. Wanneer hij het niet zal doen, zal hij weer in een dwerg veranderen.

Daarnaast is er ook sprake van hoofs gedrag, wanneer Walewein wordt aangemaand tot beleefd gedrag in de strijd. Er wordt een toernooi gehouden tussen de oude, gevestigde garde van de Ronde Tafel tegen de jonge ridders. De oude garde gaat echter om te winnen oneerlijk vechten. Daardoor worden de jongeren ook ruwer. Er vallen zelfs doden. Artur vraagt Walewein vooraf aan het toernooi het volgende:

>Neve, nu biddic op iu hovescede,
Dat gy den tornoy verhoedet alsoe,
Dat nieman den andren arch en doe,

²⁰¹ Merlijn geeft deze raad ook, als hij vanuit zijn gevangenis met Walewein spreekt: ‘En latet niet,/ Gy en groetet se hovesclike, als gy se siet;’ (MC, v. 35917-35918) (‘Vergeet niet haar hoofs te groeten als u haar ziet.’).

²⁰² Walewein wordt daardoor erg verdrietig, maar Walewein wordt ook toegesproken door Merlijn met de les dat alles wat moet gebeuren, toch wel gebeurt: ‘>Heer Gawein, en mestroest iu niet van dien:/ Dat gevallen moet, dat moet wesen”.’ (MC, v. 35824-35825) (‘Heer Walewein, wanhoop niet om dit alles: wat gebeuren moet, moet gebeuren.’) Wanhopen heeft geen zin.

Ende dat negene bolgenschap daer gescie. (MC, v. 28724-28727)

(‘Neef, nu vraag ik u dat u ervoor zorgt dat er in dit toernooi niemand iets ernstigs wordt aangedaan en dat er geen oneerlijkheden geschieden.)

De ridders moeten ‘tornieren als een hovesc man’(MC, v.29087) (vechten als hoofse mannen). Het gevecht verloopt echter niet hoofs. Walewein wordt erg ruw en driftig en moet door drie personen worden gestopt. Ten eerste komt Hervi van Rivel, die zegt:

>here, gy hebbet genoech gedaen, (...)

Want men plach te secgene nu

Doget hier vormaels van iu,

Ende nu sal men voertmeer

Van iu quaet secgen ende onneer; (MC, v. 29341-29348)

(Heer, u heeft genoeg gedaan, men zegt nu over u dat u zeer deugdzaam bent, maar hierna zal men kwaad en oneer over u spreken.)

Ook Artur komt erbij om Walewein te spreken:

>Gawyn, lieve neve”! nadat

>Es dit die bede, die ic iu heden bat?

By Gode, nu scijnt wel, dat gy my

Luttel liefhebbet, want dat gy

Tegen mynen wille ende mijn gebot mede.

Myne liede hier doet slaet ter stede

Tmyner onwaerden, by Gode, tes my leet!” (MC, v. 29407-29413)

(‘Walewein, lieve neef, is dit nu wat ik u gevraagd heb? U heeft mij volgens mij maar weinig lief, want u deed dit tegen mijn wil en gebod in. Dat u mijn mannen hier dood slaat tot mijn onwaarde, doet mij pijn.’)

Walewein wordt tot de orde geroepen. Hij vecht te heftig, waardoor er kwaad over hem gesproken zal worden, en hij heeft ook nog eens zijn belofte om ervoor te zorgen dat het gevecht eervol en hoofs zou verlopen gebroken. Ook zijn vader spreekt hem toe: ‘>Gawyn, lieve kint, ic bidde iu,/ Laet dese doerheit varen nu,/ Want gy hebbet daer genoech toe gedaen’ (MC, v. 29427-29429) (‘Walewein, lieve zoon, ik vraag u, laat deze boosheid varen,

want u heeft genoeg gedaan.). Walewein moet leren om niet driftig te reageren, maar om het toernooi in hoofse banen te leiden en hoofs te vechten.

Walewein blijft boos en ook hierbij wordt hem geleerd dat hij zich beter niet aan deze kwaadheid kan overgeven: ‘>En penset nu niet meer ter stede/ Ombe quaetheit ende bolgenhede’ (MC, v. 29531-29532) (‘Denk nu niet meer aan kwaadheid en ergernissen). Ook de koningin vraagt hem dat:

laet te hant

Desen toern dor my nu sincken,

Ende en menet daer nembermeer ombe dincken,

Want toernecheit al te lange gehouden,

Die wert dickewile oevele vergouden; (MC, v. 29546-29550)

(Laat door mij je woede nu varen, en denk niet meer aan deze zaken. Want boosheid die te lang wordt gehouden, kan voor veel problemen zorgen.)

Want uiteindelijk: ‘>Die vrede is beter dan die onminne’.(MC, v. 29602) (De vrede is beter dan de ruzie) Uiteindelijk adviseert koning Ban Artur om zijn eigen ridders niet meer tegen elkaar te laten strijden (MC, v. 29725-29726).

3.2.8 Trouw

Een uiterst belangrijke zaak is trouw aan de heer. In het geval van de jongelingen is het zo dat ze trouw zijn aan hun oom, de koning. Deze trouw kan niet alleen worden geuit door het noemen van de naam van degene aan wie de ridder trouw is, maar ook door bijvoorbeeld voor hem te vechten. De jongelingen in de tekst tonen hun trouw aan Artur doordat zij alleen door hem tot ridder geslagen willen worden. Zo spreekt Walewein tegen zijn neef:

Hi es geheten die koninck Artuer

Ende is iu oem, entie onse ter uer;

Maer met groten onrechte sekerlike

Orlogen hem die barone van den rike,

Diene met rechte minnen souden seer;

Ende dat kenne God, Onse Heer

Dat ik swaert en gorde nembermeer,

Hi en hebbet my selven gegort eer”. (MC, v. 16503-16510)

(‘Hij heet Koning Artur en is uw oom en de onze. Volstrekt ten onrechte voeren de baronnen van het rijk oorlog tegen hem, terwijl zij hem zouden moeten accepteren. God weet dat ik nooit een zwaard zal dragen, voor Artur het mij zelf aangordt.’)

Hun trouw tonen de jongens ook door voor Artur te vechten.

Ende seggen datsi met gewout

Hores omes lant sullen helpen houden

Ende nembermeer, bi horer scouden,

Horen oem en zullen begeven; (MC,v. 16936-16939)

(‘Zij zeggen dat zij het land van hun oom zullen helpen behouden en hem nooit op eigen initiatief in de steek zullen laten.’)

De trouw aan Artur gaat bij deze jongeren boven de trouw aan hun vaders. In het verhaal, zoals we al eerder zagen, stellen veel ridders zich voor met de naam van hun vader. Wanneer Koning Loth echter vraagt naar Waleweins naam tijdens het gevecht, antwoordt Walewein: ‘>Ende ic hete Gawyn, skoninck Arturs neve,/ Dien ic sal dienen den dach dat ic leve’.’ (MC, v. 28317-28318) (‘En ik heet Walewein, ik ben de neef van koning Artur, die ik zal dienen zo lang ik leef.’) In plaats van met de naam van zijn vader erbij te noemen, stelt hij zich voor met de naam van zijn oom erbij. Hij laat zo zien bij wie zijn trouw ligt.

3.2.9 *Liefde*

Al is het niet veel, Merlijn geeft ook adviezen over de liefde aan Artur. Wanneer Artur verliefd wordt op de mooie jonkvrouw Lysanor, adviseert Merlijn hem om met haar naar bed te gaan. Waarschijnlijk adviseert Merlijn dit, zodat Artur een kind zal verwekken.

Ende doe die koninck die joncfrou sach

Dat daer so grote scoenheit aenlach,

Begonde hise minnen seer,

Also dat hi, by Merlijns leer,

By haer lach ende wan daeran een kint, (MC, v. 15445-15449)

(‘Toen de koning zag dat de jonkvrouw heel mooi was, werd hij verliefd op haar, zodat hij, op advies van Merlijn, met haar naar bed ging en een kind bij haar verwekte’)

In de rest van het verhaal wordt overigens niks meer van deze vrouw of haar zoon vernomen.

Ook in het huwelijk tussen Artur en Genevere speelt Merlijn met zijn adviezen een rol. Artur wordt verliefd op Genevere:

Die koninck merkedese doe herde seer,

Ende dachte an haer ie lanc ie meer:

Hi dachte so vele an haer nadat,

Dat hi sijns etens al vergat; (MC, v. 18975-18978)

(‘De koning keek heel intens naar haar en zijn gedachten waren vol van haar, zozeer dat hij zijn eten helemaal vergat.’)

Ban zegt tegen de vader van Genevere dat hij het vreemd vindt dat hij haar nog niet heeft uitgehuwelijkt (MC, v. 19028-19033). Leodegan antwoordt dat hij dat graag zou willen doen, maar dat er tot nu toe nog niemand is gekomen aan wie hij haar zou willen uithuwelijken. Merlijn lacht om Leodegans beschrijving, omdat hij al weet dat Leodegan Artur in gedachten heeft.

Wanneer Merlijn en Artur weer bij Leodegan zijn, stellen zij zich aan Leodegan voor. Merlijn zorgt er dan voor dat Leodegan zijn dochter aan Artur geeft. Hij zegt:

>nu siet desen iongen man,

Hi es goet ridder, dat scinet daeran,

Ende hi es oec hoger dan gy zijt,

Ende hi en hevet geen wijf nu ter tijt, (MC, v. 22576-22579)

(‘Bekijk deze jongeman eens. Hij is een goede ridder, dat ziet men zo, hij is van hogere komaf dan u en hij heeft nog geen vrouw.’)

Leodegan vraagt dan: ‘>En hebbic niet ene dochter vry,/ Die scoenste entie vroedeste mede,/ Die nu in der werelt es ter stede?’ (MC, v. 22585-22587) (‘heb ik geen prachtige dochter, de mooiste en verstandigste van de wereld?’) Als zij het zo willen, wil Leodegan zijn dochter afstaan: ‘Ic gavese hem tenen wyve gereet’ (MC, v. 22591) (gaf ik haar aan hem als vrouw). Merlijn, Leodegan en Artur stemmen in, het huwelijk kan worden bezegeld. Zonder Merlijn, die zowel zorgde dat Artur een goede vrouw kreeg als Leodegan het advies gaf om zijn dochter aan Artur uit te huwelijken, was dit niet gebeurd.

Ook wanneer Artur en Genevere al getrouwd zijn, geeft Merlijn nog een paar ‘liefdesadviezen’. Wanneer Genevere Artur heeft geholpen met het aantrekken van zijn gevechtsgewaad, zegt Merlijn tegen Artur: ‘>Here, een cussen an horen mont,/ Ocht dat der ioncfrouwen lief waer’.’ (MC, v. 22807-22808) (‘‘Heer een kus op haar mond , als dat de jonkvrouw lief zou zijn.’’) Artur volgt deze raad op (MC, v. 22818-22823).

Tijdens het gevecht geeft Merlijn ook een strijdtip, die met deze liefde te maken heeft:

>Nu siet dattet cussen sy

So diere verkocht, dat men daerby

Ember mere uwes gedenke daeraf,

Dat iu iuwe lief so vriendelike gaf’; (MC, v. 22906-22909)

(‘‘Zorg er nu voor dat de kus die uw lief u zo hartelijk gaf beloond wordt, zodat men zich uw daden voor altijd zal herinneren.’’)

Door de kus van zijn geliefde kan Artur nu beter presteren in de strijd. Een duwtje in de rug van Merlijn om juist aan deze liefde te denken is daarbij wel nodig.

3.2.10 Geheimhouding

Merlijn vraagt zowel Artur als Walewein om nooit met anderen te praten over verschillende zaken. Merlijn wil dat Artur zweert ‘Dat gy nimmermeer segget dinck voert/ Die gy in hemelecheden van my hoert;’ (MC, v. 11575-11576) (‘dat u nooit iets zult doorvertellen dat u in vertrouwen van mij verneemt.’)

Walewein krijgt deze zelfde les van Merlijn: ‘Ende hoede iu herde wel des,/ Dat gy nieman en segget waer gij vaert’.’ (MC, v. 25134-25135) (En zorg er goed voor, dat u niemand vertelt waar u heen gaat.) De jonge mannen krijgen dus geleerd dat ze sommige zaken beter geheim kunnen houden.

3.2.11 Wijsheid

Wijsheid wordt aangeprezen als een deugd. Maar hoe kun je tonen of je wijs bent? Wanneer de hoge heren Artur willen testen, stellen zij hem een vraag, waarbij hij niet op raad van anderen mag vertrouwen; hij moet zelf een antwoord geven (M, v. 9960-9961). Wanneer Artur antwoord heeft gegeven, oordelen de hoge lieden dat hij wijs is: ‘Do duchte elken in sinen moet/ Dat dat kint were vroet’ (M, v. 9977-9978) (‘Iedereen vond dat de jongen wijs was.’) Wanneer Walewein en zijn broers koning Artur ontmoeten, richt Walewein het woord tot

Artur en de koningen. Koning Artur vraagt dan wie zij zijn. Wanneer Walewein antwoord heeft gegeven, wordt er over hem geoordeeld dat hij wijs is:

Doe die twe koninge hoerden die woert,

Die dat kint daer sprac voert,

Behagede hem dat wel, ende hieldene daer

Vor wijs ende vroet vorwaer. (MC, v. 24864-24867)

(Toen de twee koningen deze woorden hoorden, die dat kind daar sprak, behaagde hen dat zeer en ze vonden hem zeer wijs en verstandig)

Het antwoord dat Walewein heeft gegeven is:

Eer wy secgen wie wy sijn nu,

Waren wy gerne onthouden van iu,

Ende also wy weten daeraf den fijn

Sullewy iu secgen, wie wy sijn” (MC, v. 24860-24863)

(Voor wij zeggen wie wij zijn, zouden wij graag uw naam kennen. En zodra wij daar het fijne van weten, zullen wij u zeggen wie wij zijn.)

Ze geven dus niet zomaar hun naam, maar willen eerst weten hoe de zaken staan. Wijsheid heeft dus altijd te maken met gesproken woorden en wat passend is om te zeggen. Dit is zeer aan te prijzen als deugd.

Hoofdstuk 4

Twee bijzondere gevallen

In dit hoofdstuk wil ik ingaan op jongeren die in hoofdstuk 3 buiten beschouwing zijn gelaten. Het gaat daarbij om Merlijn en om meisjes.

4.1 Merlijn

Over Merlijn wordt heel wat verteld. In de eerste plaats is hij heel anders dan de ‘normale’ jongeren en kinderen. Toch is het relevant om ook aan de beschrijving van zijn jeugd aandacht te besteden. Er wordt duidelijk wat een ‘normaal’ kind juist niet doet of heeft.

Merlijn wordt als hij in het verhaal voorkomt een ‘tovener’ (MC, v. 15717) en een ‘duivel’ (MC, v. 15729) genoemd. Hij is een bijzonder kind omdat zijn vader de duivel is.²⁰³ Hij erft daarmee de aard van de duivel.²⁰⁴ Hij krijgt verschillende vermogens van zowel de duivel, die hem verwekte, als van God.

Se [de duivels] wolden dat zeget de hystorie

Dat dat kint hebben zolden er memorie

Van allen dinghen de weren geschicht

Des en gebrack em nictes nicht

Mer god kende der vrouwen zin

Dat er leet was zulck gewin

Des wolde he dat der moder zonde

Den kinde nicht geschaden konde

Vnde gaff em dat et konde vorsien

Alle de dinge de zolden geschien

Dûs hadde he van den viand

²⁰³ Zijn moeder, een onschuldig, kuis en vroom meisje, sliep toen een duivel bij haar een kind verwekte. Hierdoor komt het meisje in de problemen. Ze weet niet wie het kind bij haar verwekt heeft en de mensen verwijten haar dat. Er moet worden rechtgesproken over de moeder, maar niet voordat het kind geboren is: Doet mynen raet dat is iv goet/ Dat gij dar geen gerichte ouer en doet/ Eer ze vanden kinde is genesen/ Want dat en donket mij geen recht wesen/ Dat kint en heuet gener doet verdient (M, v. 3364-3368) (‘Spreek geen recht over haar vóór zij van het kind bevallen is, want dat zou niet rechtvaardig zijn, omdat het kind de dood niet verdiend heeft.’) Het kind draagt niet de zonde van de moeder met zich mee in dit geval.

²⁰⁴ Ook door de verhaalpersonages wordt de aard van Merlijn uitgelegd: ‘Hi verwisselt sine gedane, seggic iu,/ Also dicke, als hi wil, van figuren,/ Ende dat hevet hi al by naturen/ Niet by clergien, maer hevet dat al/ Van sinen vader, groet ende smal;’ (MC, v. 15380-15384) (‘Hij wisselt van gedaante. Dat kan hij van nature, niet door zijn kennis, want hij heeft het van zijn vader.’)

De vorgeleden dinge bekant

Vnde dat gescheen zolde ombermeer

Wuste dat kint van onsen heer

Dus mochtet em keren daer id wolde (M, v. 3422-3436)

(‘Zij wilden, zo vertelt het verhaal, dat het kind net als zij weet zou hebben van alle dingen die gebeurd zijn. Over al die kennis beschikte hij. Maar God, die de aard van het meisje kende en wist dat dit haar verdriet deed, wilde dat de zonde van de moeder het kind niet schaden zou. Hij gaf het kind het vermogen alle dingen te zien die zouden gaan gebeuren. Zo kreeg het van de duivel de kennis van het verleden en van Onze Heer de kennis van de toekomst. Op die manier kon het kind zich wenden tot wie het wilde.’)

Blasius raadt de moeder van Merlijn aan haar kind zo snel mogelijk te laten dopen. ‘Giff den kinde zine kristenhede/ Ton eirsten als dat geboren is’ (M, v. 3397-3398) (‘Doop het kind zodra het geboren is.’)²⁰⁵

In het verhaal komen een paar punten naar voren, waaruit blijkt hoe bijzonder Merlijn is. In de eerste plaats is het kind zeer behaard.

Vnde de vrouwen weren vervart

Ombe dat id was alzo gehaert

Se lietent der moder schouwen dar ze lach

Se zegende er alze ziet zach

Dat kint verveert my sprack de vrouwe

So doedet ock ons bij mijnre trouwe

Antworden de anderen wijff

Dat wij wenen verliesen dat lijff (M, v. 3448-3455)

(‘De vrouwen waren bang, omdat het zo behaard was. Zij lieten het aan de moeder zien. Zij sloeg een kruis toen zij het zag. ‘Dit kind maakt mij bang,’ zei zij. ‘Ook,’ antwoordden de andere vrouwen, ‘doodsbang’.’)

Daarnaast is Merlijn lelijk. Niemand wil hem de borst geven:

²⁰⁵ Ook wanneer Artur net geboren is, blijkt de doop erg belangrijk. Auctor vraagt aan de man die hem het kind overhandigd meteen of het kind al gedoopt is: ‘Auctor nam dat kint dat scone was/ Vnde vragede den olden das/ Off dat kristen weer gedaen’ (M, v. 8993-8995) (‘Auctor nam het mooie kind aan en vroeg de oude man of het al gedoopt was.’). Wanneer Auctor thuiskomt met het kind, vraagt zijn vrouw hetzelfde: ‘Mynne is dat kint gedaen kristijn’ (M, v. 9024) (Lief, is het kind gedoopt?)

Men gaf et der moder weder saen
Want dat nyman anders dorste sogen
De moder hildet ze mostet gedogen
Tote den dat et hadde maende tijne
De vrouwen zegeden zo onsiene
Kint- en zeghe wij ny eer

Des wonderde em io lanck io meer (M, v. 3469-3475)

(‘en het werd teruggegeven aan de moeder, want niemand anders wilde het de borst geven. De moeder moest het wel bij zich houden tot het tien maanden oud was. De vrouwen zeiden: ‘Zo’n lelijk kind hebben wij nog nooit gezien.’ Dat verbaasde hen hoe langer hoe meer.’)

Ook ontwikkelt Merlijn zich snel. Er wordt gezegd dat: ‘Do id tijn maent was olt twaren/ Duchtet em wesen van twen iaren’ (M, v. 3476-3477) (‘Toen het kind tien maanden oud was, leek het wel twee jaar.’) Merlijn ziet er dus niet alleen lelijk uit, maar ook ouder dan hij eigenlijk is.

Zeer ongewoon is het dat Merlijn met ‘anderhaluen iaer’ (M, v. 3478) (anderhalf jaar) vloeiend blijkt te kunnen spreken. Wanneer hij tegen zijn moeder spreekt, schrikt ze: ‘Do dat de moder hadde verstaen/ Bezweech er dat herte- vnde al de lede’ (M, v. 3507-3508) (‘Toen de moeder dat hoorde begaven haar hart en ledematen het.’) De vrouwen worden er bang van. Ze zeggen ‘dat dat de duuel were/ Dat en weer geen kint dat spreken konde/ Vnde er tale zo wal verstonde’ (M, v.3543-3545) (‘dat hij de duivel was: dat kon geen kind zijn dat spreken kon en hun woorden zo goed begreep.’)

Merlijn groeit op bij Blasius en zijn moeder. Wanneer hij ‘zeuën iaeren’ (M, v. 4531) (zeven jaar) is, komen mannen van Vortigern hem zoeken, omdat Vortigern is verteld dat met het bloed van Merlijn een steeds instortende toren overeind kan worden gehouden. Wanneer de mannen Merlijn vinden, zijn er kinderen aan het spelen met een bal. Merlijn doet één van de kinderen pijn, zodat de mannen hem kunnen vinden (MC, v. 4612-4625). Merlijn weet hen alles te vertellen: waarom zij hem zoeken, hoe zij hem hebben gevonden. Merlijn vraagt, net als andere jongeren die van huis vertrekken, toestemming aan zijn opvoeders. Hij zegt: ‘Jck moet to myner moder gaen/ Vnde nemen orloff an er’ (M, v. 4820-4821) (‘Ik moet afscheid van mijn moeder nemen.’)

Merlijn is als zevenjarig kind door zijn vermogen zowel de toekomst als het verleden te kennen, zeer wijs: ‘Vnde zegede dit kint is zere vroet’ (M, v. 5086) (‘en zei: ‘Dit kind is uiterst wijs.’) Tot zijn zevende wordt Merlijn nog ‘kint’ genoemd, maar al snel wordt hij de

wijste op aarde genoemd: ‘Want du bist de wiseste de leuēt’ (M, v.5224).

Merlijn lijkt zo een leeftijdloos wezen.²⁰⁶ Met zeven jaar is het niet meer duidelijk of er met een volwassene of met een kind gesproken wordt. Merlijn is eigenlijk vrij passief. Hij geeft iedereen raad met de kennis die hij heeft van verleden en toekomst, maar hij vecht zelf niet mee en hij neemt geen deel aan de gebeurtenissen. Als kind is hij atypisch en als volwassene blijft hij even merkwaardig.²⁰⁷

4.2 Jonge vrouwen

Over opgroeiende meisjes wordt in de tekst weinig gezegd. Er is geen enkel meisje in de tekst aan te wijzen dat wordt aangeduid met de term ‘kint’. Natuurlijk is wel de term ‘joncfrou’ (bijvoorbeeld MC, v. 15445) te vinden. Daarbij wordt echter verder geen ontwikkeling getoond en vaak ook geen leeftijd. Er is niet te achterhalen bij welke leeftijd dit woord past en of er een ritueel is waardoor iemand geen jonkvrouw meer zal zijn. Er zou gesteld kunnen worden dat voor meisjes de volwassenwording bij het huwelijk ligt, al moeten ze al in zekere zin volwassen, huwbaar zijn, voordat ze in het huwelijk treden.²⁰⁸ Na het huwelijk zijn meisjes vaak geen jonkvrouw meer, maar ‘vrouwe’, of bijvoorbeeld ‘wif’. Genevere gaat van ‘joncfrou’ naar ‘koningin’ in het verhaal.

Bij enkele meisjes zijn hun leeftijden vermeld. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de vrouwen van Ban en Bohort:

Eleine, die koninginne ter stede,
Was daerinne op dese stont nu,
Die scone ende groet was, seggic iu.
Die scoenste, die men vant twaren,
Ende ionck alse van vijtien iaren,
Ende was niet lanck geleden dan
Datse te wive nam die koninck Ban;
Ende Bohort, zijn broeder, wet dat,
Hadde onlange oec zijn wif gehat,

²⁰⁶ Wanneer hij raadsheer van Artur wordt, zou hij ongeveer 23 of 24 jaar oud kunnen zijn. Merlijn is zeven jaar wanneer hij bij Vortigern komt. In die tijd wordt Vortigern verslagen door Uter en Pandragoen. Pandragoen overlijdt en Uter wordt dan koning. Na een tijdje wordt deze verliefd en verwekt een kind bij Ygerne. Wanneer Artur zestien is, wordt hij koning.

²⁰⁷ Oosterwijk (2000) noemt deze vroeg volwassen, wijze kinderen in middeleeuwe teksten overigens ‘puer senex’, p. 277.

²⁰⁸ Zie ook Shahar (1990), die schrijft dat voor veel meisjes adolescentia gelijk was aan huwelijk en kinderen krijgen, p. 224.

Die ionger was dan Eleyne,

Ende dese vrouwe hiet Eveine. (MC, v. 11724-11734)

(Eleine, de koningin, die mooi en groot was, was daar de mooiste die men daar kon vinden, zij was vijftien jaar jong. Het was niet lang geleden dat koning Ban met haar trouwde; Ook Bohort was pas getrouwd, zijn vrouw was jonger dan Eleine en deze vrouw heet Eveine.)²⁰⁹

De getrouwde vrouwen, die niet als jonkvrouw, maar als ‘vrouwe’ en ‘wijf’ worden aangeduid zijn vijftien jaar of jonger. Er wordt wel vermeld dat ze nog niet zo lang getrouwd zijn. Misschien is deze leeftijd, rond vijftien jaar, maar iets jonger, dus bij meisjes de leeftijd om een overgang te maken, het huwelijk.

Ook meisjes verlaten hun ouders. Het is in het geval van Genevere zo dat haar vader bepaalt met wie ze trouwt. De jongens vertrekken zelf van huis, maar meisjes zijn meer afhankelijk van de ouders waar zij terecht zullen komen. De vader van Genevere wil het allerbeste voor zijn kind en daarmee ook voor zijn koninkrijk. Degene die met zijn dochter zal trouwen, is meteen ook degene die zijn rijk zal erven.²¹⁰

Ende al die ere ende al dat goet,

Dat daertoe behoert na myner doet,

Gevic iu daer mede, clene ende groet,

Want negenen so goeden man,

No so wysen, no so koenen voertan

En mochticse geve, wetensi wale

Alle die hier nu staen in der sale”. (MC, v. 22614-22621)

(‘En alle eer en alle landgoederen die zij bezit na mijn dood geef ik u met haar. Ik kan haar immers aan geen beter, wijzer, of dapperder man geven, dat moet iedereen die hier nu staat weten.’)

²⁰⁹ Hieruit kunnen we overigens aannemen dat de vrouwen veel jonger zijn dan de mannen: Artur is jonger dan Ban en Bohort (Dat wordt duidelijk in v. 24826): ‘Ende es die ioncste van den drien.’ (MC, v. 24826) (En hij is de jongste van de drie). Van Artur is bekend dat hij dan zeventien of achttien jaar is. Ban en Bohort zijn dus ouder en hun vrouwen jonger.

²¹⁰ Overigens blijkt hier dat afkomst bij meisjes ook belangrijk is: de andere Genevere, die buitenechtelijk verwekt is, maakt geen kans om het land van haar vader te erven. Alleen de ene Genevere erft: ‘Ende en hebbe niet meer kinder daernaer./ Daer myn lant op blyvet, dan haer”.’ (MC, v. 22592-22593) (‘Ik heb geen kinderen aan wie ik land nalaat behalve zij.’)

Haar vader ‘geeft’ haar aan iemand die hem geschikt voor haar lijkt, maar ook voor zijn land.²¹¹

Ook Nimiane verlaat haar ouders.²¹² Zij zegt tegen Merlijn:

Want ic ben altemale iu eygijn,

Ende hebbe gelaten moeder ende vader

Ombe iu thebbene allegader

In mynen arm; (MC, v. 35282-35286)

(‘want ik ben geheel de uwe en heb mijn vader en moeder verlaten om helemaal bij u te kunnen zijn.’)

Meisjes verlaten hun ouders voor een man. Van Nimiane wordt duidelijk dat zij een zeer geleerde vrouw is. Merlijn weet van haar dat ze zeer goed is opgeleid:

>ic salt leren iu,

Ende gy sult dat scryven nu

Want gijt wel konnet, ende oec zijdy

Wel geleert” (MC, v. 22163-22165)

(‘u zult het opschrijven, want dat kunt u wel, u bent immers goed opgeleid.’)

Ze kan inderdaad schrijven en schrijft alles wat Merlijn haar leert dan ook op.

Daarnaast lijken er ook voor vrouwen een aantal deugden in de tekst als belangrijk naar voren te komen.²¹³ De dochter van Leodegan moet vaak bedienen. In de eerste plaats moet zij de ridders wassen met water.

²¹¹ Toch is het zo dat de wederzijdse, ideale liefde erg belangrijk is. Genevere is dan ook zelf ook verliefd op Artur. Zij stelt dat een vrouw die hem geen liefde geeft, geen enkele eer waard is: ‘de ioncfrouwen/ Mach wael te moede zijn, by mynre trouwen,/ Daer sulc een ridder begeerte hadde inne,/ Dat hi an haer woude soecken minne, / Ende met rechte mochte si oec mede/Blyscap driven in elker stede/ Die minnen woude alsulc een man, / Ende met recht soudese voortan/ Vermaledyen God entie werlt mede,/ Die sulken manne minne ontseide, / Ende nembermeer waer si eren waert,/ Diene ombe mynne iet beswaert”..’ (MC, v. 18851-18862) (‘De jonkvrouw die in zo’n ridder de begeerte opwekt haar liefde te winnen, heeft het getroffen. Met recht zou zij worden vervloekt door God en de wereld als zij hem haar liefde zou weigeren. Zij zou geen eer waard zijn als zij hem vanwege de liefde iets in de weg zou leggen.’).

²¹² Over Nimiane wordt verteld dat ze wordt geboren en daarna: ‘Dese joncfrouwe wies op’ (MC, v. 22021) (De jonkvrouw groeide op.). Haar opgroeien wordt dus in één regel beschreven.

²¹³ Ook bij een fragment over de vrouw van Uter zijn twee deugden te ontdekken: Omdat zij haar probleem over haar zwangerschap met Uter deelt, zegt Uter: ‘Vnde zegede merket an myne vrouwe/ Dat ze is goet vnde getrouwe/ Dat ze van dus groten saken/ En gene logene wolde maken’ (M, v. 8749-8752) (‘Zo zie je dat mijn vrouwe goed en trouw is, want zij heeft over zoiets belangrijks niet willen liegen.’ Niet liegen, maar problemen delen met je man is dus een deugd voor vrouwen.

Doe sprac die koninck Leodegan daer
Siner dochter, datsi ginge naer
Ende pareerde ende name voertan
Twe silverine beckene, ende ginge dan
Ende wiesce die heren met warmen borne. (MC, v. 18823-18827)
(‘Koning Leodegan zei tegen zijn dochter dat zij twee zilveren bekkens moest klaarmaken en de ridders met warm water moest gaan wassen.’)

Ook is het zo dat de meisjes bedienen tijdens het eten:

Ende sijn dochter Jenover, twaren,
Diende vor Artur ende scenkede hem nu,
Ende knielde vor hem, seggic iu,
Die wile dat hi drinken soude, (MC, v. 18936-18939)
(‘Zijn dochter Genevere bediende Artur. Zij schonk zijn glas vol en knielde voor hem als hij drinken wilde.’)

Wanneer Artur haar vraagt te stoppen met bedienen en te komen praten. Hij zegt: ‘Gy hebbet lange genoeg gedient nu,/ Gaet sitten, joncfrou, des biddic iu’.(MC, v. 19019- 19020) (‘u hebt mij nu wel genoeg bediend. Ga zitten jonkvrouw, op mijn verzoek.’). Maar haar vader vindt dat geen goed idee: ‘Haer vader zeide: >dat en mach niet wesen’./ Dus diendes i voert na desen/ Van menegen gerechte dat daer quam;’ (MC, v. 19021-19023) (‘Haar vader reageerde: ‘Dat geeft geen pas.’ Dus diende zij daarna nog mening gerecht op.’) Het is de bedoeling dat een meisje dient tijdens het eten en niet dat ze daarmee stopt en gaat eten.

Het bedienen speelt ook een rol wanneer vrouwen mannen helpen met het aantrekken van de wapenuitrusting. De vriendin van de dwergridder bewapent hem: ‘Doe stondensi op, entie ioncfrouwe saen/ Ginc ende wapende dan naen,/ Als diene minde herde sere.’(MC, v. 35507-35509) (‘De jonkvrouw, die veel van hem hield, deed de dwerg zijn wapenrusting aan.’) Ook Genevere bewapent koning Artur.

Ende Jenovre die wapende daernaer
Den koninck Artur, ende gorde hem daer
Sijn swaert, ende nam oec mede
Sijn sporen ende spien se hem ter stede

Al knielende. (MC, v. 22764-22768)

(‘Genevere bewapende koning Artur, gordde hem zijn zwaard om en maakte geknield zijn sporen vast.’)

Dit wordt door de koningen zeer geprezen. Merlijn zegt dan tegen Artur: ‘>Here, niet en waerdy vor deser tijt/ Gerechtelike ridder, als gy nu zijt,’ (MC, v. 22780-22781) (‘‘Heer, voor dit moment was u geen echte ridder.’) Genevere kan helemaal op hem vertrouwen: Zij zegt:

ic kenne iu als

Hovesc ende vroet, sonder waen,

Dat gy my node sult laten anegaen

Ocht laten doen ocht ansoecken mede,

Hier ocht anders in negener stede,

Des ic lachter mocht hebben iet

Ocht dat men my mochte, wat des gesciet

Hierna verwyten tieneger stede,

Ombe den besten casteel, dien gy hebbet mede’’. (MC, v. 22793-22800)

(‘ik weet dat u hoofs en verstandig bent, zodat u mij nooit en nergens iets zult laten ondernemen of van mij vragen waardoor ik schande zou ondervinden of wat men mij kwalijk zou kunnen nemen, al kost het u uw beste kasteel.’)

De zorg voor het meisje ligt ook in de handen van Artur.

Ook voor vrouwen is vrijgevigheid een belangrijke deugd. Wanneer Genevere koningin is, mag zij ook uitdeelster van geschenken zijn: ‘Want ic wil, Vrouwe, dat gy al mynen scat,/ In uwer hant hebbet ende doet daermede/ Al dat iu dunket goet ende oerbaerlychede;’ (MC, v. 28598-28600) (‘want ik wil, vrouwe, dat u al mijn rijkdom ter hand neemt en daarmee doet wat u goed en passend vindt.’)

Daarnaast lijkt het er vooral op dat meisjes mooi moeten zijn. Van geen enkele man wordt het uiterlijk uitgebreid beschreven. Van Genevere daarentegen wordt precies beschreven hoe ze eruit ziet om duidelijk te maken hoe mooi ze wel niet is:

Si was die scoenste, die men vant;

Si stont in horen rocke al bloet,

Ende op haer hovet een hoet

Daer menech dier steen an stont;
Si hadde enen hals scoen ende ront
Ente scoenste vlechten mede
Die haer sloegen, daer ter stede,
Toten gordele nederwaert;
Haer ansijn dat was so verclaert
Rodelec mynlic met witten gemene
Gemenget, dat natuer negene
Daer an gebrac; noch an hoer lede
An hande, an voete, an vinger mede,
Noch an lichame, wat helpet messaket,
So en sach men negene bet geraket;
Ic en kan haer scoenheit niet volprysen.(MC, v. 18942-18957)

(‘Zij was het mooiste meisje. Zij droeg een japon en had op haar hoofd een kroon met veel kostbare edelstenen. Haar hals was mooi en welgevormd. Haar vlechten waren prachtig en vielen tot op haar gordel. Haar gezicht zag er helder uit, rood en wit waren lieflijk vermengd, op geheel natuurlijke wijze. Het heeft geen zin erover te zwijgen: nooit was een vrouw mooier van ledematen, handen, voeten, vingers en lichaam. Ik kan haar schoonheid niet genoeg prijzen.’)

Ook bij Nimiane is dit het geval. Doordat ze zo mooi is, krijgt ze precies gedaan wat ze wil en leert Merlijn haar alle kunsten die ze wil:

>Joncfrouwe, gy dunket my so soete sijn
Ende so mynlyc ende so scone mede,
Dat ic nu alhier ter stede
Van myner konst wil tonen iu
Opdat gy myne vriendinne wilt wesen nu,
Want anderdinc en eese ic niet een twint’’. (MC, v. 22085-22090)

(‘jonkvrouw, ik vind u zo lief en beminnelijk en mooi, dat ik nu hier wat van mijn kunsten wil tonen, opdat u mijn vriendin wilt zijn. Meer vraag ik niet.’)

Mooi zijn is echter niet genoeg. Na de uitgebreide beschrijving van haar schoonheid wordt er ook verteld over de deugden die Genevere bezit:

Nochtan was si in alre wysen

Ember also volkomen ende volmaket

In hovesceden, ende also wel geraket

In goedertierenheit ende in mildecheden

In dogeden ende in soetecheden

Ende in gestadicheit van sinne (MC, v. 18958-18963)

(‘Bovendien was zij volmaakt hoofs, barmhartig en vrijgevig, deugdzaam, lieflijk en standvastig. Dit alles had zij in zich en nog meer dat ik niet allemaal kan vertellen.’)

Er wordt aanzienlijk minder aandacht besteed aan ontwikkeling, lessen en een overgangperiode voor de meisjes, al komen er ook voor hen deugden naar voren.

Hoofdstuk 5

Slotbeschouwing

In *Merlijn* en *Merlijn Continuatie* in het *Boec van Merline* zijn een aantal jongeren te vinden die op een punt van overgang lijken te staan. Doordat er sprake is van zoveel jongelingen wilde ik weten welke opvattingen er over jongeren naar voren komen en welke zaken deze jongelingen moeten leren, welke deugden worden er voor hen aangeprezen? Daarnaast wordt *Merlijn* in verband gebracht met een jeugdig publiek. Ook daar wilde ik meer over te weten komen. Dat deed ik aan de hand van de vraag: Welke opvattingen over jeugd en jongeren kunnen we vinden in het *Boec van Merline*? In dit hoofdstuk zal ik een koppeling leggen tussen de beschreven theorie en de gegevens over jeugd uit de tekst en proberen mijn vraag te beantwoorden.

5.1 Jeugd in het verhaal

Welke zaken in de tekst vallen nu op ten opzichte van de beschreven theorie? In de eerste plaats wordt duidelijk dat de termen die voor jeugdigen worden gebruikt ook in de roman betrekkelijk ingewikkeld zijn. ‘Kinder’ is zowel een term voor pasgeboren kinderen als voor jonge mannen rond de vijftien jaar, op weg naar volwassenwording. Er worden echter ook wel aparte termen gehanteerd die voor de aanduiding van kleinere of juist oudere jeugdigen bedoeld lijken, zoals ‘kindelijn’ voor een kleine baby en ‘jongelinc’ juist voor een ouder kind.

De jongelingen in het verhaal lijken op een grens te staan tussen ‘kind-zijn’ en volwassenwording. Ze zijn eerst ‘kint’ en ze veranderen in ‘ridders’. In het geval van Artur wordt het kind zelfs een koning. Wanneer we de levensfasen zoals die in de Middeleeuwen gehanteerd worden gezien, dan lijkt het erop dat deze kinderen de adolescentia bereikt hebben en inderdaad een grensleeftijd hebben. Anglicus stelt die grensleeftijd op 14 jaar en Van Maerlant op 15 jaar. De jongens in de tekst die van ‘kind-zijn’ een nieuwe fase in hun leven aangaan, zijn vijftien of zestien jaar.²¹⁴ Dat komt overeen met de theorie van levensfasen zoals die werd besproken in hoofdstuk 2. Het is daarbij opvallend dat Van Maerlant zelf als einde van de kindertijd vijftien jaar als leeftijd aangeeft en dat Artur zestien jaar is wanneer hij koning wordt. Hij is dus net de kindertijd gepasseerd en staat op een grens. In de tekst lijkt het erop dat bij de overgang naar de volwassenheid ook rituelen een rol spelen. Enkel de leeftijd is niet genoeg om de term ‘kint’ niet meer met je mee te dragen. Pas wanneer je tot

²¹⁴ Niet van alle jongeren in de tekst wordt de leeftijd gegeven.

ridder geslagen bent of koning geworden bent, is het 'kind-zijn' voorbij. Door een ritueel hebben ze de volwassenheid bereikt. Ook dan moeten ze echter als jonge mannen nog heel wat leren.

De kindertijd heeft duidelijk een voorbereidende functie. Kinderen zijn vooral wezens die nog moeten leren en die nog niets anders zijn dan kind. Hun ratio ontwikkelt zich. Kinderen leren steeds meer iets verstandig op te lossen en niet te handelen zonder na te denken. Ook in de tekst over Merlijn is dat terug te zien. Als eigenschap van de jeugdigen komt bijvoorbeeld ongeremdheid naar voren: er wordt door hen niet genoeg nagedacht voor ze handelen. Ook hun overmoed die als eigenschap naar voren lijkt te komen kan daarmee in verband worden gebracht. Daarnaast is er sprake van dat kinderen misschien nog niet capabel zijn om goed te strijden of om een land te regeren. Ze hebben in elk geval steeds goede raad nodig. Dit kan in verband worden gebracht met de lessen van Van Boendale. Jeugdigen moeten de wijsheid nog ontwikkelen en dus vooral de raad zoeken van wijze mannen, die al meer verstand van zaken hebben. De 'basics', die Van Boendale noemt, zoals schrijven,²¹⁵ rijden en wapens hanteren beheersen de in het verhaal beschreven jongelingen al. Ze worden daar wel steeds beter in. Dit hangt ook weer samen met hun leeftijd. Naarmate ze ouder worden, doen ze meer ervaring op.

Er worden in het *Boec van Merline* zowel afkeurenswaardige als prijzenswaardige zaken getoond en daardoor leren de jongelingen in het verhaal heel wat. De waarden die naar voren komen zijn vrijgevigheid, afkomst, saamhorigheid, goede raad, onderdanigheid, moed, hoofs gedrag, trouw, liefde, geheimhouding en wijsheid.²¹⁶ Er zijn verschillende manieren waarop en verschillende personen waarvan de jongelingen zaken leren.

De Middeleeuwse theorieën over volwassenwording komen overeen met wat er in de tekst over te lezen is. De jongelingen verlaten hun ouders en leren steeds meer van andere opvoeders. Waar in het begin bij de jongens nog sprake is van een moeder die informatie verschaft, raken die moeders op de achtergrond en spelen de vaders een steeds grotere rol. Het is daarbij opvallend dat de jongens naar hun vaders 'toegroeien'. Ze worden even goede vechters en op dezelfde manier lid van de gemeenschap. Uiteindelijk kunnen ze zelf mensen

²¹⁵ Walewein is namelijk in staat brieven te lezen en Ywein de Grote is in staat een brief te schrijven, zie MC, v. 20920-20929.

²¹⁶ Het zou overigens zeer interessant kunnen zijn om de zaken die worden afgekeurd en aangeprezen in de tekst in verband te brengen met de zeven hoofdzonden en de zeven deugden. Als deugden worden dan aangeprezen: voorzichtigheid, gematigdheid, rechtvaardigheid, moed, geloof, hoop en naastenliefde. Als zeven zonden worden hoogmoed, toorn, afgunst, gierigheid, luiheid, vraatzucht en onkuisheid genoemd. De prijzenswaardige en afkeurenswaardige zaken lijken hier sterk op.

goede raad geven. Ouders en andere opvoeders spelen een belangrijke rol in het leven van de jongelingen en ze zijn van belang voor hun ontwikkeling.

Van Maerlant en Anglicus noemen als één van de belangrijkste eigenschappen van kleine kinderen dat ze niet kunnen spreken. Het is opvallend dat Merlijn dit juist wel al zeer vroeg kan, waaruit vrouwen in de tekst concluderen dat dit geen kind maar de duivel moet zijn. Juist niet kunnen praten wordt als één van de belangrijkste kenmerken van het jonge kind genoemd in de Middeleeuwse beschrijvingen van de levensfasen. Door afwijkend te zijn in bepaalde kenmerken die eigenlijk bij kinderen horen wordt aangetoond hoe ‘anders’ Merlijn al vroeg is.

De meisjes die in de tekst voorkomen zijn qua leeftijd jonger dan de beschreven jongens.²¹⁷ Ze worden echter eerder volwassen. De vrouwen worden nooit als kind benoemd en hun ontwikkeling wordt amper getoond. Toch komen er ook voor hen deugden naar voren, zaken die ze zouden moeten leren. Meisjes lijken vooral dienende taken te moeten verrichten. Ze lijken eerder volwassen te zijn dan de jongens. Als er een ritueel bij hun volwassenwording zou kunnen worden aangewezen, dan is dat het huwelijk.

De tekst over Merlijn volgt de algemeen gangbare Middeleeuwse opvattingen over de levensfasen en de voor een volwassen edele gunstige eigenschappen. Er zijn echter ook verschillen. In tegenstelling tot wat de theorie zegt, is het hier zo dat de kinderen al veel kunnen. Ze tonen hun deugden door onderdanig te zijn en goed naar anderen te luisteren, maar deze jongeren mogen ook wel eens op de voorgrond treden. Opvallend lijkt daarbij dat deze jongeren al in best veel uitblinken en meer kunnen dan door de ouderen gedacht wordt.²¹⁸

5.2 Jeugd als mogelijke doelgroep van het verhaal?

Het is erg verleidelijk om deze tekst rond Merlijn in verband te brengen met jeugdliteratuur in de Middeleeuwen. In de eerste plaats worden de laatste tijd zowel ridderromans als Jacob van Maerlant in verband gebracht met jeugdliteratuur in de Middeleeuwen. Verschillende onderzoekers opperen dat Arturromans misschien voor jongeren bedoeld kunnen zijn geweest. Daarnaast wordt over Van Maerlant gesuggereerd dat hij veel werken voor een jong publiek schreef. Zeker voor Van Maerlants *Merlijn* zijn er argumenten voor de opinie dat de tekst voor jeugdigen bedoeld zou kunnen zijn. De adreassaar van het verhaal, Albrecht van Voorne, was nog erg jong toen het werd gemaakt. Hij stond op het punt belangrijke taken op zich te

²¹⁷ Ook bij de meisjes wordt niet in alle gevallen de leeftijd genoemd.

²¹⁸ Natuurlijk is er hier dan wel ook sprake van een sterk geïdealiseerde jeugd.

gaan nemen, net als koning Artur. Daarnaast wordt het publiek aangesproken als ‘kinder’ (M, v. 543).²¹⁹ Er zijn zo enkele aanwijzingen dat het eerste deel voor de jeugd bedoeld zou kunnen zijn. Het deel van Van Velthem, dat veel later is ontstaan, is een andere kwestie. Aanwijzingen zoals bij het Van Maerlant deel ontbreken hier. De inhoud van beide delen lijkt echter aan te sluiten bij een publiek van jongeren.

De inhoud van de tekst is belerend. Ongetwijfeld heeft een publiek hier onbewust of bewust normen en waarden uitgehaald voor wat als goed of slecht werd gezien. Dat deze zaken er zo duidelijk in verwerkt zijn, maakt het verhaal zeer bruikbaar als opvoedend document. De vraag is echter of het ooit zo werd geschreven, of het gemaakt is met een lerend publiek voor ogen.²²⁰ Zijn de lessen er bewust ingestopt? Of dat zo is, is niet te bepalen. We kennen geen receptiegegevens van de tekst. Hypothetisch zou de tekst zeer goed voor de jeugdigen bedoeld kunnen zijn die dan dezelfde lessen kunnen leren die worden geleerd aan de jongelingen in de tekst. Dat zou de tekst een soort spiegeltekst kunnen maken, waarin jongelingen hun eigen gedrag zouden kunnen herkennen en waaruit ze de waarden konden halen die de jongelingen in de tekst moesten leren als waarden die ook voor henzelf zinvol zouden kunnen zijn.²²¹ Dit publiek zou dan wel uit edele jongens van hoge afkomst moeten bestaan. De oude mensen zijn vaak juist de ‘verliezers’. De jongeren worden getoond als mensen die tot meer in staat zijn dan iedereen denkt.²²² Of het nu voor jongeren bedoeld is of niet, er is in elk geval heel wat uit te leren. De inhoud zou kunnen passen bij een opvoedend programma voor edele jonge mannen.

5.3 Besluit

Er resten nog veel vragen. Nieuw onderzoek zou antwoorden kunnen opleveren. In de eerste plaats zijn de teksten vertalingen van Oud-Franse verhalen. De vraag die daarbij opkomt, is of deze lessen en eventueel opvoedende functie ook in de bronnen al te vinden zijn of dat daar pas in de Middelnederlandse tekst nadruk op werd gelegd. Zitten de lessen al in de bronnen of

²¹⁹ Het publiek wordt overigens ook aangesproken met ‘Heren’ (M, v. 1608): ‘Nv hoert gij heren’ (M, v. 1608) (‘Verneem nu, heren’).

²²⁰ Omdat de teksten gebaseerd zijn op Franse voorbeelden, moeten ‘geschreven’ en ‘gemaakt’ hier waarschijnlijk vooral gelezen worden als ‘aangepast’. De Franse teksten heb ik hier buiten beschouwing gelaten. Een vergelijking ervan met de Middelnederlandse kan echter wellicht belangrijke informatie opleveren.

²²¹ Doordat we ook de broers van Walewein zien zouden we deze jongens ook in verband kunnen brengen met het soort personages dat Frank Brandsma ‘spiegelpersonages’ noemt. Met hen kunnen we zaken meebelevan en ze zijn gidsen in het verhaal waarmee we de zaken kunnen ‘meebelevan’. Zie: Brandsma (2005). De jongelingen zouden een soort spiegel kunnen zijn voor het publiek: zoals zij reageren zou het publiek ook moeten reageren en van hun fouten kan het publiek ook leren.

²²² In de tekst wordt betrekkelijk weinig aandacht aan jonge meisjes besteed. Het lijkt erop dat de tekst niet voor deze groep bedoeld is. De tekst lijkt meer gericht op jonge jongens.

is het juist voor deze Middelnederlandse versies typerend dat er opvoedende boodschappen in zijn gekomen en wat is er dan toegevoegd?

Daarnaast is ook te zien dat niet alleen de jongeren, maar ook ouderen lessen krijgen. Is de raad die zij krijgen en zijn de deugden die voor hen worden aangeprezen hetzelfde of worden voor jongeren en ouderen verschillende dingen benadrukt? De lering kan misschien op verschillende groepen gericht zijn geweest. Het is zeer interessant om te inventariseren of er voor de jongeren en de ouderen andere lessen zijn weggelegd.

Ten slotte lijkt het mij zeer interessant om ook verschillende Arturverhalen met elkaar te vergelijken waar het gaat om de jeugd. Welke eigenschappen van jeugd en lessen voor jeugd komen in verschillende Arturromans naar voren? Verschilt dat heel erg of is dat voor een groot deel gelijk? Waar ligt de nadruk van de waarden die worden aangeprezen? Wat wordt voorgesteld als prijzenswaardig en wat als afkeurenswaardig gedrag en is dat in elke verhaal hetzelfde of zijn er grote verschillen te ontdekken? Daarbij ben ik ook benieuwd hoe de term 'kinder' gebruikt wordt. Volgens mij ligt er ook nog veel onderzoeksgebied open wat betreft jonge vrouwen en de deugden die voor hen worden aangeprezen en de zaken die zij leren en hoe ze opgroeien.

Ik hoop dat ik heb kunnen aantonen hoe interessant de tekst is wanneer er op de ontwikkeling van jongeren wordt gefocust en dat we door de bestudering van deze tekst veel te weten zouden kunnen komen.

Literatuurlijst

Edities en vertalingen

Dutch Romances I: Roman van Walewein. Edited by David F. Johnson and Geert H.M. Claassens. Cambridge, 2000.

Dutch Romances III: Five Romances From the Lancelot Compilation. Edited by David F. Johnson and Geert H.M. Claassens. Cambridge, 2003.

Anglicus, Bartholomeus, *Van den proprieteyten der dinghen*. Middelnederlandse vertaling, uitgegeven door Jacop Bellaert, 1485. Deze editie is onder leiding van Orlanda Lie bezorgd door de Werkgroep Middelnederlandse Artesliteratuur (WEMAL), in samenwerking met het Instituut voor Nederlandse Lexicologie, het Huygens Instituut en de DBNL.

Aristoteles, *Ethics*. Vertaald door J.A.K. Thomson. London, 1976.

Aristoteles, *Politica*. Translated by Benjamin Jowett. New York, 2000.

Boendale, Jan van, *Der leken spiegel. Leerdicht van den jare 1330*. Gd. Matthias de Vries. Leiden, 1844-1848.

Boendale, Jan van, *Lekenspiegel. Een leerdicht uit Antwerpen*. Samenstelling en vertaling: Ludo Jongen en Miriam Pipers. Amsterdam, 2003.

Maerlant, Jacob van, *Historie van den Grale und Boek van Merline*. Nach der Steinfurter Handschrift herausgegeben von Timothy Sodmann. Keulen/Wenen, 1980.

Maerlant, Jacob van, *Merlijn, naar het eenig bekende Steinforter Handschrift*. Uitgegeven door J. Van Vloten. Leiden, 1880.

Maerlant, Jacob van en Velthem, Lodewijk van, *Merlijn, de tovenaer van koning Arthur*. Keuze, tekstbezorging en vertaling: Frank Brandsma. Amsterdam, 2004.

Maerlant, Jacob van, *Der naturen bloeme*. Naar de editie van M. Gysseling. Den Haag, 1981.

Maerlant, Jacob van, *Het boek der Natuur*. Samenstelling en vertaling: Peter Burger. Amsterdam, 1989.

Oppenhuis de Jong, Soetje Ida, *De Middelnederlandse Perceval-traditie. Inleiding en editie van de bewaarde fragmenten van een Middelnederlandse vertaling van de Perceval of Conte du Graal van Chrétien de Troyes, en de Perchevael in de Lancelotcompilatie*. Hilversum, 2003.

Zirclaria, Thomasin von, *Der Welsche Gast (The Italian Guest)*. Translated with Introduction and Notes by Marion Gibbs and Winder McConnell. Kalamazoo, 2009.

Studies

Alexandre-Bidon, Danièle en Lett, Didier, *Children in the Middle Ages, Fifth-Fifteenth centuries*. Voorwoord van Pierre Riché en vertaald door Jody Gladding. Parijs, 1997.

Ariès, Philippe, *De ontdekking van het kind, sociale geschiedenis van school en gezin*. Vertaald door L. Knippenberg en J. Tielens, Amsterdam, 1987, enigszins ingekorte versie van de onverkorte heruitgave uit 1973 van *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime*, eerste druk in 1960.

Arts, Nico, *Marcus van Eindhoven, Een archeologische biografie van een middeleeuws kind*. Utrecht, 2003.

Beek, Ineke van, ‘“Lieve Heer, en dit is Greetje”, Kinderen op Middeleeuwse grafmonumenten’. In: *Madoc* 4 (1997), p. 260-271.

Abdelkader Benali, *De Nederlandse kinderliteratuur in 100 en enige verhalen*. Amsterdam, 2009.

Besamusca, Bart, ‘Het publiek van de Middelnederlandse Arthurromans’. In: J.D. Janssens (et al.), *Op avontuur: middeleeuwse epiek in de Lage Landen*. Amsterdam, 1998, p. 145-157.

Besamusca, Bart, 'The Medieval Dutch Arthurian Material'. In: W.H. Jackson and S.A. Ranawake (eds.), *The Arthur of the Germans: The Arthurian Legend in Medieval German and Dutch Literature*. Cardiff, 2000, p. 193-228.

Besamusca, Bart en Brandsma, Frank, "'Kinder, dit was omber waer". De didactische functie van Jacob van Maerlants *Graal-Merlijn*'. In: *Queeste* 3 (1996), p. 115-124.

Besamusca, Bart, Sleiderink, Remco en Warnar, Geert, 'Lodewijk van Velthem, Ter inleiding'. In: Bart Besamusca, Remco Sleiderink en Geert Warnar (eds.), *De boeken van Lodewijk van Velthem, Auteur, oeuvre en overlevering*. Hilversum, 2009, p. 7-30.

Brandsma, Frank, 'Luisteren naar de spiegel' in: R. Sleiderink, V. Uyttersprot, B. Besamusca (red.), *Maar er is meer. Avontuurlijk lezen in de Lage Landen. Studies voor Jozef D. Janssens*. Leuven: Davidsfonds/Amsterdam, 2005, p. 283-301.

Claassens, Geert en Johnson, David, 'Arthurian Literature in the Medieval Low Countries: An Introduction'. In: Geert Claassens en David Johnson (eds.) *King Arthur in the Medieval Low Countries*. Leuven, 2004, p. 1-34.

Crawford, Sally, *Childhood in Anglo-Saxon England*. Stroud, 2000.

Daalder, D.L., *Wormcruyt met suycker, Historisch overzicht van de Nederlandse kinderliteratuur met illustraties en portretten*, Schiedam, 1976.

Dekker, J.H., 'Inleiding. Verlangen naar opvoeding in een groeiende pedagogische ruimte'. In: Jeroen Dekker, *Het verlangen naar opvoeden, over de groei van de pedagogische ruimte in Nederland sinds de Gouden Eeuw tot omstreeks 1900*. Amsterdam, 2006, p. 11-29.

Dekker, Rudolf, *Uit de schaduw in 't grote licht: Kinderen in egodocumenten van de Gouden Eeuw tot de Romantiek*. Amsterdam, 1995.

Deschamps, J., *Middelnederlandse handschriften uit Europese en Amerikaanse bibliotheken*. Leiden, 1972, eerste druk in 1970.

Drost, Johanna, *Het Nederlandsch Kinderspel vóór de Zeventiende Eeuw*. Den Haag, 1914.

Eerenbeemt, J Van Der, *Het kind in onze Middeleeuwsche literatuur*. Amsterdam, 1935.

Gerritsen, W.P., ‘Wat voor boeken zou Floris V Gelezen hebben?’ In: *Floris V, Leven, wonen en werken in Holland aan het einde van de dertiende eeuw*. Den Haag, 1979, p. 71-86.

Ghesquière, Rita, *Jeugdliteratuur in perspectief*. Leuven, 2009.

Goldberg, P.J.P., Riddy, Felicity en Tyler, Mike, ‘Introduction: After Ariès’. In: P.J.P. Goldberg en Felicity Riddy (eds.), *Youth in the Middle Ages*. York, 2004, p. 1-10.

Heywood, Colin, *A History of Childhood*. Cambridge, 2001.

Huizinga, Johan, *Herfsttij der Middeleeuwen*. Amsterdam, 1999, eerste druk in 1919.

Jong, Mayke de, *Kind en Klooster in de vroege Middeleeuwen: aspecten van de schenking van kinderen aan kloosters in het Frankische Rijk (500-900)*. Amsterdam, 1986.

Kalff, Gerrit, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. Groningen: J.B. Wolters, 1907, Deel 2, Boek III.

Lodder, Fred, ‘Strijd tegen de bent van letterknechtjes, Johannes van Vloten 1818-1883’. In: Wim Van Anrooij, Dini Hogenelst en Geert Warnar (red.), *Der vaderen boek, Beoefenaren van de studie der Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam, 2003, p. 77-90.

Meens, Rob, ‘Children and Confession in the Early Middle Ages’. In: Diana Wood (ed.), *The Church and Childhood*. Oxford, 1994, p. 53-66.

Mierlo, J. van, *Jacob van Maerlant. Zijn leven-zijn werken-zijn beteekenis*. Turnhout, 1946.

Oosterwijk, Sophie, ‘Kint ende kinne, man ende wijf, De plaats van het in de Middeleeuwse kunst’. In: *Madoc* 11, 4 (1997), p. 214-225.

Oosterwijk, Sophie, 'Anesiet hier dese jongelinc'. In: *Groniek Historisch Tijdschrift* 33, 148 (2000), p. 275-288.

Oostrom, Frits van, 'Lezen, leren en luisteren in klooster, stad en hof, Kinderboeken in de Middeleeuwen?'. In: Nettie Heimeriks en Willem van Toorn (eindred.), *De hele Bibelebontse berg, de geschiedenis van het kinderboek in Nederland en Vlaanderen van de Middeleeuwen tot heden*, Amsterdam, 1989, p. 15-40.

Oostrom, Frits van, 'Inleiding'. In: *Jacob van Maerlant, Spiegel historiael*. Bloemlezing bezorgd door Frits van Oostrom. Amsterdam, 1994, p. 1-11.

Oostrom, Frits van, *Maerlants wereld*. Amsterdam, 1996.

Orme, Nicholas, *Medieval Children*. New Haven/ London, 2001.

Pleij, Herman, 'Vrouwen en kinderen eerst? Over publiek en beleving van de Middelnederlandse ridderepiek'. In: Remco Sleiderink, Veerle Uyttersprot, Bart Besamusca (red.), *Maar er is meer, Avontuurlijk Lezen in de Epiek van de Lage Landen*. Amsterdam, 2005, p. 377-396.

Pleij, Herman, *Het gevleugelde woord, Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1400-1560*. Amsterdam, 2007.

Sears, Elizabeth, *The Ages of man, medieval interpretations of the life cycle*. New Jersey, 1986.

Shahar, Shulamith, *Childhood in the Middle Ages*. Londen, 1990.

Sleiderink, Remco, 'Lodewijk van Velthem, De onnoemelijke ambitie van een Brabantse dorpspastoor'. In: Remco Sleiderink, Veerle Uyttersprot, Bart Besamusca (red.), *Maar er is meer, Avontuurlijk lezen in de epiek van de Lage Landen*. Amsterdam, 2005, p. 109-130.

Spijker, Ineke van 't, 'Een jeugd in de Ardennen, De kindertijd van Theodoricus van Saint-Hubert'. In: *Madoc* 11, 4 (1997), p. 206-211.

Schultz, James A., *The Knowledge of Childhood in the German Middle Ages, 110-1350*. Philadelphia, 1995.

Verdam, J. 'Nieuwe aanwinsten voor onze kennis der middeleeuwsche taal- en letterkunde'. In: *Verslagen en mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeling Lettrekunde*. 4^e R. III (1899), p. 288-315.

Verdam, J. 'Naschrift op "Nieuwe Merlijn-fragmenten"', in: *TNTL* (1901), p. 65-84.

Vries, Anne de, *Van Hiëronymus tot heden, beknopt overzicht van de jeugdliteratuur in Nederland*, Den Haag, 2000.

Warnar, Geert, 'Velthem in de Vierde Partij, De verwerking van de geleerdentraditie in het Middelnederlands'. In: Bart Besamusca, Remco Sleiderink en Geert Warnar (red.), *De boeken van Lodewijk van Velthem, Auteur, oeuvre en overlevering*. Hilversum, 2009, p. 119-142.

Willemsen, Annemarieke, 'Een middeleeuws kind'. In: *Madoc* 11, 4 (1997), p. 195-203.

Willemsen, Annemarieke, *Kinder Delijt, Middeleeuws speelgoed in de Nederlanden*. Nijmegen, 1998.

Zwaan, Ton, 'Familie, huwelijk en gezin in ontwikkelingsperspectief'. In: T. Zwaan, C. Brinkgreve (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa: Van Middeleeuwen tot moderne tijd*, Heerlen, 1993, p. 340-360.

<http://www.sscip.org.uk/>, The society for the study of childhood in the past, laatst geraadpleegd 22 juni 2010.

<http://mens-en-samenleving.infonu.nl/psychologie/34088-acht-levensfasen-ontwikkelingsfasen-van-de-mens-erikson.html>, laatst geraadpleegd 1 juni 2010.